

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **2** (98)
aprilie - iunie
2014

Chișinău, 2014

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. conf. univ. (*redactor-șef*)
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactor: Vera BOSTAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ.
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Ion JARCUȚCHI, dr. conf. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

© Institutul de Istorie al AȘM

SUMAR

STUDII

Ioan-Aurel POP, EMINESCU ȘI TRANSILVANIA (SAU ELOGIUL CULTURII NAȚIONALE ROMÂNEȘTI)	5
Andrei EMILCIUC, PROIECTAREA PRIMEI CĂI FERATE ÎN BASARABIA: ÎNTRE IMPERATIVUL DEZVOLTĂRII ȘI ASUMAREA POVERII FISCALE (1863-1867)	13
Paolo MALANIMA, SERFDOM IN EASTERN EUROPE AFTER THE REVISIONS	29
Maria DANILOV, BASARABIA ÎN NOTELE DE CĂLĂTORIE ALE LUI V.L. DEDLOV. (SFÂRȘITUL SEC. AL XIX-LEA)	40
Mariana S. ȚĂRANU, PRIMUL VAL DE DEPORTARE A BASARABENILOR (IUNIE 1941)	48
Daniela ȘIȘCANU, ASPECTE ALE TEHNOLOGIEI CULTULUI PERSONALITĂȚII LUI STALIN	73
Gheorghe NICOLAEV, FILE DIN ISTORIA NEÎMPLINITĂ A MUZEULUI DE ARHITECTURĂ ȘI ETNOGRAFIE A SATULUI DIN CHIȘINĂU	83
Vasile BUGA, DISPUTE ISTORIOGRAFICE ROMÂNNO-SOVIETICE	100
Elena NEGRU, CAMPANIA „FRĂȚEASCĂ” A PCM ÎMPOTRIVA AUDIOVIZUALULUI DIN RSR (ANII 70 - 80 AI SEC. XX)	113
Mariana ȚÎBULAC, DEZVOLTAREA COEZIUNII MANAGEMENTULUI CULTURAL ÎN REPUBLICA MOLDOVA DUPĂ 1991	124

DOCUMENTAR

Gheorghe COJOCARU, 90 DE ANI DE LA CONFERINȚA SOVIETO-ROMÂNĂ DE LA VIENA	129
--	-----

RECENZII

O ISTORIE PERSONALIZATĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ: ACADEMICIANUL ANDREI EȘANU, BIOBIBLIOGRAFIE	139
Carmen Cornelia BALAN HNAT POROHIVSKI: ASUL UCRAINEAN AL SERVICIULUI SPECIAL DE INFORMAȚII. SERIA „AFACERI ORIENTALE”	147
Pavel MORARU	

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ „PRIMUL RĂZBOI MONDIAL – PERSPECTIVĂ ISTORICĂ ȘI ISTORIOGRAFICĂ”	149
Constantin UNGUREANU	

CONTENTS

STUDIES

Ioan-Aurel POP, EMINESCU AND TRANSYLVANIA (OR THE EULOGY OF ROMANIAN NATIONAL CULTURE)	5
Andrei EMILCIUC, THE ENGINEERING OF THE FIRST RAILWAY IN BESSARABIA: BETWEEN THE IMPERATIVE OF DEVELOPMENT AND COSTS ASSUMPTION (1863-1867)	13
Paolo MALANIMA, SERFDOM IN EASTERN EUROPE AFTER THE REVISIONS	29
Maria DANILOV, BASARABIA IN THE TRAVEL NOTES OF V.L. DEDLOV (THE END OF 19TH CENTURY)	40
Mariana S. ȚĂRANU, THE FIRST WAVE OF DEPORTATIONS OF BESSARABIANS (JUNE 1941)	48
Daniela ȘIȘCANU, ASPECTS OF STALIN'S CULT OF PERSONALITY TECHNOLOGY	73
Gheorghe NICOLAEV, PAGES FROM THE UNFULFILLED HISTORY OF THE MUSEUM OF COUNTRYSIDE ARCHITECTURE AND ETHNOGRAPHY IN CHISINAU	83
Vasile BUGA, ROMANIAN-SOVIET HISTORIOGRAPHICAL DISPUTES	100
Elena NEGRU, THE „BROTHERLY” CAMPAIGN OF CPM AGAINST BROADCASTERS FROM RSR (1970S-1980S)	113
Mariana ȚÎBULAC, THE DEVELOPMENT OF COHESION OF CULTURAL MANAGEMENT IN REPUBLIC OF MOLDOVA AFTER 1991	124

DOCUMENTARY

Gheorghe COJOCARU, 90 YEARS FROM THE SOVIET-ROMANIAN CONFERENCE IN VIENNA	129
---	-----

REVIEWS

A PERSONALIZED HISTORY IN ROMANIAN HISTORIOGRAPHY: ACADEMICIAN ANDREI EȘANU, BIBLIOGRAPHY	139
Carmen Cornelia BALAN HNAT POROHIVSKI: THE UKRAINIAN ACE OF SPECIAL SERVICE OF INFORMATION. „ORIENTAL AFFAIRS” SERIES	147
Pavel MORARU	

SCIENTIFIC LIFE

INTERNATIONAL CONFERENCE „WORLD WAR I - A HISTORICAL AND HISTORIOGRAPHICAL PERSPECTIVE”	149
Constantin UNGUREANU	

Ioan-Aurel Pop*

EMINESCU ȘI TRANSILVANIA (SAU ELOGIUL CULTURII NAȚIONALE ROMÂNEȘTI)

Lui Mihai Eminescu i-au adus laude toți românii care l-au citit, de la cei mai mari cărturari până la oamenii de rând, fascinați de versul și de verbul său. Nu pot pomeni aici toate monografiile și edițiile Eminescu și nici elogiile închinat din secolul al XIX-lea încoace marelui poet. Trebuie doar să amintesc că, începând cu anul 1932, George Călinescu i-a tot prezentat viața, pentru generații de români, cu măsura omului echilibrat și a specialistului desăvârșit, plasându-l pe Mihai Eminescu sub semnul eternității. Concluzia exegetului era tulburătoare: **„Astfel se stinse în al optulea lustru de viață cel mai mare poet pe care l-a ivit și-l va ivi vreodată, poate, pământul românesc. Ape vor seca în albie, și peste locul îngropării sale va răsări pădure sau cetate, și câte o stea va veșteji pe cer în depărtări, până când acest pământ să-și strângă toate sevele și să le ridice în țeava subțire a altui crin de țaria parfumurilor sale”**¹. De aceea, ni s-a părut tuturor drept cel mai firesc lucru ca Ziua Culturii Naționale, pentru toți românii, să fie ziua nașterii lui Mihai Eminescu.

În deceniile din urmă, totuși, și statura de scriitor național a lui Eminescu a fost pusă în chip drastic în discuție, cu accente de condamnare care păreau fără drept de apel. O singură justificare poate să explice asemenea reacție, anume cultura oficială de tipul corului cu o singură voce din anii „Cântării României”, când și cele mai înalte idealuri românești intraseră în ridicol și deriziune. În acest context ideologic – cum se știe – nici Eminescu nu putea fi decât „luceafăr”, „geniu”, „poet nepereche”, „patriot” etc., fapt care a condus, prin repetare abuzivă, la tocirea respectivilor termeni și, pentru cei mai mulți, la golirea lor de sens. Justificarea este însă numai parțială, fiindcă ea nu explică de ce, în peisajul cultural românesc post-decembrist, multe judecăți de valoare despre Eminescu au căzut în extrema condamnării, denigrării și calomnierii, când, de fapt, nu era nevoie decât de revenirea la calea de mijloc, realistă. În acest cadru eterogen, abordarea echilibrată a creației scriitorului a rămas mult timp o *rara avis*. Abia ultimii ani par să mai fi potolit din patimile exhibate de unii „critici” imberbi atunci când venea vorba de Eminescu. Meritul unei asemenea atitudini naturale îl are, în cea mai mare parte – spre cinstea ei – Academia Română, prin Secția sa fondatoare de filologie și literatură română.

Un exemplu de denigrare „erudită și matură”, *ex cathedra* (expresia nu este metaforică, fiindcă autorul denigrării era pe atunci titular la prima universitate a

* **Ioan-Aurel Pop**, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, membru titular al Academiei Române.

¹ George Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, București, 1966, p. 317.

țării, din capitală), a lui Eminescu a venit în 1997, printr-o lucrare-eseu, apărută apoi în mai multe ediții, în tiraje „de masă”, la Editura „Humanitas”². Cu toate precauțiile luate de autor, Eminescu este portretizat, în chip necruțător, în paginile cărții drept „mit”, cu următoarele conotații: „autohtonist și xenofob” (p. 11), „naționalist” (p. 60), „gazetar și profet naționalist” (p. 91), „antioccidental”, prolog, prin „Doină”, al unor „invocații naționale legionare”, plasat, într-o succesiune nefastă, alături de Zalmoxis, Ștefan cel Mare, Horea și Căpitan (p. 320)³ etc. Toate aceste lucruri – expuse într-o manieră alertă și într-un stil atractiv, convingător – pot părea și par multora reale, aieva, mai ales că între cititori puțini sunt cunoscători profunzi ei operei eminesciene și, mai puțini încă, sunt la curent cu evoluția detaliată a istoriei moderne și contemporane, în lume și la noi. Mesajul lucrării menționate⁴ (și al altora, care exprimă opinii aproape identice) păcătuiește, în cazul lui Eminescu, din cel puțin două motive: 1) face din Eminescu un om dedublat, cu o față de mare poet și cu o alta – total diferită – de gazetar xenofob și naționalist; cu alte cuvinte, unul este Eminescu-poetul și cu totul altul Eminescu-ideologul; 2) judecă ideile literare, dar mai ales politice ale lui Eminescu prin prisma unor idealuri declarate cumva universale și atemporale, dar care au, toate, caracter istoric și au apărut recent; altfel spus, Eminescu este „rău” fiindcă nu a anticipat „Declarația universală a drepturilor omului”, nici drepturile minorităților definite de Comisia Europeană și nici nu a protestat când numele său a fost alăturat de legionari numelui Căpitanului! În treacăt fie spus, plasați în acea situație nefericită, nu s-au putut revolta nici Ștefan cel Mare și nici Horea, adică alți „naționaliști”! Suprema acuză adusă poetului se leagă cumva de poezia „Doină”, considerată un fel de esență în versuri a xenofobiei eminesciene: „Cine-a îndrăgit străinii/ Mânca-i-ar inima câinii” (p. 231)⁵. Aici se procedează prin izolare, individualizare și scoatere din context, încât cititorii înțeleg că „geniul național al românilor” este un mărunț autohtonist, un naționalist și un xenofob, în contrast cu spiritele luminate ale timpului său. Autorul omite să spună că toți marii creatori romantici și post-romantici ai secolului al XIX-lea – mai ales cei afirmați în rândul popoarelor central și sud-est europene – exprimau aceleași idei cu Eminescu despre străinii „cotropitori”, în spiritul aspirațiilor de libertate națională și de formare a statelor naționale. Cele mai progresiste figuri ale secolului lui Eminescu erau luptătorii pentru propășirea idealurilor naționale, îndreptate împotriva ocupanților, împotriva „națiunilor imperiale”, educate ca să stăpânească. Glorificarea trecutului nu este „păcatul” lui Eminescu, ci al tuturor creatorilor romantici, de oriunde, iar ura

² Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997.

³ Trimiterile se fac la ediția a doua a menționatului eseu, apărută în anul 2000.

⁴ Vezi critica acestei cărți la Ioan-Aurel Pop, *Istoria, adevărul și miturile (note de lectură)*, București, 2002.

⁵ Paradoxal, după deceniile de interdicție de sub dictatura comunistă, respectiva poezie ajunge din nou pusă la index, de astă dată în plină epocă a democrației.

(exprimată poetic ori gazetărește) față de străinii asupritori (sau considerați ca atare, în bloc) este un atribut general al elitelor popoarelor supuse. A-l acuza pe Eminescu de xenofobie în acord cu idealurile democratice de azi și cu legislația în vigoare este ca și cum l-am respinge pe Aristotel pentru că i-a definit pe sclavi drept „unelte vorbitoare”. De altminteri, asemenea tentații sunt curente. Să ne amintim că și Bălcescu i-a reproșat lui Mihai Viteazul faptul că nu i-a eliberat pe țărani, ca și cum lumea de final al Evului Mediu s-ar fi putut ghida după principiile democrat-liberale ale secolului al XIX-lea. Dar nici Bălcescu nu scapă de pana vajnicului critic, fiind acuzat nu numai de naționalism incurabil, dar și pentru vina de a fi permis să i se pună de către comuniști chipul pe bancnota de o sută de lei. Ca urmare, și el apare drept un fel de criptocomunist. În același fel, după judecățile din cartea menționată, Eminescu – preluat și de legionari după aproape o jumătate de secol de la moartea sa – ar fi fost un gardist *avant la lettre*!

A fi „naționalist” în epoca lui Eminescu însemna a-ți iubi în chip nețârmurit țara și poporul și a lupta pentru libertatea națională. Acesta era unul dintre cele mai înalte idealuri morale posibile, exprimate numai de spiritele cele mai alese. Termenul, ca toate *isme*le, a dobândit conotații peiorative (cu sensul de exagerare a unui sentiment, a unei atitudini etc.) mult după moartea lui Eminescu, în secolul al XX-lea. Toți marii contemporani ai lui Eminescu, din România și din țările vecine, au construit țările lor, națiunile lor moderne, s-au mândrit cu aceasta și s-au declarat „naționaliști”. A fi „naționalist” atunci însemna a lupta contra puterilor multinaționale înglobante, care îngrădeau folosirea limbii proprii, a religiilor și confesiunilor specifice, a tradițiilor popoarelor mai mici, oprimând sute de milioane de oameni. Prin prisma unor anumite curente contemporane, această atitudine poate părea demnă de condamnat, dar abordarea aceasta este complet falsă și arată lipsa unei gândiri istorice.

Acuza de naționalism adusă lui Eminescu este însă – inclusiv din perspectiva contemporană – foarte gravă. Ea vizează și atitudinea poetului față de Transilvania. Să ne amintim că în anul 1850, când se năștea micul Eminovici la Ipotești, țara noastră exista numai în sufletele unor vizionari, era o țară de țări supuse puterilor vecine. Oltenia și Muntenia formau ceea ce străinii numeau Valahia, iar românii Țara Românească, „provincie privilegiată”, situată în orbita Imperiului Otoman; Dobrogea era, de mai bine de patru secole, efectiv sub ocupație turcească; regiunea dintre Carpați și Prut forma ciuntitul principat al Moldovei, dependent, aidoma Valahiei, de Imperiul Otoman; Țara de Sus – numită ulterior Bucovina – cu vechile capitale ale Moldovei și cu gropnițele domnești (inclusiv cu mormântul lui Ștefan cel Mare) se găsea, de la 1775, sub austrieci; Moldova de răsărit (dintre Prut și Nistru) era frântă de ruși la 1812; Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul se aflau sub Habsburgi de la 1688 și sub stăpâni străini de vreo șapte-opt secole. Orice intelectual român responsabil de atunci nu putea să fie decât revoltat de această situație și dornic de unificare politică a națiunii, adică „naționalist”.

Pe când „băietul” care „cutreiera păduri” și „se culca ades lângă izvor” avea vreo nouă ani, Muntenia, Oltenia și mica Moldovă (fără Basarabia și Bucovina, dar cu cele trei județe din sud, reprimite la 1856) se uneau sub Alexandru Ioan Cuza, formând Principatele Unite, chemate oficial, la scurtă vreme, România. Când pleca silit principele Alexandru Cuza și venea incognito principele Carol I de Hohenzollern, adolescentul precoce Mihai îi cerea „frumoasei Bucovine să se îmbrace în doliu”, fiindcă „se stinseser un luceafăr”. Așa găsisese cu cale elevul de la Cernăuți să-l cheme pe dascălul său ardelean, Aron Pumnul, care studiasse în limbă străină la Cluj, în aceeași înaltă școală crăiască în care învățase alt „naționalist” înverșunat, anume Avram Iancu. Apoi, crescând într-o lună cât alții într-un an, Eminescu a scris despre „Dragoș Vodă cel Bătrân”, despre „românii pierduți pe Criș și pe Mureș”, despre „Mureșan” care „scutura lanțul”, despre „Târnava prinsă în galbine maluri”, l-a văzut aievea pe Horea „stând călare pe-un munte falnic”, strajă pământului și poporului „de la Nistru pân-la Tisa”... În tot acest timp, a văzut mai adânc decât alții devenirea țării, adică independența de la 1877 și nedreptatea marilor puteri față de sacrificiile românilor, pierderea Bugeacului și obținerea Dobrogei (în 1878, când vecinii generoși „ne-au luat ceea ce era al nostru și ne-au dat ceea ce nu era al lor”), proclamarea țării drept regat, cu prestigiul crescut în Europa (1881) și apoi, la scurtă vreme, nu a mai văzut nimic din nimicnicia lumii acesteia, hotărând să ne vegheze din ceruri, ca „un tânăr voievod” rătăcitor prin stele.

Nu se cuvine să vă spun Domniilor Voastre, sub aceste „fálnice bolți” încărcate de înțelepciune, cum a cunoscut Eminescu țara toată, pe care o avea întipărită în suflet, în ciuda vieții sale scurte de numai 33 de ani deplin lucizi. Nu pot și nu se cade să insist asupra acelor familii Eminovici (Iminovici) de pe lângă Blaj și Făgăraș, nici să spun despre Iosif Vulcan și a lui „Familie” pestană și apoi orădeană ori despre emoția poetului când a văzut cu propriii ochi Mica Romă, salutată din inimă... Îmi închipui numai cât se va fi iluminat, în cea dintâi călătorie sau în cealaltă, cu trupa de teatru a lui Mihail Păscaly, sub turnul Bisericii Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului, la sfat cu voievozii ctitori, apoi la Alba Iulia, la adunarea „Asociațiunii”, apoi în satul Bucerdea, pe Târnave, de unde pornise în lume familia Maiorescu, ori la Târgu Mureș sau la Sibiu, ajutat de Nicolae Densușianu să ajungă la Rășinari, la popa Bratu, bunicul dinspre mamă al lui Octavian Goga... Îl văd aievea, muștră pârîntoasă de Slavici la Viena, sfătuit de George Barițiu, stimulat de Vulcan, ajutat de unii, neînțeleș de alții. Poezia de dragoste de cea mai adâncă vibrație i-a fost inspirată apoi de un alt spirit transilvan (năsăudean) – Veronica Micle, dătătoare de har pentru „Eminul ei iubit”.

Eminescu, purtând în suflet țara întreagă, „de la Nistru pân-la Tisa”, nu avea cum să ocolească, în viața reală și în cea recreată prin opera sa, Transilvania. A văzut în Transilvania originea statelor românești, prin voievozii descălecători, originea școlilor în limba română, prin dascălii „descălecați” la București și Iași, dinspre Sibiu, Brașov, Blaj ori Cluj, a admirat în Transilvania leagănul erudiției, acribiei și dascăliei, dar, mai presus de toate, icoana românismului păstrat ne-

alterat, cu rădăcinile lui daco-romane, cu obsesia latinității, cultivate de Școala Ardeleană și de epigonii ei. Eminescu a fost emoționat sincer în Transilvania, de oameni, de port, de maniere, de nevoia deșteptării acestei părți a națiunii, ținute încă în ignoranță și supunere. A făcut chiar proiectul unui ciclu de conferințe populare, destinate maramureșenilor și menite să cuprindă următoarele teme: 1. Geniul național; 2. În favoarea teatrului; 3. Studii asupra pronunției; 4. Patria română; 5. Poezia populară⁶. La serbările Putnei, Eminescu a strâns simbolic țara la un loc, sub oblăduirea spiritului ștefanian, iar în organizarea evenimentului s-a sprijinit în chip serios pe transilvăneni și bucovineni. Prima poezie i s-a publicat în „Familia”, iar prima răsplată literară pecuniară i-a venit din Transilvania (Crișana). Iată ce-i scria poetul, la un moment dat, lui Mecena al său (Iosif Vulcan): „Mult stimate domnule și amice, Mulțumesc pentru onorariul trimis – cel dintâi pentru lucrări literare pe care l-am primit vodată-n viață. În România domnește demagogia, și în politică și în literatură; precum omul onest rămâne aici necunoscut în viața publică, astfel talentul adevărat e înecat de buruiana rea a mediocrităților, a acelei școale care crede a putea înlocui talentul prin imperinență și prin admirație reciprocă. Iartă-mi, stimate amice, acest ton polemic, dar te asigur că **a fost pentru mine o rară mângâiere de-a mă vedea remunerat dintr-un colț atât de depărtat al României, din Oradea-Mare** – când în țara mea proprie nu voi ajunge nicicând să însemnez ceva, excepție făcând de cercul restrâns al câtorva amici. Și-apoi să nu fiu pesimist?”⁷

Și totuși, cu toată mizeria materială și morală, cu toate nopțile de înecat amarul la „Bolta Rece” sau aiurea, cu toată disperarea și boala, **Eminescu nu s-a supărat niciodată pe România, nici pe țările care formau țara cea mare și nici pe poporul român și nici măcar pe neamurile străine**. Despre România, atunci când era mai obidit, mai revoltat și mai flămând, Eminescu a scris cele mai frumoase versuri. S-a supărat, firește, pe conducătorii răi, de toate etniile, pe prostie și răutate, pe mediocritate și rapacitate. Insinuarea de xenofobie este, cel mai adesea, gratuită, câtă vreme Eminescu îi veștejește pe aceia care stăpâneau și asupreau poporul său, mai ales poporul de jos. Natural, are unele tonuri prea aspre, confundă partea cu întregul sau pe inamicii reali cu cei imaginari, proferează critici nedrepte, mai ales atunci când, în mintea lui, realitatea interfera cu ficțiunea. Putem constata chiar – printr-o formă de gândire anistorică – faptul că Mihai Eminescu, judecat după normele noastre actuale, a exprimat idei xenofobe și antisemite. Dar, după nici un secol de unitate politică națională, suntem oare noi vrednici să-l judecăm pe Eminescu? Oare nu s-ar cuveni să-l lăsăm pe el să ne judece? Sau ne temem să nu coboare asupra bicusniciei noastre fulgerul judecății Poetului? Eminescu a fost geniu, nu sfânt, cu generoase ieșiri, cu egoisme copilărești, cu logice planuri de propășire a patriei și a universului și cu lamentabile neputințe omenești.

⁶ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 153.

⁷ *Ibidem*, p. 280-281.

Dar calitatea de arhitect (în sens spiritual) al României moderne nu i-o poate lua nimeni lui Eminescu. Mort trupește în 1889, poetul nu a apucat să vadă Războiul cel Mare de Întregire a Neamului, nici Mărășeștii, nici adunările de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, nici dreptatea istorică pe care, în fine, ne-au făcut-o cei mari la Paris, în 1919-1920, recunoscând deciziile democratice ale românilor. Când a trăit Eminescu, România de pe harta politică europeană avea maxim 137 000 de km pătrați, iar la 1918-1920 Regatul României era de circa 300 000 de km pătrați, exact „de la Nistru pân-la Tisa”, cum prevestise marile vizionar. Cu alte cuvinte, Eminescu nu apucase să vadă pe hartă nici măcar jumătate din România reală și nici nu a avut stringentă nevoie! Când a fost la Cernăuți, la Blaj și la Sibiu ori în atâtea alte părți, a pipăit țara aievea și s-a convins că ceea ce avea în suflet corespundea cu geografia și cu etnografia. Când a scris „Dulce Românie, asta ți-o doresc!”, s-a gândit cu siguranță la România rotundă, descrisă în „Doină”, așa cum, în pomenita scrisoare către binefăcătorul său, plasează fără ezitare „Oradea Mare” într-un „colț îndepărtat al României”. Pentru poet – prin urmare – România exista demult, ca și pentru Kogălniceanu odinioară (la 1843) sau ca și pentru Nichita Stănescu (cu mult după, prin anii șaptezeci ai secolului trecut), ca și pentru atâtea generații de români: patria română era peste tot unde se vorbea românește; patria era chiar limba română!

Nicolae Iorga, în spirit eminescian, a scris cele mai frumoase cuvinte în proză despre România și țările ei de demult: „În timpurile cele vechi, românii nu făceau nicio deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau; pentru dâșii, tot pământul locuit de români **se chema Țara Românească. Țara Românească erau și Muntenia, și Moldova, și Ardealul, și toate părțile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dâșii în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos, de Țară Românească**”. Și adaugă, lămuritor: „Țara Românească a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată; ea însemna tot pământul locuit etnograficește de români”⁸. Numai ignoranții sau/și răuvoitorii se pot mira de aceste afirmații. La fel scrisese pe la 1700 Dimitrie Cantemir, când vorbea despre „toată Țara Românească, care apoi s-au împărțit în Moldova, Muntenească și Ardealul” sau, cu câteva decenii mai înainte, Miron Costin, convins că „numele [nostru] cel drept din moși-strămoși este *român*, cum își cheamă și acum locuitorii din țările ungurești, și muntenii țara lor și cum scriu și răspund cu graiul: Țara Rumânească”. Dar – ceea ce nu spun detractorii – la fel scriseseră și gândiseră și Dante, Shakespeare, Cervantes, Goethe, Pușkin sau Petöfi, ca și Gibbon, Mommsen sau Michelet despre țările și popoarele (națiunile) lor. Nici ei nu mai sunt citați integral azi în culturile lor și în cultura universală, dar

⁸ Nicolae Iorga, *Români și Slavi. Români și Unguri*, București, 1922, p. 9. Vezi și I.-A. Pop, *Istoria și semnificația numelor de român/valah și România/Valahia*, discurs de recepție la Academia Română, rostit la 29 mai 2013, cu răspunsul acad. Dan Berindei, București, 2013, passim.

cât de mediatizate sunt în continuare mesajele lor! Și cât de ne semnificativi și de mărunți sunt aceia care-i hulesc! Marile spirite universale – chiar dacă exprimă idei generale – nu pot reflecta decât epocile și țările lor. Toți marii scriitori ai lumii sunt mai întâi scriitori naționali, fiindcă – chiar și atunci când nu recunosc asta – exprimă chintesența popoarelor lor, specificul local, cel mai adesea specificul național.

Cum să fi fost Eminescu „universalist”, „internaționalist” și „cosmopolit” când țara aceasta, de-a lungul vieții lui pământești, nu a existat în realitatea ei recunoscută decât în sufletele și în mințile românilor? Cum să fi predicat Eminescu unirea cu alte neamuri, când nu era făcută și acceptată încă unirea neamului său? Cum să ne permitem că condamnăm o linie firească de gândire care, din Evul Mediu până la Ureche și Costin și de la Dimitrie Cantemir și Școala Ardeleană la Eminescu, Iorga, Constantin Giurescu, Ioan Lupaș sau Gheorghe Brătianu, a condus treptat, în chip firesc, la crearea prin cultură a adăpostului politic necesar acestui popor, adăpost numit România. În acest edificiu – văzut de Eminescu aievea și glorificat prin creația sa – Transilvania era coloană vertebrală, axă de susținere și rezervor etnic românesc.

Academia Română are menirea – prin testamentul lăsat de atâția înaintași și, în primul rând de Eminescu – să vegheze la conservarea, dezvoltarea și perpetuarea acestei realități și să nu permită punerea sub semnul întrebării a legatului unității naționale, prin voci izolate, care vor să impresioneze ori să strângă capital politic și pecuniar. De aceea, se cuvine ca insinuările evocate și altele (care susțin că Eminescu este perimat și bun de pus în debaraua istoriei ori că limba română nu mai poate să servească pentru comunicare, ci doar pentru înjurături etc.) să fie auzite (trăim, slavă Domnului, într-o țară care respectă libertatea de opinie!), dar nu și ascultate. Să nu ne lăsăm amăgiți de visele autonomiste, care amintesc triste experiențe de discriminare medievală! Poporul acesta, deplin format prin secolele IX-X după Hristos, atunci când apar primele știri scrise despre *blaci*, *vlahi*, *valahi*, *volohi* etc., a trăit circa un mileniu (și mai trăiește încă, în parte) despărțit și umilit, obligat să se plece sub sabie și să se ticăloșească, a cunoscut peste patru decenii de dictatură comunistă și alte multe rele. Generații de înaintași vrednici s-au chinuit, s-au luptat și, mulți, au murit că să făurească România, s-o apere, s-o primenească și s-o preamărească. România – visată și cântată de Eminescu în versuri – există, sub aspectul dreptului internațional și cu multe avataruri, de circa un secol sau un secol și jumătate. N-a fost aceasta o vreme edenică, dar a fost una de afirmare a națiunii, în vreme ce alte „țări și neamuri” – cum spune cântecul – „au pierit”. Ca și Eminescu – simbolul național – România nu a fost și nu este perfectă, dar există. Putem să fim dezamăgiți de multe realități, tărie, energie, personalitate, onoare și demnitate. Eminescu nu a fost și nu este infailibil și poate fi, natural, criticat. Dar dacă Eminescu a greșit în chestiunea națională, atunci toate spiritele noastre tutelare au greșit, ceea ce este absurd, revoltător și rușinos. Mai ales când o spun unii

dintre noi, românii! Blamându-i pentru sentimentul lor național pe Eminescu și Bălcescu, pe Kogălniceanu și Alecsandri, pe Barițiu și Bărnăuțiu, pe Iorga și Brătianu – chiar dacă ne vindem ușor panseurile publicate în tiraje generoase și câștigăm ușor banul – ne dăm singuri, până la urmă, certificate de paupertate intelectuală. Chiar și străinii lucizi și onești, pe aceia dintre noi care facem asta, ne disprețuiesc în adâncul lor, ne desconsideră, ne blamează.

Nu trăim într-o societate ideală și nici măcar dreaptă și cuminte. Suntem tentați mereu să criticăm și să ne supărăm, pe bună dreptate. Dar când ne supărăm tare pe unele și pe altele, pe unii și pe alții, este bine să avem în față lecția pesimistului Eminescu și să rezistăm. O mie de ani de dezbinare și despărțire ne-au condus pe noi, românii, la un secol de unitate națională! Cum să punem semnul egalității – la scara timpului pământesc – între o mie de ani de singurătate și o sută de ani de unitate? Deocamdată trebuie să fie clar pentru multe generații viitoare că **„unirea face puterea”** – cum spusesse alt moldovean, dar, mai mult decât atât, **unirea sub semnul culturii naționale și al lui Eminescu ne dă rațiunea de a fi ca popor pe această lume.**

Eminescu nu are nevoie de laude sau de elogii. În această magnifică aulă doi confrăți transilvani au făcut „elogiul satului românesc” și au adus „lauda țăranului român”, spre cinstea lor și a instituției noastre. **Eminescu este, în sine, elogiu și lauda poporului român!**

Summary

This study brings a eulogy to works of Romanian greatest poet Mihai Eminescu and his contribution in support of Transylvanian Romanians. Eminescu, bearing in his soul the whole country, couldn't omit Transylvania, both in the real life and in that recreated through his works. He saw in Transylvania the origin of Romanian states, through the “dismounting” princes, the origin of schools in Romanian, through teachers “dismounted” in Bucharest and Iasi, he admired in Transylvania the Romanianism icon, kept unaltered, with its Daco-Roman roots, with Latinity obsession, grown by Transylvanian School and its epigones. Eminescu was honestly excited in Transylvania, by people, by port, by the need for awakening of this part of the nation, still kept in ignorance and obedience. He even made the project of a series of popular lectures, for people of Maramures. At the celebrations of Putna, Eminescu symbolically gathered the country together, and in the organization of the event relied in a serious way on Transylvanians and Bukovinians. Eminescu was the architect (in spiritual sense) of modern Romania. The author of the study concludes that “the union under the sign of national culture and of Eminescu gives us the rationality to be as a people in this world. Eminescu is, through himself, the eulogy and praise of the Romanian people!”

Andrei Emilciuc*

PROIECTAREA PRIMEI CĂI FERATE ÎN BASARABIA: ÎNTRE IMPERATIVUL DEZVOLTĂRII ȘI ASUMAREA POVERII FISCALE (1863-1867)

Desăvârșirea primei faze a revoluției industriale în Europa occidentală a impus peste tot perfecționarea căilor de comunicații. Impulsionată de succesele înregistrate în acest sens prin construcția căilor ferate, ideea prinde popularitate și în Imperiul Rus, atât în cercurile capitalist-industriale, cât și în cele moșierești-agrare. În această ordine de idei, menționăm că în raportul „Observații privind comerțul cu cereale din portul Odessa” pentru anul 1837 se menționa că „... comerțul Principatelor, iar cu timpul și al Austriei, va dăuna destul de mult Odesei, asta în mare parte din cauza propriei noastre politici”¹. Ca urmare, deja în 1838, președintele Consiliului de Stat al Imperiului Rus K. Toli scria ministrului de Finanțe E. F. Kankrin că „comerțul Principatelor de după ultimul război (ruso-turc din 1828-1829 – A.E.) a căpătat o așa înviorare, încât naște temeri că competiția va aduce daune Odesei și regiunilor sudice în general, mai ales în ceea ce privește cerealele”². La rândul său, E. F. Kankrin a elaborat un raport solid, denumit „Despre starea actuală a comerțului Moldovei și Valahiei și influența acestuia asupra comerțului Imperiului Rus de la Marea Neagră”, datat cu 15 aprilie 1838, în care propunea îmbunătățirea de urgență a căilor de comunicație ce legau guberniile interne cu orașul-port Odessa, – fie prin construcția căilor ferate sau a șoselelor, fie prin alte măsuri. După ce studiază acest raport, Nicolai I insistă asupra construcției căilor ferate, dar rezoluția sa conținea și o întrebare: „De unde urmează a fi începută construcția acestora?”³. Aflând poziția împăratului, E. F. Kankrin sugerează prin depeșă din 22 aprilie 1838 că prioritară ar fi repararea căilor de acces spre drumul Lipoveț-Odessa, care, după părerea sa, era principalul drum pentru transportarea cerealelor din guberniile interne spre docurile acestui oraș-port, arătând că construirea căii ferate este o chestiune de perspectivă. Drept răspuns, împăratul Nikolai I scrie pe depeșă cu creionul: „N-ar fi mai benefică construirea căii ferate din Kremenciug spre Odessa?”⁴.

Cu alte cuvinte, chiar dacă autoritățile imperiale conștientizau pe deplin necesitatea luării unor măsuri privind îmbunătățirea căilor de comunicație,

* **Andrei Emilciuc**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ М. П. Мунтян, *Экономическое развитие дореформенной Бессарабии*, în: *Ученые записки Кишиневского университета*, Кишинев, 1971, т. 117 (ист.), с. 283.

² *Ibidem*.

³ AISR, F. 560, inv. 12, d. 59, f. 117-121.

⁴ *Ibidem*, f. 122-122 verso.

nu exista încă o poziție unanim acceptată privind direcția în care urmau a se concentra investițiile. Sub influența poziției favorabile a împăratului în privința variantei ce viza construcția căii ferate, administrația regională a Basarabiei inițiază promovarea unui proiect de cale ferată ce ar fi unit provincia cu orașul-port Odessa prin localitatea Maiaki⁵. Totuși, în lipsa unui consens, realizarea planurilor privitoare la construcția căilor ferate în regiunile sudice ale Imperiului Rus nu avea să se materializeze în anii ce au urmat. În anul 1844, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, contele M. S. Voronțov, atrăgea din nou atenția guvernului rus asupra necesității „de a fi luate cele mai ferme măsuri pentru contracararea consecințelor nefaste pentru comerțul nostru provocate de concurența porturilor dunărene”⁶. În acest sens, el propunea construirea liniilor de cale ferată Odessa-Parcani și Odessa-Olviopol, afirmând că de reușita construcției acestora depindea viitorul comerțului regiunilor sudice ale Rusiei⁷.

În 1847, membrul Societății de Agricultură din Rusia de Sud, I. A. Demoli, consul elvețian în Odessa, atenționa asupra efectului benefic pe care l-ar avea pentru economia Basarabiei construirea căilor ferate. Neprimind susținere în cercurile guvernamentale, M. S. Voronțov intervine personal, în anul 1850, pe lângă împăratul rus Nicolai I cu această inițiativă. Ca urmare, în anul 1852 inginerul englez William Wilson a fost împuternicit să analizeze un astfel de proiect. În acest context, moșierul basarabean H. Tolomuz, propunea la scurt timp, construirea unei linii ferate de la Nistru, de lângă localitatea Parcani și până la Odessa, subliniind că necesitatea și profitul acesteia sunt indiscutabile. Fără a căpăta o careva realizare, patru ani mai târziu, în anul 1856, industriașul odesit Bruscher, care se îndeletnicea cu comerțul de lemn în Maiaki, a înaintat din nou un proiect de cale ferată Maiaki-Odessa și le-a propus antreprenorilor să participe la realizarea acestuia. Această propunere a provocat un interes viu din partea cercurilor industrial-comerciale din Basarabia. Astfel, I. Vadețkii scria: „Propunerea d-lui S. Bruscher de a trasa o linie ferată de la Odessa spre Maiaki, a găsit în Basarabia o participare activă. Dacă compania înființată de d-ul S. Bruscher ar realiza această cale ferată, atunci toată Basarabia Centrală, o parte din cea de Nord și cea mai mare parte din cea de Sud, ar transporta astfel creațiile sale și veniturile companiei ar fi putut, desigur, să se dubleze”. Totuși, în virtutea faptului că majoritatea industriașilor odesiți n-au susținut proiectul respectiv, ci unul ce prevedea construirea căii ferate din Odessa spre Balta prin Razdelinaya, Tiraspol, Herson și Podolia, inițiativa lui S. Bruscher n-a avut sortii de izbândă⁸.

⁵ *Исторический обзор пятидесятилетней деятельности Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России с 1828 по 1878 гг.*, Одесса, 1878 г., с. 46.

⁶ А. Скальковский, *Биографы одесской железной дороги*, în: *Труды Одесского статистического комитета*, Одесса, 1865, с. 293.

⁷ *Ibidem*, p. 296.

⁸ М. П. Мунтян, *Экономическое развитие дореформенной Бессарабии*, în: *Ученые записки Кишиневского университета*. Кишинев, 1971, т.117 (ист.), с. 289-290.

Inerția și nedorința guvernului rus de a-și asuma careva cheltuieli în acest sens au determinat marea burghezie comercială din Odessa să finanțeze din propriul buzunar proiectarea căii ferate odesite. Mai mult aceștia, în câteva rânduri au inițiat antreprize pe acțiuni pentru finanțarea construcției căii ferate, care însă au suferit eșec din cauza sumelor exorbitante de ordinul milioanei de ruble la cât se ridicau cheltuielile. Totuși, drept urmare a insistenței depuse, în anul 1862 guvernul rus decide să-și asume cheltuielile pentru construcția primului segment de 222,52 verste al căii ferate ce urma să conecteze docul carantinei portuare a orașul-port Odessa cu orașul Balta⁹. În aceste circumstanțe, în Basarabia se revigorează vocile ce susțin intens prelungirea traseului în direcția Chișinăului, însă promotorii acestor idei nu sunt reprezentanții burgheziei comerciale, ci ai nobilimii îmburghezite. Acest fenomen poate, probabil, fi explicat prin nivelul relativ redus al capitalului comercial autohton, precum și prin caracterul alo-gen, respectiv, volatil al burgheziei din Basarabia, atrasă în provincie doar de privilegiile acordate de guvern, gata oricând să-și părăsească afacerile de aici după expirarea beneficiilor fiscale. Acest moment important este susținut și prin faptul că, odată cu retrocedarea sudului Basarabiei principatului Moldova, în conformitate cu Tratatul de Pace de la Paris (1856), o bună parte a burgheziei comerciale din porturile Ismail și Reni implicată în comerțul extern, a părăsit provincia, stabilindu-se în orașele-porturi din regiunile învecinate.

Este adevărat că nu întreaga nobilimea din provincie s-a alăturat inițiativei de a lua lucrurile în propriile mâini, fapt care, considerăm, în mare parte poate caracteriza nivelul de îmburghezire a acestei pătri sociale. De altfel, atunci când în cadrul ședințelor din 19 ianuarie și 22 ianuarie 1863 ale Adunării nobilimii din Basarabia a fost pusă în discuție necesitatea stringentă a construirii căilor ferate, ideea lansată nu a fost cea de a-și asuma în întregime lucrările de proiectare, ci de a institui o taxă la care să fie supuși toți proprietarii funciari din Basarabia. Taxei, în mărime de 1 copeică pentru fiecare desetină, urmau să fie supuse terenurile private din provincie, indiferent de categoria socială din care făceau parte proprietarii, precum și cele aparținând mănăstirilor. Este de menționat că la ședința din 19 ianuarie, la care s-a votat instituirea taxei, au participat 100 de nobili, din totalul de 196, dintre care 19 nu și-au dat acordul pentru instituirea taxei. Cu toate acestea, la 21 februarie 1863 mareșalul nobilimii din Basarabia a expedit guvernatorului militar al Basarabiei protocoalele celor două ședințe. În consecință, guvernatorul militar al Basarabiei, baronul I.O. Velio, a intervenit la 23 februarie 1863 în această chestiune pe lângă guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei¹⁰. Ulterior inițiativa nobilimii din Basarabia a fost pusă în discuție în cadrul guvernului rus, care a avizat-o pozitiv. Ca urmare, în răspunsul guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, P. E. Kotzebue, din 7 ianuarie 1864, se menționa că Consiliul de Miniștri a decis să aprobe propunerea nobi-

⁹ И. Ф. Федоров, *Столетие Одессы*, Одесса, 1894, с. 49-50.

¹⁰ ANRM, F.6, inv. 8, d. 271, f. 6-9.

limi de acumulare a capitalului necesar proiectării căii ferate în Basarabia prin stabilirea unei taxe ad-hoc, ca fiind conformă art.122 al vol. I a Codicelui de Legi. S-a dispus începerea imediată a acumulărilor și instituirea unui Comitet special sub șefia mareșalului nobilimii, compus din 8 membri aleși din rândul nobilimii, având menirea de a organiza colectarea informațiilor privind lucrările necesare la construirea căii ferate. Comitetul urma să se preocupe de colectarea informațiilor privitoare la construcția căii ferate din localitatea Noua Suliță și până în localitatea Parcani, precum și de formularea unor considerații în privința modului de cale ferată ce se impunea a se construi, pentru tracțiune cu cai sau pentru cea cu aburi, și remiterea organelor de la Sankt Petersburg a rezultatelor investigațiilor prin intermediul guvernatorului militar. Pentru efectuarea fără întârziere a lucrărilor s-a dispus a-i fi pus la dispoziție Comitetului un credit de până la 30 mii ruble din contul a 10% din veniturile acumulate local, alcătuiind „capitalul provinciei”, cu condiția ca toate sumele parvenite din colectarea taxei respective să meargă pentru rambursarea creditului¹¹. În plus, anticipând beneficiile pe care le putea aduce construcția căii ferate pentru Basarabia, Consiliul de Miniștri a hotărât să propună Ministrului de Interne și celui al Domeniilor Statului să analizeze posibilitatea supunerii taxei în cauză și a pământurilor statului din Basarabia¹². Ca urmare, la 18 decembrie 1863 Ministrul de Interne informa că Ministrul Domeniilor Statului a considerat propunerea justă, doar că nu vedea altă cale de percepere a acestei taxe decât prin a propune țăranilor de pe domeniile statului să contribuie în mod benevol. În adresa din 17 ianuarie 1864 a guvernatorului militar al Basarabiei, P. A. Antonovici, adresat Cărmuirii provinciale a Basarabiei se menționa că o hotărâre în această chestiune încă nu a parvenit de la Ministrul de Interne¹³.

Însă activitatea Comitetului, chiar dacă nobilimea și-a asumat autofinanțarea ei, a fost din start supusă unor încercări birocratice din partea organelor administrative locale și centrale. Astfel, la 30 ianuarie 1864 Cărmuirea provincială a Basarabiei expedia Consiliului provincial solicitarea de a prezenta în cadrul ședinței acestuia dispoziția guvernatorului militar din 17 ianuarie cu privire la acordarea creditului prevăzut din „capitalul de 10% al provinciei” pentru construcția căii ferate, deoarece Comitetul instituit în această chestiune se afla în subordinea lui¹⁴. De asemenea, la 30 ianuarie 1864, generalul P. A. Antonovici informa Cărmuirea provincială că a primit telegrafic ordinul guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, generalul P. E. Kotzebue, ca Comitetul să se limiteze la colectarea informațiilor privitoare la construirea căii ferate doar până la Chișinău¹⁵. Ca urmare, la 17 februarie 1864 Consiliul provincial a

¹¹ *Ibidem*, f. 3-3 verso.

¹² *Ibidem*, f. 4.

¹³ *Ibidem*, f. 5.

¹⁴ *Ibidem*, f. 1-1 verso.

¹⁵ *Ibidem*, f. 12.

discutat problema în cauză, hotărând informarea Mareșalului Nobilimii și Administrației Fiscale a Basarabiei despre acceptul instituirii taxei în cauză, formarea comitetului și prerogativele acestuia¹⁶.

Chiar și așa activitatea comitetului nu avea să fie autonomă, dat fiind faptul că guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, care considera necesar începerea imediată a construcției tronsonului de cale ferată de la Bender până la Chișinău din resursele financiare ale guvernului și recuperarea acestora prin concesiunea tronsonului unei companii private, i-a cerut baronului K. K. Ungern von Sternberg să întreprindă investigațiile necesare. Cheltuielile necesare urmau a fi acoperite din creditul de 30 mii ruble de care urma să dispună Comitetul nobililor¹⁷. La 12 martie 1864 guvernatorul militar al Basarabiei remitea Cărmuirii provinciale adresa din 3 martie a guvernatorului general¹⁸, pentru ca la 18 martie 1864 Cărmuirea să informeze Consiliul provincial în această privință¹⁹. La 28 martie 1864 Consiliul a discutat noile dispoziții, informând la 31 martie 1864 organele orașenești ale poliției, mareșalul nobilimii Basarabiei, Administrația fiscală a Basarabiei despre numirea baronului K. K. Ungern von Sternberg în calitate de proiectant al căii ferate Bender-Chișinău²⁰.

Oarecum fără avea o alternativă, Adunarea nobilimii s-a arătat satisfăcută de delegarea nobilului baltic, mai ales că acesta era responsabil de construcția căii ferate Odessa-Balta, al cărei prim tronson până la localitatea Parcani de pe Nistru fusese deja dat în exploatare la 4 mai 1863. Mai mult nobilimea a venit cu câteva propuneri în privința sumelor care puteau fi alocate pentru construcția căii ferate în Basarabia. Astfel, mareșalului nobilimii din Basarabia propunea ca să fie direcționate în scopul dat: 1) 190 007,75 ruble din capitalul acumulat de pe locuitorii provinciei între 1857-1861 pentru menținerea oficiilor poștale sătești; 2) 30 000 ruble din capitalul de reparații a coșnițelor de pe lângă magaziilor de rezervă a cerealelor; 3) 109 400 ruble din capitalul depus de Ministerul militar în Banca de Stat pentru proviantul eliberat armatei din magaziile de rezervă din provincie între 1854-1855; 4) 333 516 ruble din capitalul alimentar al provinciei; 5) 52 248 ruble din suma prevăzută pentru întreținerea grajdurilor de circumstanță, desființate între timp; 5) 250 000 ruble din capitalul de 10% al provinciei prevăzut pentru diverse îmbunătățiri locale; în total 965171 ruble²¹. La 14 aprilie 1864 generalul P. A. Antonovici informa Consiliul provincial că guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei a venit la 7 aprilie cu propriile considerații privitoare la propunerile mareșalului nobilimii. Generalul P. E. Kotzebue menționa că din capitalul menționat în primul punct erau disponibile 87 595 ruble.

¹⁶ *Ibidem*, f. 14-16 verso.

¹⁷ *Ibidem*, f. 21-22.

¹⁸ *Ibidem*, f. 23-23 verso.

¹⁹ *Ibidem*, f. 20.

²⁰ *Ibidem*, f. 24-26.

²¹ *Ibidem*, f. 29-29 verso.

Mai mult, suma prevăzută în primele 3 puncte era prevăzută pentru instituirea în Basarabia a caselor de ajutorare de voloste. În afară de aceasta, din capitalul alimentar al provinciei fusese prevăzute pentru acest scop încă 90 494 ruble. Din capitalul de 10% al provinciei, la nivelul acumulărilor, suma maxim disponibilă, afirma guvernatorul, se putea ridica la 100 mii ruble. În consecință, P. E. Kotzebue îi solicita guvernatorului militar al Basarabiei să i se prezinte deciziile Administrației provinciale speciale pentru prestații locale, ale Comisiei alimentare și ale Consiliului provincial despre posibilitatea alocării sumelor respective pentru lucrările de amenajare a căii ferate Chișinău-Bender. Guvernatorul putea veni cu propuneri proprii, dacă depista careva capitaluri disponibile²².

Ca urmare, la 14 aprilie 1864, guvernatorul solicita Administrației fiscale date despre sumele disponibile din „capitalul de 10% al provinciei”, iar răspunsul din 15 aprilie specifica că la acea dată erau disponibile din această sursă 20 132 ruble. În plus, 178 762 ruble fusese anterior depuse în Oficiul de Stat al Băncii de Stat, pentru acumularea procentelor, constituind în total 198 894 ruble²³. La 16 aprilie 1864 Consiliul a analizat informațiile în cauză, precum și sursele suplimentare care puteau fi folosite în scopul dat, fără a veni cu o decizie în acest sens, doar înaintând la 17 aprilie 1865 generalului P. A. Antonovici o serie de propuneri²⁴.

La 30 iunie 1864 guvernatorul militar remitea Consiliului provincial o notă potrivit căreia contele M. A. Cantacuzino, mareșalul provincial al nobilimii, i-a propus inginerului K. K. Ungern von Sternberg, din partea nobilimii, să efectueze cercetările de proiectare a liniei ferate de la Gura Bâcului pe Nistru prin Orhei și Chișinău până la Noua Suliță, cu acoperirea cheltuielilor din suma de 30000 de ruble din „capitalul de 10% al provinciei”. Totodată, contele M. A. Cantacuzino a înaintat generalului P. E. Kotzebue un demers în vederea alocării sumei respective inginerului K. K. Ungern von Sternberg. Acesta din urmă l-a informat pe generalul P. E. Kotzebue despre faptul că lucrările de proiectare a tronsonului de cale ferată până la Chișinău aveau să fie finisate în mai, iar sumele necesare aveau să fie mult mai mici decât 30 mii ruble. Guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei a acceptat propunerile nobilimii din Basarabia, cu condiția restituirii sumelor nevalorificate și prezentării devizului și proiectului Comitetului pentru construirea căii ferate²⁵. Consiliul urma să adopte dispozițiile necesare, lucru pe care l-a făcut în ședința din 22 iunie 1864, informând la 23 iunie Administrația Fiscală a Basarabiei și Comitetul respectiv²⁶.

Primind de la Consiliu pe 19 aprilie 1864 copiile deciziilor Comitetului alimentar și ale Administrației provinciale speciale pentru prestații locale din

²² *Ibidem*, f. 30 -30 verso.

²³ *Ibidem*, f. 32.

²⁴ *Ibidem*, f. 34-42.

²⁵ *Ibidem*, f. 43-44.

²⁶ *Ibidem*, f. 45- 46 verso.

Basarabia despre acordul alocării sumelor menționate în folosul construirii căii ferate, generalul P. E. Kotzebue le-a prezentat la 7 iulie guvernatorului militar al provinciei, iar la 26 iulie 1864 vice-guvernatorul Basarabiei solicita Consiliului provincial sprijinul necesar pentru ca sumele acumulate să se păstreze, gata de a fi alocate la prima solicitare²⁷. La 23 august 1864 Consiliul a discutat adresa din 26 iulie, cerând instituțiilor vizate ca suma de 30 000 de ruble să fie menținută disponibilă²⁸.

La 18 noiembrie 1864 Consiliului provincial a discutat din nou problema taxei. Administrației fiscale a provinciei i s-a cerut ca cele 30 mii ruble argint, acordate de guvern sub formă de credit din veniturile Basarabiei, să fie recuperate prin supunerea proprietarilor funciari din provincie la taxa extraordinară sus-menționată până la 1 ianuarie 1865. Administrațiile orășenești și județene ale Poliției urmau să supravegheze procesul de colectare²⁹. Administrațiilor fiscale județene li s-a prescris să raporteze guvernatorului despre nivelul acumulărilor la fiecare 10 zile. Informația în cauză a fost remisă și Administrației Proprietăților Statului din Basarabia, precum și organelor de tutelă a coloniștilor³⁰. Ca urmare, la 28 noiembrie 1864 Administrația fiscală a Basarabiei informa Consiliul provincial că, în conformitate cu dispoziția din 18 noiembrie, a dispus organelor fiscale județene să înregistreze potrivit regulile existente sumele provenite de la perceperea taxei în cauză, iar pe măsura acumulării încasărilor să le expedieze în adresa Administrației Fiscale din Chișinău³¹.

Între timp, a fost soluționată problema taxării coloniștilor și țăranilor de stat. Astfel, la 6 octombrie 1864 guvernatorul general îl informa pe guvernatorul militar precum că tutorele principal al coloniștilor străini din sudul Rusiei, funcționarul civil de clasa a IV-a A. I. Gamm, i-a comunicat că coloniștii bulgari și germani s-au arătat dispuși a plăti taxa extraordinară, solicitând detalii despre instituția către care urmau să fie transferați banii adunați. Guvernatorul general l-a informat ca sumele urmau să-i fie adresate guvernatorului militar, solicitându-i acestuia date despre nivelul acumulărilor³². Tot la 6 octombrie P. E. Kotzebue îl informa pe generalul P. A. Antonovici despre faptul că Consiliul de Miniștri a aprobat extinderea asupra pământurilor de stat a taxei stabilite prin ucazul din 23 august 1863, la care să fie supuși însă doar țăranii care și-au dat acordul, precum și persoanele care dețineau în arendă pământuri de stat³³. Ca urmare, la 16 octombrie 1864 Administrația Fiscală îl informa pe guvernatorul militar al Basarabiei în privința recepționării deciziei țăranilor de stat din 12 voloste de a contribui la acumularea resurselor pentru lucrările de proiectare a

²⁷ *Ibidem*, f. 47-47 verso.

²⁸ *Ibidem*, f. 48-49 verso.

²⁹ ANRM, F.3, inv.2, d. 103, f. 4-4 verso.

³⁰ ANRM, F.6, inv. 8, d. 271, f. 60-61.

³¹ *Ibidem*, f. 67.

³² *Ibidem*, f. 51-51 verso.

³³ *Ibidem*, f. 52-52 verso.

căii ferate în Basarabia³⁴. Distribuția plăților pe proprietățile statului era următoare: în jud. Akkerman: 120 300 desetine – 1 203,25 ruble, jud. Bender: 114 297 desetine – 1 142,97 ruble, jud. Hotin: 3 760 desetine – 37,60 ruble, toate sumele fiind achitate integral până la sfârșitul anului 1864³⁵. Situația era similară și în cazul coloniștilor. Deja la 27 noiembrie 1864, tutorele coloniștilor bulgari informa Consiliul Provincial al Basarabiei despre faptul că acumulările au fost finisate. Pentru cele 287 343 desetine din jurisdicția acestora (157 345 desetine în jud. Akkerman și 129 343 desetine în jud. Bender) au fost colectate 2 909,07 ruble, sumă care a fost transferată Administrației fiscale a Basarabiei³⁶. De asemenea, la 31 decembrie 1864, tutorele coloniilor nemțești, I. F. Lagorio, raporta guvernatorului militar al Basarabiei, ca răspuns la dispoziția din 4 noiembrie 1864 a Comitetului de tutelă a coloniștilor străini din Rusia de Sud, că suma ce se cuvenea achitată pentru cele 132 191 desetine – 1 322,79 ruble a fost încasată în întregime și este expediată alăturat³⁷.

Cu toate acestea, în privința altor categorii de proprietari situația avea să fie absolut inversă, lucru care avea să se reliefeze odată cu parvenirea rapoartelor privind acumulările taxei de la departamentele județene de poliție. Astfel, la 19 decembrie 1864, Departamentul de Poliție a județului Bender raporta că mulți locuitori nu au sursele necesare pentru achitarea taxei, iar suma preconizată nu putea fi încasată până la 1 ianuarie 1865. Drept măsură punitivă se solicita permisiunea de a evalua bunurile pentru încasarea forțată a sumei³⁸. Aceeași situație era constatată și de către departamentele de poliție ale celorlalte județe. Raportul Administrației Poliției județului Chișinău din 22 decembrie 1864 semnala că proprietarii se eschivează în masă de la plata taxei. De altfel, potrivit informațiilor Administrației Fiscale a Basarabiei fusese percepute din taxa respectivă doar 8 340,65 ruble argint din cele circa 28,7 mii ce se preconizau a fi colectate³⁹, adică în jurul la 29%. Ca urmare, la 31 decembrie 1864 Consiliul a analizat situația privitoare la încasări, hotărând a nu accepta refuzul achitării taxei sub motivația lipsei banilor și de lua măsuri stringente pentru percepere forțată a datoriilor⁴⁰. Poliția a fost instruită ca în astfel de cazuri să evalueze bunurile persoanei res-tanțiere și să procedeze potrivit legii. Pentru prevenirea cazurilor de acest gen și în alte județe, dispoziția în cauză a fost expediată tuturor Departamentelor județene și orașenești ale Poliției⁴¹.

Situația catastrofală, în acest sens, a determinat unele departamentele județene ale poliției să nu expedieze rapoarte privitoare la nivelul acumulărilor. Ca

³⁴ *Ibidem*, f. 53-53 verso.

³⁵ ANRM, F.3, inv.2, d. 103, f. 46-47 verso, 61.

³⁶ ANRM, F.6, inv. 8, d. 271, f. 66.

³⁷ ANRM, F.3, inv.2, d. 103, f. 10, 46-47 verso.

³⁸ ANRM, F.6, inv. 8, d. 271, f. 76-76 verso.

³⁹ ANRM, F.3, inv.2, d. 103, f. 17.

⁴⁰ ANRM, F.6, inv. 8, d. 271, f. 83-85 verso.

⁴¹ ANRM, F.3, inv.2, d. 103, f. 24-24 verso.

urmare, la 31 ianuarie 1865 Consiliul provincial a fost nevoit să solicite expres Departamentelor de Poliție ale județelor Chișinău, Orhei și Soroca, cu referire la ucazul din 18 octombrie 1864, informații despre suma încasată din taxă până la 31 decembrie și de la 1 ianuarie până la data primirii solicitării⁴². Abia la 12 februarie Administrația Poliției orașului Chișinău raporta guvernatorului militar că până la 1 ianuarie 1865 au fost încasate din taxa respectivă pe județ doar 28,3 ruble argint, ce denotă mai degrabă un protest în masă față de taxa în cauză. Abia odată cu aplicarea măsurilor prescrise de ridicare a bunurilor, situația s-a schimbat esențial, astfel că între 1 ianuarie și 12 februarie au fost acumulate 1 941,57 ruble argint, restanțele cifrându-se la 1 531,58 ruble argint. Consiliul a solicitat repetat la 1 februarie 1865 șefilor de poliție de ocol din județ perceperea forțată a datoriilor⁴³.

În județele Soroca și Orhei situația, chiar dacă inițial mai favorabilă, nu diferea cu mult. Potrivit rapoartelor adresate de Departamentul de Poliție al județului Soroca guvernatorului militar, suprafața impozabilă aferentă județului și orașului Soroca alcătuia 415 219 desetine de pământ, respectiv 4 152,19 ruble argint, din care, pe parcursul anului 1864 au fost încasate 889,17 ruble argint, până la 11 februarie 1865 – încă 697,03 ruble argint, în total 1 586,20 ruble argint, restanța ridicându-se la 2 622,94 ruble argint⁴⁴. Rapoartele Departamentului de Poliție a județului Orhei atestă că până la 31 decembrie 1864 în județ fusese percepute 672,81 ruble argint, la data de 19 ianuarie – 1 148,72 ruble argint⁴⁵, iar la 12 februarie 1865 – 1 151,8 ruble argint, suma restantă alcătuind 2 181,23 ruble argint⁴⁶. În perioada 12 februarie – 18 martie au mai fost încasate din taxa respectivă încă 211,48 ruble argint⁴⁷, restanța alcătuind 1939,75 ruble.

O situație similară se înregistra și în jud. Iași. Astfel potrivit rapoartelor șefului Departamentului de Poliției din județul Iași, A. A. Platon, adresate guvernatorului militar al Basarabiei, din suma prevăzută de 4 390,21 ruble argint, la 19 decembrie 1864 fusese acumulate doar 914 ruble 63 copeici⁴⁸, la 12 ianuarie 1865 – 2 326,38 ruble argint, restanța alcătuind 2 390,9 ruble argint⁴⁹. Către 1 februarie 1865 fusese percepute încă 695,5 ruble argint⁵⁰, iar la 24 aprilie 1865 suma încasată se cifra la 3 173,38 ruble argint, restanța constituind 1 543,89 ruble argint⁵¹.

Doar pe județul Bender nivelul de acumulări se va dovedi mai mare. Pentru 272 046 desetine de pământ din județ urmau a fi percepute de pe urma taxei

⁴² *Ibidem*, f. 11-11 verso.

⁴³ *Ibidem*, f. 23-23 verso.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 22-22 verso.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 12-12 verso.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 20 -20 verso.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 28.

⁴⁸ ANRM, F.6, inv. 8, d. 271, f. 72-72 verso.

⁴⁹ ANRM, F.3, inv.2, d. 103, f. 5-5 verso.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 19-19 verso.

⁵¹ *Ibidem*, f. 37-37 verso.

2 720,46 ruble⁵². Potrivit rapoartelor Departamentului de poliție a județului Bender adresate generalului P. A. Antonovici, la 24 decembrie fusese acumulate 510,69 ruble, iar datoria constituia 2 282,53 ruble⁵³, până la 1 ianuarie 1865⁵⁴ fusese încasate adăugător 729,29 ruble argint, iar restanțele se ridicau la 1 553,24 ruble argint⁵⁵. Către 12 ianuarie 1865 fuseseră încasate încă 230,9 ruble argint, datoria diminuându-se până la 1 322,34 ruble argint⁵⁶, iar către 1 februarie 1865 au mai fost încasate încă 694,59 ruble argint, datoria reducându-se la 627,75 ruble argint⁵⁷.

Confirmând primirea rapoartelor de la organele orășenești și județene ale Poliției, Consiliul reitiera necesitatea perceperii cât mai grabnice a restanțelor existente⁵⁸. Totuși, atunci când la 31 mai 1865 Consiliul a analizat datele de care dispunea privitoare la achitarea taxei, nivelul acumulărilor era încă unul nesatisfăcător. Informațiile respective sunt prezentate în *Tabelul 1*. După cum se poate observa⁵⁹, restanțele alcătuiau circa $\frac{1}{3}$ din suma ce urma a fi acumulată, chiar dacă trecuseră cinci luni de la data limită anunțată. Cea mai mare cotă a restanțelor – 40,35%, revenea proprietăților moșierești și mănăstirești. De asemenea se poate observa o diferență enormă între ponderea restanțelor pe județe, găsind jud. Bender la un capăt, cu 19,61% și jud. Soroca la celălalt, cu 63,32%. Restanțe peste medie se înregistrau pe lângă jud. Soroca și în județele Orhei și Chișinău. Consiliul a decis să se solicite Departamentelor județene ale Poliției să întreprindă măsuri mai drastice în această privință⁶⁰.

Tabel 1. Ponderea restanțelor la achitarea taxei extraordinare pentru proiectarea căii ferate în Basarabia la data de 31 mai 1865⁶⁰

Pe domeniile private* (pe județe)	Suprafața impozabilă (desetine)	Taxa aferentă (ruble argint)	Suma percepută (ruble argint)	Suma restantă (ruble argint)	%
Akkerman	181591	1815,91	1305,48	510,53	28,11
Bender	279322	2793,22	2245,46	547,75	19,61
Chișinău	350145	3501,45	1969,87	1531,58	43,74

⁵² *Ibidem*, f. 2.

⁵³ ANRM, F.6, inv. 8, d. 271, f. 81

⁵⁴ ANRM, F.3, inv.2, d. 103, f. 1.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 2.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 7.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 14-15.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 4-4 verso.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 44-45.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 46-47 verso.

Iași	471728	4717,28	3173,38	1543,89	32,73
Hotin	323056	3230,56	2417	813,56	25,18
Orhei	330303	3303,3	1363,55	1939,75	58,72
Soroca	420915	4209,15	1586,2	2622,94	62,32
În toate județele	2357060	23570,87	14060,94	9510	40,35
Pe domeniile statului**	512640	5126,40	4368,05	758,35	14,79
Total	2869700***	28697,27	18428,99	10268,35	35,78

* Proprietățile funciare ale nobililor, mănăstirilor, cetățenilor de onoare și a altor categorii sociale

** Inclusiv ale coloniștilor și orașelor de județ

*** Din întreaga suprafață a Basarabiei de 3069608 desetine, doar 2869700 desetine figurau ca impozabile.

La abordarea problemei de față este elocventă analiza pe județe a impunerii proprietarilor funciari la plata taxei în cauză. Desigur, un rol important îl juca și direcția căii ferate, județele pe care le traversa, dar considerăm că și nivelul de orientare spre piață a gospodăriilor agricole era un criteriu important. Mai ales că, dacă e să vorbim de județul Bender, cel mai fruntaș la acumulări, trebuie să evidențiem faptul că deja funcționa calea ferată ce unea localitatea de pe malul stâng al Nistrului – Parcani, situată la câteva verste de Bender, cu orașul-port Odessa. În situația dată moșierii din acest județ nu prea aveau de ce sponsoriza prelungirea căii ferate în alte județe mai îndepărtate. Nivelul înalt de acumulări pe județul Hotin, pe de altă parte, reflectă așteptările în legătură cu calea ferată, gospodăriile moșierilor de aici fiind cele mai îndepărtate de centrele de export de la Marea Neagră și Dunăre. Situația din județele Orhei și Soroca este oarecum clară, ele aflându-se oarecum neprivilegiate de direcția căii ferate. Mult mai dificil de explicat este poziția moșierilor din județul Chișinău.

În situația dată, Consiliul remitea la 15 iunie 1865 organelor de poliție o nouă dispoziție în vederea înăsprii măsurilor necesare pentru perceperea cât mai urgentă a restanțelor⁶¹. Cu toate acestea, la 11 iulie 1865, Administrația Poliției din jud. Orhei informa că în ciuda măsurilor întreprinse restanțele s-au redus nesubstanțial, alcătuind la 10 iulie 1865 – 1 763,06 ruble⁶², sau 53,37%. Acest județ va rămâne cel mai rău platnic. În schimb, în celelalte județe s-a reușit ca nivelul restanțelor să scadă sub ¼. Astfel prin raportul din 22 iulie 1865, Departamentul de Poliție a jud. Akkerman informa că restanța s-a redus cu 110,1

⁶¹ *Ibidem*, f. 59.

⁶² *Ibidem*, f. 60-60 verso.

ruble⁶³, alcătuiind 400,43 ruble, sau 22,05%. De asemenea, măsurile drastice întreprinse de Departamentul de Poliție al jud. Soroca i-au permis să raporteze la 5 august 1865 că datoria s-a redus la 980,58 ruble, sau 23,29%⁶⁴. La scara jud. Iași, nivelul restanțelor a ajuns la un procentaj similar abia către sfârșitul anului 1865, când au ajuns să constituie 1 035,48 ruble argint⁶⁵ sau 21,95%.

Este necesar de menționat că nu toate datoriile reflectau refuzul achitării taxei în cauză. În dese rânduri această situație era o consecință a unor probleme de ordin birocratic sau cadastral, vizând chiar și domeniile statului. Astfel, ca urmare a adresei din 20 ianuarie 1865 și a celei repetate din 10 martie 1865 a Consiliului provincial al Basarabiei⁶⁶, Administrația Domeniilor Statului ținea să explice la 22 martie 1865 de ce în raportul său din 30 decembrie indica că în județul Hotin se aflau în proprietatea statului 3 760 desetine de pământ, pe când în prezentarea pentru prestații locale pentru perioada 1865-1867 fuseseră indicate în proprietatea statului în județul Hotin 11 248 desetine, cu 7 488 desetine mai mult. Administrația, consultând corespondența, nega faptul că a indicat cifra în cauză, ci cifra de 7 710 desetine și 349 desetine 1723 stânjeni pătrați de pământ arendat și anume: în volostea Hâjdieni – 3 762 desetine, volostea Holohoreni – 2 898 desetine, și încă 3 349 desetine 1723 stânjeni pătrați din ocina Rancineț. Față de cifra de 531 desetine și 1494,5 stânjeni pătrați de pământ arendat, indicată anterior, conform noilor date figurau 349 desetine 1723 stânjeni pătrați. În total, 8059 desetine și 1723 stânjeni. Dar, dacă locuitorii volostei Hâjdieni și-au dat acordul de a achita taxa, cei din volostea Holohoreni au refuzat, iar ca urmare nu au fost supuși taxei. Administrația își exprima dezacordul în privința cifrei de 11 248 desetine de pământ cu care opera Consiliul, informând că sumele percepute de pe pământurile date în arendă în jud. Akkerman, cu suprafața de 181 desetine și 21 713 stânjeni, precum și în jud. Hotin, cu suprafața de 349 desetine și 1 723 stânjeni, 5,31 ruble argint au fost transferate în Administrația Fiscală a Basarabiei⁶⁷. La 15 mai 1865 Consiliul provincial a discutat confuzia creată prin faptul că locuitorii din volostea Plahteevca din județul Akkerman (19 618 desetine) și cei din volostea Holohoreni din jud. Hotin (3 450 desetine) nu și-au dat acordul de a fi supuși taxei, stabilindu-se ca în această privință să fie informat guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei⁶⁸. În privința taxei pe pământurile arendate, Consiliul provincial a solicitat la 3 iunie 1865 o confirmare de la Administrația fiscală. Aceasta din urmă explica la 9 iulie 1865 neraportarea sumei respective prin situația neclară creată în jurul ei. Astfel, atunci când Administrația Domeniilor Statului a depus suma de 5,31 ruble, Administrația fiscală a provinciei i-a solicitat detalii, pe care însă nu le-a primit⁶⁹.

⁶³ *Ibidem*, f. 58-58 verso.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 59.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 71.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 29.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 31-32 verso.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 33-34 verso.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 54-54 verso.

Probleme de ordin birocratic apăreau mai ales în cazul proprietăților funciare ce țineau de orașele de județ. Dacă *dumele* orașelor Bender și Chișinău raportaseră Consiliului provincial transferul fără ezitare a sumelor în valoare de 58,7 ruble argint (pentru cele 5 870 desetine)⁷⁰ și 43,15 ruble argint (pentru 4 315 desetine de pământ)⁷¹ respectiv, atunci în cazul orașelor Soroca și Hotin s-au iscat anumite întârzieri. Astfel, la 14 decembrie 1864 Administrația Poliției județului Soroca raporta Consiliului provincial că *Ratușa* orașului Soroca nu putea achita suma pentru terenurile orașenești fără permisiunea Cărmuirii provinciale, solicitând o dispoziție în acest sens⁷². Abia după ce a primit o solicitare de la Consiliul provincial, Cărmuirea provincială a propus la 6 februarie 1865 *Ratușei* orașului Soroca să aloce pentru acoperirea taxei în contul celor 1849 desetine de pământ aflate în jurisdicția orașului suma de 18,49 ruble argint, din fondul de cheltuieli extraordinare prevăzut pentru anul 1865, ce constituia 100 de ruble argint⁷³.

În mod similar, la 28 februarie 1865, Duma orașului Hotin raporta Consiliului provincial al Basarabiei că chiar dacă locuitorii orașului au decis similar nobilimii să transfere 33,44 ruble argint din veniturile orașului în contul celor 3 343 desetine de pământ și 811 stânjeni pătrați aflați în jurisdicția orașului, iar propunerea a fost înaintată prin raportul din 1 iunie 1864 guvernatorului pentru aprobare, avizul necesar încă nu parvenise. Ca urmare, Duma propunea Consiliului să solicite Cărmuirii provinciale să încuviințeze ca suma în cauză să fie achitată din fondul de cheltuieli extraordinare pentru anul 1865⁷⁴. În ședința din 14 martie 1865, Consiliul provincial a decis, ca și în cazul propunerii parvenite de la *Ratușa* orașului Soroca, să înainteze Cărmuirii provinciale propunerea *Dumei* orașului Hotin, în vederea adoptării unei dispoziții⁷⁵. Însă doar după ce s-a adresat la 15 iunie repetat în acest subiect, Consiliul a primit la 10 iulie 1865 de la Cărmuirea provincială un aviz pozitiv⁷⁶. Drept urmare, abia la 13 septembrie 1865 Duma orașului Hotin raporta Consiliului despre transferarea sumei de 33,44 ruble către Administrația fiscală de județ⁷⁷.

În privința orașului Akkerman situația era și mai confuză. Chiar dacă încă la 12 ianuarie 1865 Departamentul Poliției Județului Akkerman raporta guvernatorului, iar la 26 ianuarie 1865 Consiliul provincial, că Duma orașenească a transferat la 31 decembrie 1864 către Administrația fiscală județeană 35,6 ruble argint în contul taxei⁷⁸, orașul continua să aibă datorii. Aceasta deoarece în jurisdicția sa intra juridic nu doar orașul propriu-zis, ci și posadul Tulcin

⁷⁰ *Ibidem*, f. 30-30 verso.

⁷¹ *Ibidem*, f. 36.

⁷² ANRM, F.6, inv. 8, d. 271, f. 75-75 verso.

⁷³ *Ibidem*, f. 86.

⁷⁴ ANRM, F.3, inv.2, d. 103, f. 25-27.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 26-26 verso.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 57-57 verso.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 62.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 3-3 verso.

și colonia Șabo, alcătuiind împreună 13164 desetine, respectiv suma aferentă era 131,64⁷⁹. La 22 iulie 1865 Departamentul de Poliție a jud. Akkerman solicita Consiliului să scoată din datoria pe județ sumele ce reveneau orașului Akkerman, posadului Tulcin și coloniei Șabo în mărime de 131,64 ruble, deoarece localitățile în cauză nu se aflau în evidența sa⁸⁰. La 10 septembrie 1865 Consiliul a acceptat scoaterea din evidența Departamentului de Poliție a jud. Akkerman a celor trei localități⁸¹, fără a fi clară însă situația de mai departe a restanței.

Probleme de ordin cadastral apăreau și la perceperea taxelor de la proprietari privați. Într-un astfel de caz, mareșalul nobilimii din județele Soroca și Iași cu sediul în orașul Bălți informa la 4 mai 1865 Consiliul provincial că posesorul ocinii Bublețici din jud. Iași, funcționarului de clasa a XIV-a Constantin Cupci i s-a plâns că deținea ocina în posesie de peste 13 ani și a plătit regulat taxele funciare pentru 750 desetine de pământ. Însă în anul în cauză șeful de poliție a ocolului Papandopulo i-a calculat taxa pentru calea ferată evaluându-i proprietatea la 1 952 desetine de pământ, adică în sumă de 19,52 ruble argint. Ca urmare acesta solicita restituirea surplusului achitat de 12,2 ruble argint. Mareșalul a informat Departamentul de Poliție al județului Iași, solicitând restituirea surplusului taxei achitate, însă acesta a replicat că taxa a fost percepută în baza dispoziției Consiliului provincial din 14 noiembrie 1864, în care ocina figura ca având 1952 desetine de pământ. În situația dată mareșalul nobilimii a solicitat Consiliului să investigheze care cifră era justă, cea a Administrației fiscale a județului, sau cea indicată în decizia Departamentului de Poliție a jud. Iași, cu restituirea surplusului achitat în caz că se impunea⁸². La 14 mai 1865 Consiliul a discutat demersul mareșalului, dispunând să se corecteze cifrele, iar mareșalul să fie informat în această privință⁸³. Ca urmare la 25 iunie 1865 mareșalul județelor Soroca și Iași a solicitat Consiliului să fie informat cu referire la ocina Bublețici din jud. Iași despre datele transmise Consiliului de către Administrația provincială specială pentru prestații locale din Basarabia, pentru a fi confruntate cu datele existente în cancelaria sa⁸⁴. La 26 iunie 1865 Consiliul a analizat demersul mareșalului, hotărând să-i expedieze informațiile actualizate⁸⁵.

Un caz similar, a vizat ocina Dubna, din județul Soroca, proprietate a moșierului Rafalovici. Departamentul de Poliție a jud. Soroca raporta la 14 octombrie 1865 Consiliului provincial că potrivit actului de cumpărare aceasta avea 2 050 desetine, dar a fost supusă unei taxe cuvenite pentru 3 531 desetine. Delegatul moșierului, negustorul Iosif Zelberg, a prezentat recipisa de achitare a taxei cu

⁷⁹ *Ibidem*, f. 46-47 verso.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 58-58 verso.

⁸¹ *Ibidem*, f. 63-64.

⁸² *Ibidem*, f. 38-39.

⁸³ *Ibidem*, f. 40.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 48-48 verso.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 49-50 verso.

solicitarea să-i fie restituită suma calculată în plus de 14,81 ruble⁸⁶. La 30 octombrie 1865 Consiliul a discutat raportul din 14 octombrie al Departamentului de Poliție al jud. Soroca, stabilind că, în conformitate cu documentația existentă, moșia Dubna avea suprafața de 3 531 desetine pământ arabil și 119 desetine pământ nearabil, iar plății a fost supus doar primul teren. De aceea s-a decis a se cere restanța în cauză de la Zelberg, iar în caz de eschivare să se procedeze conform prevederilor legale⁸⁷.

Despre un alt gen de probleme aflăm din raportul Departamentului de Poliției al județului Soroca din 12 mai 1865, adresat generalului P.A. Antonovici. Potrivit acestuia, șeful de poliție al primului ocol, Baidan, informa că de pe proprietățile aflate în jurisdicția sa, aparținând moșierului Petro Petrino, nu a fost percepută vreo copeică până la data în cauză. Și anume pentru Mandăca Veche și Nouă și Maroșenovca - 131,51 ruble, Șalvir - 10,7 ruble, Rusceneț - 24,86 ruble, în total 167,07 ruble argint. Explicația era că P. Petrino se afla permanent peste hotare la Cernăuți, iar posesorul conform contractului nu era obligat să plătească careva taxe și se eschiva de la plată. Posesorul afirma că i-a solicitat la 31 decembrie 1864 lui P. Petrino să-i expedieze suma în cauză, doar că nu a primit un răspuns. Ca urmare Poliția solicita Consiliului expedierea facturii de plată lui P. Petrino la locul de trai în Cernăuți, printr-o adresă pe numele Șefului provinciei Bucovina⁸⁸. Doar că, analizând situația, Consiliul a decis la 31 mai 1865 ca taxa să fie percepută de la posesor, deoarece contractul nu-l eschiva de la plata acestei taxe, urmând ca cu chitanța de plată posesorul să se clarifice cu P. Petrino, atunci când acesta avea să revină în Basarabia⁸⁹.

Efortul fiscal al provinciei și dificultățile întâmpinate în procesul de acumulare nu aveau totuși să fie răsplătite prin materializarea imediată a proiectului întocmit de baronul K. K. Ungern von Sternberg. La 19 februarie 1866 P. E. Kotzebue îi telegrafia guvernatorului militar al Basarabiei informându-l, că continuarea căii ferate înspre Basarabia a fost respinsă. Cu toate acestea și după această data problema datoriilor continuă să persiste, iar localnicii erau impuși să-și plătească restanțele. La 27 februarie 1867 Consiliul provincial discuta această problemă, stabilind că pe jud. Akkerman restanțele constituiau 268,89 ruble (14,8%), pe jud. Bender - 547,75 ruble (19,6%), pe jud. Orhei 1572,97 ruble (47,61%), pe jud. Iași - 1 035,48 ruble (21,95%), pe jud. Soroca - 980,51 ruble (23,29%). Departamentele de poliției ale județelor Chișinău și Hotin nu expediaseră date actualizate, dar suma totală a datoriilor se ridica la 5 473,92 ruble sau 19,07%. Și de această dată Consiliul solicită șefilor de poliție de ocol să întreprindă măsuri imediate de percepere a datoriilor⁹⁰. Și iarăși, în ciuda

⁸⁶ *Ibidem*, f. 66.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 67-69 verso.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 42-42 verso.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 43-43 verso.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 89.

măsurilor întreprinse în următoarele opt luni s-a reușit o diminuare doar cu 27,53% a restanțelor, care la 27 octombrie 1867 constituiau 3 966,81 ruble sau 13,82%. Discutând la această dată problema restanțelor, Consiliul a hotărât să solicite Cărmuirii provinciale adoptarea deciziilor necesare în vederea soluționării definitive a problemei restanțelor⁹¹. Răspunsul Cărmuirii reafirma că organele de poliție au fost anunțate repetat în această privință⁹².

Analiza materialului documentar ce se referă la proiectarea primei căi ferate în Basarabia ne permite să ne formăm anumite concluzii în privința nivelului și specificului de pătrundere a relațiilor capitaliste aici. Astfel, faptul că inițiativa asumării cheltuielilor pentru proiectarea și construirea căii ferate în Basarabia a venit de la Adunarea nobilimii și nu din cercurile burgheziei comerciale sau industriale, demonstrează că aceasta din urmă încă nu era îndeajuns de maturizată și nu atinsese nici măcar nivelul burgheziei din regiunile învecinate ale imperiului. În mare parte acesta era rezultatul politicii comercial-vamale promovate de guvernul rus în provincie timp de peste jumătate de secol de la anexare. Pe de altă parte, dezvoltarea preponderentă a comerțului extern al Basarabiei prin orașul-port Odessa a făcut ca burghezia comercială din provincie să capete un rol secundar, de intermediar, situație care a condus, totodată, la un larg fenomen de îmburghezire a moșierimii și, totodată, de „moșierizare” a burgheziei locale⁹³. Rezultatul s-a reflectat în mare măsură în cazul taxei propuse din considerente burgheze, dar pe model feudal, pe suprafața pământului și nu pe venit, adică principiul de bază al capitalismului. Problemele întâmpinate la perceperea taxei, au demonstrat, în fapt, că această cale de dezvoltare a relațiilor capitaliste era una deficitară la capitolul schimbare de mentalitate.

Summary

The present article examines the engineering of the first railway in Bessarabia, from the perspective of costs and the perception of its necessity among the population of the province. It is shown that the initiative of extension of Odessa railway to Bessarabia came from local Nobles' Assembly, which solicited the Russian government that the engineering to be covered by a special tax on local land owners. Still when the acceptance came, it turned out that the local land owners refused massively to pay the tax, and only after special measures were applied, tax accumulation started to augment. Even if the resulted project of the first railway, engineered by baron K. K. Ungern von Sternberg, was officially rejected in 1866 to be the continuation of Odessa railway, the decision was later reassessed, and between 1869-1875 the Bender-Ungheni railway was put into operation.

⁹¹ *Ibidem*, f. 95-96.

⁹² *Ibidem*, f. 97-97 verso.

⁹³ A se vedea Emilciuc Andrei, *Fenomenul îmburghezirii nobilimii și înnobilării burgheziei în Basarabia (1812-1868)*, în *Studii de arhondologie și genealogie* (I). Chișinău, 2013, p. 67-75.

Paolo Malanima*

SERFDOM IN EASTERN EUROPE AFTER THE REVISIONS**

1. A dualistic view

Until a few years ago, a well-known view prevailed on the East-West relationships in pre-modern Europe. We could define this view as “dualistic” or “binary”, as suggested by some of the participants in the congress.¹ According to this view, during the late Middle Ages and early Modern times, Western and Eastern Europe followed two quite different development paths. In Western Europe, forced labour services on demesne lands disappeared during the late Middle Ages and, already before the Black Death, were replaced by waged labour and rents in money. Contractual and monetary production relationships set the basis for the development of capitalism in the succeeding centuries. Eastern Europe, from the Elbe River as far as the Urals, followed a different path. Here serfdom was almost totally unknown before the Fifteenth century. It developed from this period onward and became the dominant production relationship until the Nineteenth century. So, while on one side of Europe feudal relationships were superseded, on the other side they became more and more common.²

These different developments in the West and East were not independent. Since Eastern Europe was richer in arable and agricultural lands and then cereal cultivation was less costly than in the West, from the Sixteenth century onward it began to export cereals and livestock towards Western Europe. Serfdom was functional to the rise of a surplus of marketable agricultural goods to export. In exchange, Western Europe exported manufactured goods towards the East; these being much easier to produce there due to the greater availability of skilled labour and capital goods.

This view found its more compact presentation in 1974 in the work by I. Wallerstein on the modern *World System*.³ According to Wallerstein, a true divi-

* **Paolo Malanima**, director al Institutului de Studii asupra Societăților mediteraneene, Napoli.

** I thank Markus Cerman for his comments on a previous draft of this paper; although the responsibility for the errors is mine alone.

¹ And primarily S.Ogilvie, *Serfdom and the Institutional System in Early Modern Germany*.

² See the reconstruction of the past views by M. North, *Serfdom and Corvée Labour in the Baltic Area 16th-18th centuries*. However, the term of *Agrardualismus* is much older and has been used since the end of the Nineteenth century to distinguish the diverse development paths of Western and Eastern Europe.

³ I. Wallerstein, *The Modern World-System, I, Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York-London, Academic Press, 1974; and also Id., *The Capitalist World-Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

sion of labour existed in pre-modern Europe between the Eastern “periphery” and the Western “centre”. Together with the other periphery, that is America, where slavery predominated, Eastern Europe was part of a complex world-system. The gradual development of capitalistic production relationships in Western Europe, the centre of the modern world-system, was supported by the pre-capitalistic production relationships of serfdom and slavery at the extremities, or “peripheries”, as Wallerstein called them.

2. The revision

From the 1980s this compact view of the Western-Eastern relationships in pre-modern Europe began to fade away from both a methodological and empirical viewpoint. Economic and social historians began to show decreasing interest in production relationships as main drivers of historical changes and to pay more and more attention to conditions of modern economic growth and the modernisation of society. The view of history as a succession of different production relationships is nowadays a memory; of greater interest to the scholar of the philosophies of history than to the historian. This change of perspective is derived rather more from the decreasing interest in production relationships and modes of production than from open criticism.

If, on the one hand, the binary view of the Western-Eastern developments of pre-modern Europe began to lack its methodological support, on the other hand, the actual progress of research on the East began to fit the past dualistic view less and less. S. Ogilvie and M. Cerman, in particular, have in recent years greatly contributed to modifying our views on the early modern history of the Eastern economies and societies. There is certainly a difference of approach between the two scholars.⁴ However, besides the differences, we can find a common critical view of the dualism or dichotomy in early modern Europe inherited from past literature. M. Cerman, in his book on *Villagers and lords in Eastern Europe*, went further in this direction. This recent work seems to have fulfilled a removal of the deeply stratified commonplace theories about the early modern Eastern economy. The concepts, terminology, and actual developments, dear to past scholars, are addressed, discussed and challenged. On reading his book, we get the impression of standing before a heap of ruins and feel the need to start building again from the remains of past literature.

This congress widely contributed to the revision of our concepts, methods and knowledge about Eastern European pre-modern history. Reading the papers, we begin to appreciate the distance between the opinions of many past historians and the actual developments of recent research. It has been shown that

⁴ -As is clear from a comparison of the articles by S. Ogilvie, *Communities and the “Second Serfdom” in Early Modern Bohemia*, in “Past and Present”, 187, 2005, pp. 69-119, T. Dennison, S. Ogilvie, *Serfdom and Social Capital in Bohemia and Russia*, in “Economic History Review”, 60, 2007, 3, pp. 513-44 and the book by M. Cerman *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300-1800*, Basingstoke, Palgrave-McMillan, 2012.

the system of serfdom did not cover all the regions of Eastern Europe and that, within the regions analysed in the papers, it coexisted with diverse contractual arrangements and forms of land exploitation, such as small ownerships and rents in kind and money.⁵ In some regions serfdom was often a marginal system of exploitation or did not exist at all. The chronological development was not the same in all the regions of Eastern Europe. In some cases it developed as early as the Fifteenth century, such as in Romania;⁶ whereas in other areas, it developed much later. In the majority of the Eastern regions, such in Russia,⁷ Schleswig-Holstein, Pomerania,⁸ Denmark,⁹ Bohemia,¹⁰ part of Germany,¹¹ Hungary,¹² the seigniorial system gained ground especially in the Sixteenth century and continued to spread until the Nineteenth. The burden of the corvée was relatively light in some areas (1-2 days per week) but heavy (3-5 days per week) in others. As to the commercial flow of agricultural goods towards the West, this seems insufficient to explain the formation and the evolution of serfdom. A chronological or geographic correlation between these flows and the change in production relationships seems to be totally absent.¹³ We learned also from the papers that, in order to understand serfdom, economic history is important but social, political and particularly institutional approaches are important as well.¹⁴ On the whole, uniformity has been replaced by variety.

3. A reconstruction?

Even accepting all the revisions of our former certainties, it seems impossible to deny that serfdom, from the late Fifteenth century onwards, was much more widespread in Eastern than Western Europe. Ultimately, a difference existed between East and West. Although we can also find examples of serfdom in Western Europe, its presence was absolutely negligible in the Sixteenth and Seventeenth centuries. In regions such as Italy, France, Spain, England and most

⁵ See for instance the papers by T. Dennison, *The Institutional Framework of Serfdom in Russia: the View from 1861*; A. Klein, *The Institutions of the "Second Serfdom" and Economic Efficiency: Review of the Existing Evidence for Bohemia*; M. North, *Serfdom and Corvée Labour in the Baltic Area 16th-18th centuries*.

⁶ S. Corlateanu-Granciu, *La specificità della schiavitù medioevale in Moldova nei secoli XV-XVII, nel contesto della servitù in area rumena*.

⁷ A. Stanziani, *Serfs, Slaves or Indentured People? Forms of Bondage in Russia and Central Asia, from the Fifteenth to the Nineteenth Century*; T. Dennison, *The Institutional Framework in Russia: the View from 1861*.

⁸ M. North, *Serfdom and Corvée Labour in the Baltic Area 16th-18th centuries*.

⁹ C.P. Rasmussen, *Forms of Serfdom and Bondage in the Danish Monarchy*.

¹⁰ A. Klein, *The Institutions of the "Second Serfdom" and Economic Efficiency: Review of the Existing Evidence for Bohemia*.

¹¹ S. Ogilvie, *Serfdom and the Institutional System in Early Modern Germany*.

¹² A. Szántay, *Serfdom in 18th Century Hungary*.

¹³ P. Guzowski, *The Role of Enforced Labour in the Economic Development of Church and Royal Estates in 15th and 16th century Poland*.

¹⁴ See especially the papers by Briggs, Ogilvie, Klein, Dennison in these *Proceedings*.

of Germany it had been eliminated by the end of the late Middle Ages.¹⁵ The situation in Eastern Europe was different. I would like to mention the tables presented by S. Ogilvie¹⁶ and M. Cerman in their papers.¹⁷ Although elaborating information from different sources and despite the diverse geographic coverage, these tables show that, from the Black Sea in the South as far as Estonia and Sweden in the North, and from Central Germany in the West to the Urals in the East, a wide part of the territory was actually “demesne land”, and was hence subject to the landlord or seigniorial system. The table presented by Cerman shows that the demesne land varied from a minimum of 7 percent in Eastern Prussia to a maximum of 62 percent in Pomerania.¹⁸ The percentages are mainly comprised between 25 and 50 percent. The area covered by the table presented by S. Ogilvie is wider. For the Sixteenth and Seventeenth centuries, her data confirm more or less the values proposed by Cerman. In the Eighteenth century, the ratio between the extent of the demesne land and the total surface was less than 10 percent in countries such as Southern and Western Germany, Denmark and Scandinavia; it was between 10 and 40 percent in Bohemia, Hungary, Estonia, Livonia; and exceeded 40 percent in Poland, Meklenburg, Pomerania, Schleswig-Holstein, Eastern Prussia.¹⁹ In Russia it was between 26 percent of the total surface, in the early Eighteenth century and 55 in the first half of the Nineteenth.²⁰

All considered, serfdom was an important reality in the economic and social life of Eastern European populations.

It would be interesting to know how many labourers were serfs in this part of the continent. To this question it seems impossible to provide a plausible answer. Certainly the population in servile conditions was far from negligible. In the light of what was said at this congress, an estimate of about 30 percent of families would seem a plausible figure.²¹ The percentage of the population would be lower since in any family, only one or two members were involved in the corvée.

Although the participants followed different approaches at this congress, the institutional view prevailed. The economic approach was certainly the least followed. From economics, where institutionalism was introduced some decades

¹⁵ C. Briggs, *English Serfdom, c. 1200-c. 1350: Towards an Institutional Analysis*; F. Panero, *Il nuovo servaggio dei secoli XII-XIV in Italia: ricerche socio-economiche e comparazioni con alcune regioni dell'Europa mediterranea*.

¹⁶ S. Ogilvie, *Serfdom and the Institutional System in Early Modern Germany*.

¹⁷ M. Cerman, *Seigniorial Systems in East-Central and East Europe, 1300-1800: Regional Realities*.

¹⁸ See also the data in M. Cerman, *Villagers and Lords*, cit., pp. 62-69.

¹⁹ Previous data is from S. Ogilvie, *Serfdom and the Institutional System in Early Modern Germany*.

²⁰ M. Cerman, *Seigniorial Systems in East-Central and East Europe, 1300-1800: Regional Realities*.

²¹ Such as in Hungary. See A. Szántay, *Serfdom in 18th Century Hungary*. In Russia according to D. Moon, *The Russian Peasantry, 1600-1930: The World the Peasants Made*, London-New York, Longman, 1999, a quarter of the rural households were exposed to labour rents at the middle of the Nineteenth century.

ago, the attention to the institutions has been gaining more and more ground in historical research in most recent years. However, I would like to recall some economic features characterizing the Eastern regions and some main differences between East and West. In my view, these are important whenever we try to explain the existence of Eastern serfdom. I will follow the argument laid out in the important article by Avsey Domar, *The Causes of Slavery and Serfdom. A Hypothesis*,²² well known to the participants in this congress; although never quoted in their papers. So doing, I will simplify the complexity and will try to look at some main differences between East and West. Attention to details is important, but simplification is sometimes no less important; although not so dear to historians as it is to economists.

It is useful, first of all, to recall Domar's model.²³ According to Domar, from the late Middle Ages Eastern Europe was characterised by a particular production factors endowment. Land was the plentiful production factor in the East, while labour was scarce. As a consequence, land per worker being plentiful, marginal productivity of labour was high. Domar assumed that labour marginal productivity was equal to average labour productivity. The consequence was that rent (corresponding to the difference between labour average and marginal productivity) was nil. In this case, if the landowner had requested rent from the peasant family cultivating the land he owned, this same peasant family would have moved to a different location as land to cultivate was abundant. The only way to receive a rent was to bind the family to the land and oblige its members to the payment of a charge in the form of labour services on seigniorial demesne farms. Since the State supported the claims of the landowners,²⁴ this social class succeeded in her aims and the establishment of serfdom was the consequence. "Now –Domar wrote- the employer can derive a rent, not from his land, but from his peasants by appropriating all or most of their income above the subsistence level".²⁵ In Western Europe, serfdom was unnecessary. In this Malthusian economy, the high density of the population and the scanty land per worker had already caused a fall in the marginal product of labour, which was close to the subsistence level. Since marginal labour productivity was lower than average labour productivity, rent already existed without any need of extra-economic coercion.²⁶ In a sense, the introduction of contractual labour relationships in Western Europe depended on the scanty land per worker on this side of the continent.

²² A. Domar, *The Causes of Slavery and Serfdom. A Hypothesis*, in "Journal of Economic History", 30, 1970, pp. 18-32.

²³ See the geometric presentation in the Appendix.

²⁴ The role of the State in the establishment of serfdom is in fact, not easy to define, as shown by S. Ogilvie and T. Dennison in their papers.

²⁵ Domar, *The Causes of Slavery and Serfdom*, cit., p. 20.

²⁶ See particularly Domar, *The Causes of Slavery and Serfdom*, cit., p. 23. See also the graph in the following Appendix.

When Domar wrote his article, our knowledge of the economic conditions of Eastern Europe was more superficial than it is today. However, Domar did very little to support his model with historical evidence. Nowadays, in the light of more recent findings, the historian can not only support Domar's model but also suggest doubts about its explanatory capacity.

A first approximation of the labour-land ratio can be made by looking at population density. I will refer to the year 1600, when the European population (within the present borders of Europe) was about 100 million and in Eastern Europe there lived a third of the European inhabitants.²⁷ At that time, European density on the whole was 10 inhabitants per km², including Russia (whose extent is half the total extent of Europe), and 20 inhabitants per km² excluding it. Some countries, such as Flanders, The Netherlands and Italy, counted more than 40 inhabitants per km² and France, England and Germany about 30. This Western part of Europe was surrounded by territories whose density was far lower. In Scandinavia the density was less than 3 inhabitants per km² and in Eastern Europe it was between 8 and 15, with Russia with about 3-4.²⁸

Population density is an imperfect proxy of the endowment with land since it also includes those lands that are impossible to cultivate, such as high hills and mountains, marshes and built-up, urban areas. In Western Europe the presence of mountains means extensive territories which cannot be cultivated. In Italy, where the density was among the highest, only a third of the surface is plain. The rest is covered with hills and mountains. In terms of arables, Western Europe is poorer than Eastern Europe, where extensive plains exist, particularly suited to cereal cultivation and animal breeding. The ratio labour-productive land is more favourable in Eastern Europe than suggested by the simple density of population. Probably the land-labour ratio was even higher in the tenant sector of Eastern Europe; a further reason to assume that labour productivity was higher.

It is hard to find data on agricultural labour productivity for both the West and the East and attempt to make a comparison. A way to address the problem could be to deflate the agricultural wage by means of the price index of the agricultural product. Since wage represents marginal labour productivity, a ratio between the nominal agricultural wage (W) and the prices of the agricultural goods (P) would supply a measure of the agricultural labour productivity (MPL), that is: $MPL = W/P$.²⁹ Unfortunately we lack information on agricultural wages in Eastern Europe. However, since the wages of agricultural labourers are similar and often identical to those of unskilled workers and we have information on the

²⁷ I take the following data from P. Malanima, *Pre-modern European Economy. One Thousand Years (10th-19th Centuries)*, Leiden-Boston, Brill, 2009, chap. 1.

²⁸ The relationship between the scarcity of labour and serfdom is stressed by M. North, *Serfdom and Corvée Labour in the Baltic Area 16th-18th centuries*, and by A. Klein, *The Institutions of the "Second Serfdom" and Economic Efficiency: Review of the Existing Evidence for Bohemia*.

²⁹ See G. Clark, *The Long March of History: Farm Wages, Population and Economic Growth, England 1209-1869*, in "Economic History Review", 60, p. 105.

wages of building labourers, both in Western and Eastern regions, some comparison is possible.³⁰ Such a comparison was made by J.L. Van Zanden in an article published in 1999.³¹ According to his estimates, the wages of unskilled workers converted into wheat or rye were far higher in Eastern than in Western Europe. At the start of the Seventeenth century these were from twice to even as much as five times those in Western Europe. From these data, could we therefore draw the conclusion that in Eastern Europe labour productivity was higher than in Western Europe? Perhaps! However, we cannot be certain. Where serfdom exists and involves a remarkable share of the population, this share is excluded from the labour market. Consequently the supply of labour is artificially lower than it would be if the labour market were free. The artificial reduction of the labour force engenders a reduction of labour (on the horizontal axis) and a shift of the supply curve which intersects the demand curve in a higher position.³² The price of labour (on the vertical axis), the wage that is, increases.³³

Domar did not distinguish between slavery and serfdom³⁴ and thought that American slavery was similarly caused by the abundance of natural resources (primarily land) and scarcity of labour. American slavery thus corroborated his view. Actually, the early modern spread of slavery occurred on a continent where resources were plentiful, population scanty and labour productivity high. The importation of slaves from the Sixteenth century onward could actually be seen as the consequence of the need of an extra-economic support of margins of profit or rents, where the mere working of the labour market would have eliminated them completely. If a wage had been paid to the forced immigrants to America for their labour, this would have been very high and then rents and profits would have been too low or nil.

Another element of support to Domar's thesis could be ancient slavery. According to some historians, a determinant of slavery in the Roman Repub-

³⁰ On the other hand, urban and rural labour productivity cannot be so diverse for similar jobs, given the competition between urban and rural labourers.

³¹ J.-L. Van Zanden, *Wages and the Standard of Living in Europe, 1500-1800*, in "European Review of Economic History", 3, 1999, pp. 131-63. As noted by R.C. Allen, *The Great Divergence in European Wages and Prices from the Middle Ages to the First World War*, in "Explorations in Economic History", 38, 2001, pp. 411-47, when the Eastern European wages are deflated by means of the price basket of goods, including manufactured goods, wages in Eastern Europe are lower. However, here we are not interested, in real wages and standards of living, but in marginal labour productivity. In this case we have to deflate wages through the price of agricultural goods, represented by the price of cereals.

³² As shown in the Appendix, Figure 2.

³³ When slavery was abolished in the United States, wages of unskilled workers diminished, while the wages of skilled workers rose remarkably. This evidence might suggest that, where a share of the population is excluded from the labour market, the wage of workers in similar occupations is artificially high. See the data in S. Lebergott, *Trends in the American Economy in the Nineteenth Century*, Cambridge (Mass.), National Bureau of Economic Research, 1960, pp. 449-99.

³⁴ In some cases, such as in early modern Romania, it is hard to distinguish between slavery and serfdom: S. Corlateanu-Granciu, *La specificità della schiavitù medioevale in Moldova nei secoli XV-XVII, nel contesto della servitù in area rumena*.

lic was the low population density and the high labour productivity (together with extra-economic variables, especially war and the possibility of transforming conquered populations into slaves).³⁵ When population density increased and labour compensation approached the level of mere survival, there was no longer reason to exploit the system of slavery. Since subsistence is the same for both the slave and the free worker, to pay a wage or to pay for the subsistence of the slave implies the same cost. Furthermore, while the organisation of slavery implies a cost of supervision, this cost is eliminated whenever the landowners resort to free labour.

4. Conclusions

While Domar's approach can be supported by relatively strong evidence, we cannot deny that certain particular developments scarcely fit the picture suggested by his model. I will consider two questions for which it is difficult to find an answer.

The first question concerns geography. Although population density is higher in Western Europe than in the Eastern part, there were regions in early Modern Europe, such as Spain, Portugal, Ireland, and Scandinavia, where the density of population was relatively low. Why did serfdom (although present in some areas) not succeed there as it did in the East? Could the lack of serfdom in these areas be explained by the relatively low availability of fertile land due to the climatic conditions (too dry a climate in Spain and too cold in Scandinavia)?

A second question concerns the chronological developments. Serfdom disappeared in Western Europe in the late Middle Ages, when population was rising and wages were diminishing due to the decline in marginal labour productivity. Since wages were approaching mere survival level there was no reason to have to resort to forced labour services. As shown before, labour was then relatively cheap and the difference between average and marginal labour productivity wide. However, after the Black Death, the density of population diminished fast and the ratio between land and labour underwent a rapid change. Why did serfdom not re-emerge?

There is no doubt that the explanatory capacity of the economic historian can benefit from the simplification typical of economic theory. The simplification, however, cannot ignore the accumulation of evidence. In any theory there is a breaking point and this breaking point is reached when the simplification cannot deal any longer with the multiplicity of the real evidence. At that point we need a more comprehensive view. Did we reach this breaking point in the case of Domar's model?

35 See the fine article by E. Lo Cascio, *Thinking Slaves and Free in Coordinates*, in U. Roth (ed.), *By the Sweat of your Brow. Roman Slavery in its Socio-Economic Setting*, BICS Supplement-109, The Institute of Classical Studies University of London, 2010, pp. 21-30.

Appendix

In the following diagram, Domar's model is represented with some liberty and is adjusted to the East-West differences in early Modern Europe. The case of slavery, according to Domar, is similar to that of serfdom. His model could also be used to explain slavery.

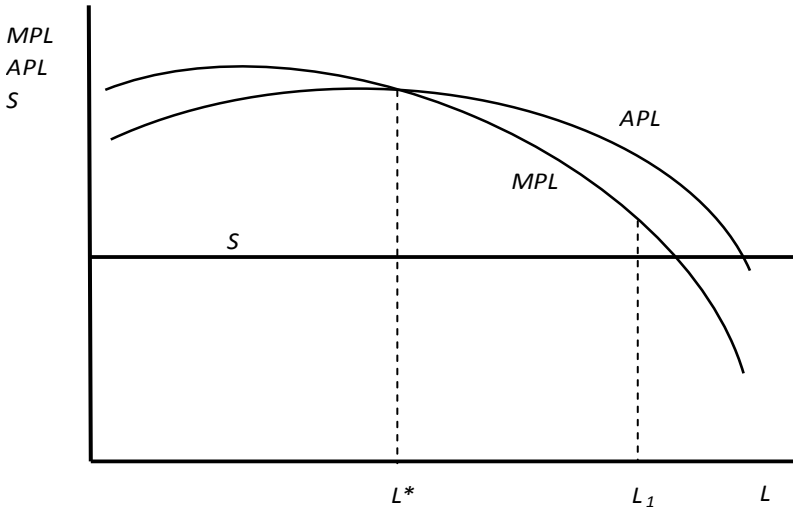

Figure 1. Geometric representation of marginal (*MPL*) and average labour productivity (*APL*), as soon as the number of workers (*L*) rises (the *S* line is the quantity of product necessary for survival).

In Figure 1, we have, on the horizontal axis the number of agricultural labourers (*L*). On the vertical axis, we find the level of subsistence (*S* or the minimum consistent with survival), the average labour productivity (*APL* or product per worker) and the marginal labour productivity (*MPL*). Both *S*, *APL* and *MPL* could be expressed in constant money or as a quantity of cereals. As soon as the number of workers increases, while the level of subsistence *S* cannot but be the same (any further worker needs the same amount of food for his survival), *MPL* firstly increases and then diminishes, due to initial increasing and then diminishing returns to labour. As long as *MPL* is higher than product per worker, the curve *APL* cannot but rise. When the number of workers exceeds the point *L**, *APL* starts to diminish. Beyond the point *L**, rent is equal to the difference between *APL* and *MPL*. Then $R = APL - MPL$ or (where *Y* is gross product):

$$R = \frac{Y}{L} - \frac{dY}{dL}$$

Let us now assume that the number of labourers is relatively high: equal to L_1 in our diagram. In this case MLP would be low and close to the level of subsistence and rent particularly high. There would be no reason for the landowner to claim any *corvée*. Whether MLP is a sum of money (or wage) or part of the output of a farm rented by the peasant family (once the rent has been paid), both forms of income, because of the competition among workers, are close to the level of subsistence and cannot diminish much. This is, more or less, the situation we find in Western Europe before the Black Death. MLP is low at that time and landowners cannot claim a higher rent from the workers of their lands (neither as labourers nor as tenants). The elimination of serfdom at that time depends on the fact that there is no economic reason to keep serfdom alive (this is not said by Domar, but it is a consequence of his reasoning). In fact, with labour compensation being close to the level of subsistence and having to cover the need for survival for both slave or serf, it is simpler for the landowner to resort to waged labour rather than to the labour of serfs or slaves which in any case need some coordination or control and entail added costs

According to Domar, the situation in early modern Eastern Europe is far different. In that case, the ratio of the number of workers to the land is lower, there being a lot of land per worker. Let us suppose that the situation is similar to that represented in Figure 1 by the point L^* . In that case, as assumed by Domar, MLP is high and equal to ALP . There is no rent (the difference between ALP and MLP is zero). If a landowner claims a rent for the cultivation of his land, the peasant family can move to another location. Land is free. If the landowner chooses the cultivation of his land through waged labour, the wage cannot but be high. In neither case is there a possibility of obtaining a rent, and the only prospect of receiving a rent is to bind the peasant family to the land. If the power of the State supports the action of the landowners (as assumed by Domar) the problem can be solved to their advantage. It is precisely what happened in Eastern Europe. Domar stresses the importance of “the behavior of political factors –governmental measures– treated here as an exogenous variable” (p. 21).

A corollary (not discussed by Domar), is that the effect of the diffusion of serfdom implies an artificially higher level of real wages (Figure 2). Without serfdom the supply of labour is equal to L_1 and the level of real wages equal to W/P_1 (where, that is, labour supply S_1 intersects the curve of the demand for labour). Once serfdom progresses, part of the labour force is subtracted from the free labour market (in the direction of the arrow, from L_1 to L_2). The amount of the labour force on the labour market is lower than before and equal to L_2 . Labour supply shifts from S_1 to S_2 . The real wage (the wage of the free workers) moves from W/P_1 to W/P_2 , in the direction of the arrow. The difference W/P_2 minus W/P_1 is an indirect measure of the inefficiency of the economic system. With the elimination of serfdom, we can expect a decline in real wages from W/P_2 to W/P_3 ; as happened in the United States after the abolition of slavery, in consequence

of the sudden increase in the labour force on the free labour market (see footnote 33). Suddenly the curve of the unskilled labour supply shifted to the right and intersected the curve of labour demand in a lower position. The real wages of unskilled workers diminished.

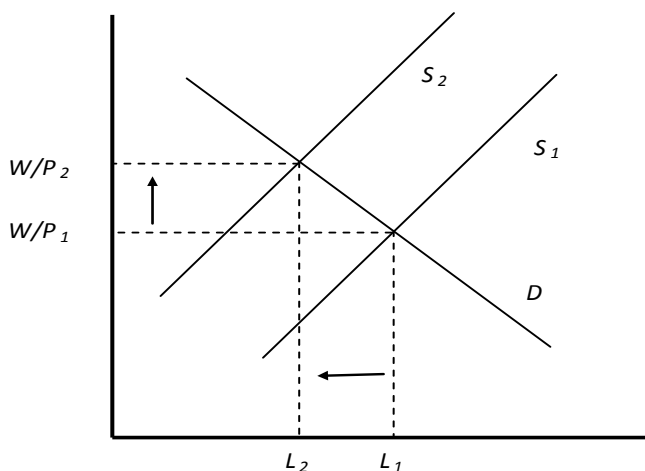

Figure 2. Labour demand and labour supply without serfdom and with serfdom.

Summary

Autorul analizează factorii care au determinat persistarea sistemului de șerbie în Europa de Est, spre deosebire de cea de Vest. Pornind de la concepția economis-tului Evsey Domar, se examinează cauzele care au determinat răspândirea, începând cu secolul al XV-lea, a sistemului economic feudal în Europa de Est, în timp ce, în Europa de Vest viabilitatea acestui sistem deja se consumase.

Se constată că la începutul epocii moderne în Europa de Vest situația funciară era diferită de cea din Europa de Est. Datorită faptului că suprafețele agricole erau mult mai restrânse pe cap de locuitor, sistemul economic bazat pe șerbie era ineficient. Se susține ideea că, chiar dacă efectele demografice catastrofale pe care le-au avut epidemiile de ciuma din secolul al XIV-lea au schimbat situația, pentru proprietarul funciar din Europa de Vest munca salariată la limita subzistenței s-a dovedit mai ieftină decât întreținerea șerbilor, fapt care a făcut revenirea imposibilă.

În Europa de Est, pe de altă parte, șerbia a înflorit datorită faptului că începând cu Evul Mediu Târziu, abundența pământului a constituit factorul unei productivități înalte și, respectiv, a unei producții îndestulătoare.

Maria Danilov*

BASARABIA ÎN NOTELE DE CĂLĂTORIE ALE LUI V.L. DEDLOV (SFÂRȘITUL SEC. AL XIX-LEA)

Subiective și relative în sine, relatările călătorilor ruși asupra Basarabiei secolului al XIX-lea, reușesc, totuși, să ofere informații prețioase, atât despre realitățile politice, economice, demografice, religioase sau lingvistice, cât și despre unele particularități ale locului ce țin de tradițiile populare, de credințe, de traiul cotidian, de datină. Ceea ce trebuie, însă, să observăm din capul locului, ține de faptul că puțini voiajori imperiali au venit de dragul unui pelerinaj la periferia Imperiului Rus. Cei mai mulți dintre ei – P. Sumarokov, A. Veltman, N. Nadejdin, A. Afanasev-Ciujbinski sau A.I. Zașciuk – au venit în „serviciu comandat”, adică în rol de observatori fideli ai regimului țarist, având misiuni speciale în această privință¹. Așa se face că protagonistul nostru, V.L. Dedlov (1856-1908)², cunoscut publicist, prozator și critic literar din Imperiul Rus, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a venit în Basarabia în rol de corespondent (1880-1886) al revistei *Неделя/Nedelja*³. Notițele de călătorie întreprinse în Basarabia, dar și în alte gubernii de la periferia Imperiului Rus au fost adunate și publicate ulterior în volumul: *În jurul Rusiei. Polonia, Basarabia, Crimeea, Ural, Finlanda. Portrete și peisaje/Вокруг России. Польша, Бессарабия, Крым, Урал, Финляндия, Нижний. Портреты и пейзажи*⁴. În legătură cu unele interpretări vădit șoviniste ale autorului, lucrarea amintită a trezit dezbateri și aprecieri critice destul de dure în epocă⁵. Dincolo de natura lor pregnant subiectivă, notițele

* **Maria Danilov**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Сумароков П., *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году*, Москва, 1800; Бантыш-Каменский Д., *Путешествие в Молдавию, Валахию и Сербию*, Москва. 1810; А.Ф. Вельтман, *Начертание древней истории Бессарабии*, Санкт-Петербург, 1828; Афанасьев-Чужбинский А.С. *Поездка в Южную Россию. Ч. II, Очерки Днестра*. СПб, 1863; Надеждин Н. И. *Прогулка по Бессарабии, в сб. Одесский Альманах на 1840 год, ч. 2*, Одесса с. 434- 438; Защук А.И., *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область*. Санктпетербургъ. 1862; 260 с.; Батюшков, *Бессарабия. Историческое описание*, în *Посмертный выпуск исторических изданий*, С. Петербургъ, 1892.

² Vladimir Liudvigovici Dedlov (numele adevărat – King), se trăgea dintr-o familie de nobili de origine prusacă trecută cu traiul în Polonia încă din sec. al XVIII-lea, apoi în Belarus. Numele de „Dedlov” i-a revenit de la moșia părinților din localitatea Dedlov, gubernia Gomel.

³ *Nedelja* (1866-1901), revistă săptămânală, apare la Sankt Petersburg din inițiativa ministrului de interne P.A.Valuiev.

⁴ Дедлов В., *Вокруг России. Польша, Бессарабия, Крым, Урал, Финляндия, Нижний. Портреты и пейзажи*, С. Петербург, 1895, с. 102.

⁵ Vezi, *Мир божий*, 1896, № 4, с. 297-304; *Новое Слово*, 1896, № 11, с. 112-114; *Русская мысль*, 1896, № 11, с. 683-684.

de călătorie ale lui Vladimir Dedlov asupra Basarabiei conțin și o bogată informație de care investigațiile istorice nu se pot dispensa.

Mai întâi se cere să punem în evidență faptul că notițele de călătorie ale lui V. Dedlov aveau drept scop să inițieze cititorul rus asupra vieții popoarelor de la periferiile imperiului, care, în opinia acestuia, nu era cunoscută deloc. Despre acest fapt aflăm din succintul cuvânt-înainte: „Cititorul rus încă foarte puțin își cunoaște patria, în special periferiile sale. Orice încercare de a-i veni în ajutor e binevenită, de aceea, editând această carte adunată din articole scrise în diferiți ani, însă de fiecare dată, în baza unor contemplări directe, pe viu, am decis să-i vin în ajutor. Cartea este dedicată periferiilor noastre, pe care eu le privesc doar ca periferie. Deși s-ar putea să existe și o altă părere: Rusia ar putea fi considerată o periferie a lor”. Sa-i dăm dreptate lui V. Dedlov, pentru că și basarabenii, de rând cu polonezii sau finlandezii, într-adevăr considerau Rusia o periferie a lor. Să amintim în context ce scria F.F. Vighel, vice-gubernator al Basarabiei, în memoriile lui: „Nimeni dintre nobilii moldoveni nu știa rusește și nu avea curiozitatea să vadă Moscova sau Petersburgul. Din spusele lor se poate observa că ei considerau nordul nostru ca o țară sălbatică [...]. În schimb, mulți dintre ei se duceau la Viena”⁶. Apoi, notele lui V. Dedlov sunt o importantă sursă pentru cunoașterea unor realități basarabene de la sfârșitul secolului al XIX-lea, ce reflectă peisajul locului, ocupațiile populației, muncile agricole, tradițiile, portul sau cântecul popular. Și, nu în ultimul rând, vom observa că notele lui V. Dedlov asupra Basarabiei n-au fost valorificate în istoriografia basarabeană. În contextul amintit, subiectul abordat are scopul de a se constitui într-o o restituire documentară necesară.

Chișinăul. Peisajul locului este surprins printr-o descriere cu multe amănunte ce dezvăluie o atitudine dezolantă a călătorului rus. Chișinăul este un oraș uimitor. Are la fel de mulți locuitori ca și Kievul, însă e unul imens și „dezordonat în sensul direct al cuvântului, un oraș surd și mut”⁷. Și chiar dacă străzile orașului „sunt drepte, casele au un nivel, mai puține cu două”. În schimb, „magazinele și dughenele sunt mizerabile”. În cele două-trei magazine de carte în afara de ediții vechi nimic nu se găsește, adică nici o carte bună. Dintre gazetari în tot orașul este „doar unul singur, care distribuie ziare la cunoscuți. Apeduct nu este, ci doar un izvor de sub deal, pe care stă biserica Măzărache”⁸. V. Dedlov sesiza și alte lucruri curioase în capitala provinciei: „Băi nu sunt, teatru nu există, grădini publice cu distracții, de asemenea, lipsesc! Și oameni nu sunt”. În acest oraș cu mii de locuitori, susține autorul în continuare, „fiecare nou-venit este

⁶ Вигелл Ф.Ф., *Вспоминания*, ч. 6, С.Петербург, 1865, с. 88, 144.

⁷ Дедлов В., *Вокруг России. Польша, Бессарабия, Крым, Урал, Финляндия, Нижний. Портреты и пейзажи*, С. Петербург, 1895, с. 102.

⁸ Biserica a fost construită în anul 1752 de către serdarul Vasile Măzărache pe locul unei cetăți distruse în secolul al XVII-lea de către tătari.

petrecut cu ochii. Locuitorii știu totul despre toți”⁹. Iar toată această dezordine, acest haos în care se desfășoară orașul o atribuie localnicilor: „Mai în scurt, peste acest mare oraș atârnă stângăcia și pasivitatea moldovenească, care lasă mult în urmă lenevia rusească sau cea a ruteanului” Mai mult: această legendară stângăcie V. Dedlov o atribuie în toate moldovenilor, până și muncii acestora în instituțiile Zemstvei din Basarabia¹⁰.

Privitor la sistemul de administrare a Zemstvei basarabene, V. Dedlov își crease o viziune îmbibată de șovinismul velicorus, tipică funcționarului imperial din epocă. În cele descrise în memoriile lui, lesne putem decodifica idei șovine împrumutate de la localnici. Astfel susține că „cu ceva ani în urmă era o luptă acerbă între partidele zemstvei: unul era cel rusesc format din câțiva moșieri greci și armeni. Altul, așa-numitul partid moldovenesc-jidovesc (? - n. n.)”, susține V Dedlov¹¹. Când la putere se afla „primul partid (cel rusesc - n.a) munca în Zemstvă se mișca un pic. Însă, de cum veneau moldo-evreii totul devenea înfloritor: nici statistici, nici drumuri, nici școli publice – numai hoții se hrăneau de la masa de bucate a Zemstvoului. S-au mai alipit de ei și nemții de la zemstva din Akkerman. Se simțeau foarte bine”¹².

Dincolo de acele fapte exploatare cu zel de V. Dedlov, se cuvine să observăm că acesta ne oferă o imagine deformată a realităților istorice. Or, notițele de călătorie ale acestuia nu pot fi analizate de unele singure, fără a fi raportate la alte documente istorice¹³. Cert este că de la 1868, data introducerii în Basarabia a instituției de Zemstvă, și până la 1906 „când se va schimba modul de alegere în organele zemstvei, lupta s-a dat pe acest teren”. În zemstvă, susținea Paul Gore, „reprezentanții partidului moldovenesc au fost singurii apărători ai intereselor naționale moldovenești și ale țărănimii moldovene”¹⁴.

Considerațiile lui V. Dedlov asupra Chișinăului la începutul secolului al XIX-lea sunt pătrunse de un sarcasm uluitor. Reușise, totuși, să-și „însoșească” ceva cunoștințe asupra istoriei Chișinăului. Devenit loc de reședință după anul 1812 orașul, în opinia călătorului rus „era o așezare mediocră din câteva stradele strâmbe și construcții turcești foarte murdare”. La fel de murdari și mizerabili erau boierii moldoveni care azi își deplâng dispariția aceluia Sfat suprem”. Și totmai aici a fost exilat Pușkin!, exclamă V. Dedlov. „Nu e de mirare că poetul dorea să fugă peste hotar, ba juca în cărți sau scria poezie: *Proklatyi gorod Kisinev/*

⁹ Дедлов В., *Вокруг России...*, p. 102.

¹⁰ *Ibidem*, p. 102; vezi Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Basarabia* (ediție îngrijită de Iordan Datcu), Editura Fundației culturale Române, București, 1995, p. 79-88 (vezi subcapitolul „Chișinăul”).

¹¹ Дедлов В., *Вокруг России...*, p. 103.

¹² *Ibidem*, p. 103.

¹³ ANRM, F.88, inv. 2, d. 630, f. 1-7; А. Кочубинский, *Памяти Карла Матвеевича Котруцы (1821-1893)*, în „Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей”, том. XIX, Одесса, 1896, c. 13-18 [vezi la capitolul „Smesi”];

¹⁴ Paul Gore, *Partidele politice din Basarabia de la 1812 și până astăzi*, în Paul Gore, *Omul și opera*, Chișinău, 2003, p. 200-201.

braniti tebja jazik ustanet”¹⁵. Se vede că anii de viață petrecuți la Chișinău de A. Pușkin i-au trezit o anumită curiozitate. Va consemna neapărat în paginile cărții că în Chișinău mai erau bătrâni care îl țineau minte pe poetul rus, care „era vânturatic”. Mai reușise să consulte și alte amănunte din arhivele locale, care mai păstrau dosare despre unele datorii ale nobilului Pușkin. Pe unul dintre acele dosare, datat cu anul 1821, era aplicată semnătura lui Pușkin, însoțită de o lungă citată privitoare la „datorie și demnitate”¹⁶.

Moldovenii și/sau „Moldo[...]”¹⁷. Istoria, se știe, poate fi exploatată cu zel fie în scopuri politice, fie de altă natură. Discursul autorului se aliniază fidel intereselor politice ale Imperiului Rus, umbrind unele trăsături specifice istoriei locului, mai ales, originii etnice a moldovenilor, a limbii vorbite de localnici. Insistă asupra detaliilor, enunțând unele concepte cu totul eronate, precum că în Basarabia locuiesc prioritar „moldoveni, valahi și jidani”. Amalgamul etnic este divizat apoi în alte două mari entități: „moldovenii și valahii își zic români, pe când jidanii se compun din greci, armeni, arnăuți țigani etc”. La fel, acesta afirmă că „moldovenii și valahii sunt copleșiți de „românomanie”, adică ei cred că provin de la romani, iar „jidaniilor” nu le pasă originea: „ei îi jupoaie pe românofili și stau bine”¹⁸.

Cine sunt ei cu adevărat și de unde vin românii, se întreabă insistent V. Dedlov? Printre altele, descoperă surprinzător că românii locuiesc din timpuri străvechi în Basarabia, neamul acestora fiind mult mai numeros: „vreo 10 milioane în Regatul Român, iar o bună parte locuiesc în Regatul Maghiar. Au sol fertil, climă europeană, însă ei nu trag nici un folos din asta”, conchide V. Dedlov. Unele observații și le îndreaptă asupra limbii vorbite de localnici: „se spune că limba lor se trage din latină. E greu de crezut. Cucoana se adresează către moldoveanul ei: *babaca, gaida la Chișineu*, sau cu alte fraze pocite, de genul, - *domnule nacialnik, obrazul îi trăsnește*. Rugăciunea moldoveanului se compune pe jumătate din slove slavonești”. Deși, ar trebui să observăm că V. Dedlov descoperă și multe alte cuvinte cu rădăcini latinești: „sânge; lapti dulci; ochi negri”. Îl amuză mult frază de genul „Românul nu pierе”. Pe de asupra, acesta adaugă: „Onorata scriitoare Carmen Silvia făcea mari eforturi pentru a-i reda limbii române acea formă curată, așezată încă la începuturi de împăratul roman Traian”¹⁹. În opinia lui V. Dedlov, la formarea acestui popor, indirect „au influențat evreii, care i-au provocat împotriva romanilor, iar după victorie Traian ar fi așezat pe aceste pământuri coloniști din necuprinsul imperiu”. Evreii au supraviețuit, evident. Și primul popor european care i-a primit „cadou pe evrei au fost Românii. De

¹⁵ Дедлов В., *Вокруг России...*, p. 104.

¹⁶ *Ibidem*, p. 104.

¹⁷ Titlul acestui subcapitol a fost preluat direct după versiunea originalului și vine să confirme o dată în plus intențiile declarate antisemite ale călătorului rus; Дедлов В., *Вокруг России...*, p. 108.

¹⁸ Дедлов В., *Вокруг России...*, p. 108.

¹⁹ *Ibidem*, p. 108.

atunci nu se mai despart de ei”, iar „moldovenii arată mult mai bine decât limba lor schimonosită prin pronunție, care o face neatrăgătoare”, conchide autoul²⁰. În schimb moldovencele le găsește „atrăgătoare. Nu sunt răutăcioase [...]”. Cântecelor lor toate încep cu „frunză verde”. Moldoveanul, în exterior, îi amintește de rutean. Are picioare lungi, capul nu prea mare, piept musculos, iar culoarea ochilor și a părului e diferită „ca la un adevărat malorossian”. În ambii stă „și slavonul, și pecenegul, scitul și chiar tătarul. Se aseamnă ca frații, însă nu sunt gemeni [...]”. Sunt frumoși, urâți nu se prea întâlnesc, au fețe inteligente”, va constata V. Dedlov²¹. Dimpotrivă, nu vede nici o asemănare a moldoveanului cu italianul „mic, gras sau uscățiv”. Cei mai aleși sunt bărbații blonzi „întocmai statuii înviate a regilor daci, ce pot fi văzute în orice muzeu de antichități”²², exclamă acesta. Dacă îl privești mai îndeaproape pe acest „prinț barbar, te încredințezi că acele trăsături energice sunt doar exterioare. Pentru că, în interior, moldoveanul este palid și foarte cuminte”²³. Femeile sunt și mai blânde decât bărbații. Cu ochi mari și negri, trăsăturile de profil sunt corecte. „Încercați să vorbiți cu ea pe un ton mai cuminte și atunci cea mai supărată va zâmbi și vă va așeza la masă ca pe o rudă apropiată. E adevărat va trebui să vorbiți moldovenește, pentru că dansa va repeta mereu „*nu știu rusești* [...]”. Moldovenii sunt un popor blând”. Sau: „ce casă au moldovenii! Nici nu va închipuiți cu cât gust sunt vopsiți pereții și cum sunt amenajate odăile, ce covoare minunate au”²⁴, - exclamă uimit călătorul V. Dedlov.

Nu sunt lipsite de interes incursiunile istorice referitoare la anii 1806-1812. În contextul amintit sunt câteva evocări demne de reținut. Mai întâi, vom observa că V. Dedlov susține că pe la 1806, când Rusia a ocupat Basarabia, moldovenii locuiau numai în Basarabia de mijloc, supusă domnitorului Moldovei, care, în opinia, acestuia „era un vechil al turcilor”, ce provenea direct „din jidani sau greci de Constantinopol”. Sudul acestei provincii (jud. Ismail, Bender și Akkerman) se numea Bugeac și era locuit de tătarii nomazi, transferați mai apoi în Crimeea, iar gaura rămasă a fost umplută cu nemți, bulgari, țigani și chiar albanezi. Populația rusească aici a apărut nu „în calitatea de coloniști”, consideră călătorul rus, ci „în calitate de fugari din interiorul imperiului”. Să-i dam dreptate lui V. Dedlov în această privință, pentru că este cunoscut faptul că o bună parte dintre etnicii rusi așezați în Basarabia, mai ales, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sunt dintre fugarii din interiorul Imperiului Rus²⁵. Cat privește nordul provinciei, în special județul Hotin, în opinia lui V. Dedlov, acesta a fost populat în întregime

²⁰ *Ibidem*, p. 110.

²¹ *Ibidem*, p. 113 - 114.

²² *Ibidem*, p. 114; vezi Ștefan Ciobanu, *Chișinăul*, Museum, 1996, p. 49-54.

²³ *Ibidem*, p. 114.

²⁴ *Ibidem*, p. 116.

²⁵ Vezi circulara emisă de Alexandru I. [Ucaz cu privire la așezarea în Basarabia a locuitorilor fugari din alte „provincii rossienești” (8 articole)]. - Țarskoe Selo, 7 iunie 1820 (colecția de documente a BNRM, inv. 8356, p. 183-184).

de turci și administrat direct de ei²⁶. Toate acest informații istorice nu sunt lipsite de însemnătate practică, susține V. Dedlov, pentru că „atunci când panromânii vor avea de gând să ne ia înapoi Basarabia, nu le vom da cele trei județe de sud și județul Hotin: primele au dreptul să le ceară tătarii, iar celelalte - panturcii”²⁷.

Se pare că aceste considerații ale călătorului rus sunt orientate, mai degrabă, spre a găsi un răspuns la acele frământări și/sau căutări care l-au adus într-o provincie de la periferia Imperiului Rus. Acesta constată cu puțină satisfacție: „Acum vedem bine ce avem. Școli de zemstvă și judecătoria din Chișinău. Avem biserici și preoți culți, iar în vecinătate un Regat al Principatelor Române. Toate acestea nu le-au făcut turcii, nici fanarioșii, nici boierii, nici vecinii lor din Austria, ci noi, cei care suntem considerați barbari, robi sau jandarmi [...]. Evident, din anumite cauze subiective, noi nu am putut crea din Moldo-Valahia o Belgie, însă nici n-am creat o regiune ca Irlanda”²⁸.

Satul basarabean. Prima localitate rurală care s-a învrednicit de pana publicistului rus a fost Slobozia, „sat cu vreo 1.5 mii de locuitori și vreo 400 de case împrăștiate”. Călătorul pare a fi uimit de priveliștea ce i se arată: nicio stradă, niciun gard, nici un alt local public, ci doar biserica se înalță peste tot satul. Casele sunt impecabil de albe, cu acoperișuri de stuf, țuguiate, iar ferestrele sunt vopsite cu brâie în culori albastru închis sau maro, ce „onorează gustul moldovenilor”. De asemenea, interiorul casei este „foarte curat. Podul, pereții și podeaua sunt unse cu lut, iar odaia cu cămin este cu totul altfel amenajată decât la țaranul rutean. Pe dreapta trecerea duce spre odaia cea mai bogată. Patul întins de-a lungul peretelui este acoperit cu scorțare, cu nenumărate perne, covoare sau laturi. Lucrurile arătate se dețin mai ales de zestre în acele case unde sunt mirese. Pe sub grindină stau ascunse ierburi uscate și flori”. Aceste tradiții la moldoveni autorul le găsește minunate, totodată, însă, foarte primitive.

Cu totul altă este judecata autorului față de religiozitatea moldovenilor. După aproape un secol de rusificare forțată, călătorul rus vede eronat viața bisericească din satul basarabean. Acesta afirmă tranșant precum că, „moldoveanul este indiferent față de religie”²⁹. Nici într-un sat nu veți întâlni „biserică bună. Peste tot sunt de lemn, mici și neîncăpătoare. Preotul ține liturghii mai mult singur. Se vede că moare religia în popor, iar asta se datorează inculturii lor. Abia în anii din urmă au început să cedeze în fața episcopilor ruși”³⁰. De fapt, evocările autorului nu sunt altceva, decât un ecou dur al realităților vieții bisericești basarabene de la sfârșitul secolului al XIX-lea³¹.

²⁶ Дедлов В., *Вокруг России...*, p.118..

²⁷ *Ibidem*, p. 118.

²⁸ *Ibidem*, p. 130; Ștefan Ciobanu, *Chișinăul*, Museum, 1996, p. 55-64.

²⁹ *Ibidem*, p. 135.

³⁰ *Ibidem*, p. 137.

³¹ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Museum, Chișinău, 2000, p. 295-300.

Boierul basarabean. La origine îl găsește mai mult grec, deși acesta, în opinia lui Dedlov, se considera urmașul romanilor antici. Muncește mult în gospodărie. Iarna preferă să locuiască la Chișinău sau peste hotare, acolo se simte mai important. Casa boierului basarabean este un castel modest construit pe un loc ridicat, iar în jur stau împrăștiate casele țăranilor. Interioarele au stil european. Nelipsite sunt salonul, biblioteca și biliardul. A mai consemnat cu sarcasm că stofa măsutei de biliard e mult mai pătată, decât legătura cărților. Boierii au și grajduri de cai de rasă europeană. Caretele și lacheii la fel sunt ca în Europa. În final, autorul constată că „în toate se vede că boierul locului nu e în Rusia barbară, ci se trage din România cultă”³².

O altă categorie sunt boierii mai mărunți. Aceștia au un trai mult mai modest. Ei nu merg peste hotare și anul împrejur sunt preocupați de muncile gospodărești. Aceștia își întâmpină oaspeții după tradiția veche, locală. Oaspetele neapărat este servit mai întâi cu dulceață. Acest vechi obicei nu prea place străinilor: „Unde s-a mai văzut, vii flămând ca un câine de pe drum, sufletul îți cere un păhăruț de țuică și o bucătică de slănină, iar ei te servesc cu dulceață”³³.

Dincolo de toate aceste detalii semnificative ce țin de viața cotidiană a acestei categorii de boieri moldovenei, V. Dedlov va observa că, de obicei, averile lor se ruinează foarte repede. Și asta se întâmplă din cauza neorânduiei și nepăsării. În sfârșit, cea de-a treia categorie de boieri au o proveniență mult mai suspectă, fie că sunt greci, armeni, evrei sau bulgari și foarte rar moldoveni. Aceștia locuiesc în cătune de stepă și au case simple, neîngrijite. Banii îi țin ascunși, iar copii acestora sunt needucați, chiar dacă învață la vreun gimnaziu, ei nu trec mai mult de trei clase, adică învață doar a citi și a scrie. A mai identificat printre aceste categorii și boieri ruși, care au latifundii întinse, prioritar în sudul provinciei, datorite lor de către noua administrație a provinciei încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Proprietarii, însă, nu locuiesc acolo și stăruie să le vândă sau să le dea în arendă nemților și moldovenilor, sub arătură, sau străinilor pentru păscutul animalelor³⁴. O parte mult mai extinsă din relatările lui V. Dedlov asupra Basarabiei ține de reflecțiile asupra modul de viață al coloniștilor germani din sudul provinciei, care „nu sunt dintre cei adevărați, ci sunt veniți din Polonia”³⁵. Acestea sunt, în linii mari, consemnările călătorului rus V. Dedlov asupra Basarabiei în calitate de corespondent al revistei „Nedelea”, publicate ulterior în volum aparte în 1885.

Concluzii. Apelul la notele de călătorie sau la relatările martorilor oculari ai evenimentelor este, fără doar și poate, o parte integrantă a metodei de lucru asupra izvoarelor istorice. Dar natura subiectiva a acestor surse le face să aibă un specific aparte în raport cu documentul istoric.

³² Дедлов В., *Вокруг России...*, p. 137 - 138.

³³ *Ibidem*, p. 137 - 138.

³⁴ *Ibidem*, p. 139-140.

³⁵ *Ibidem*, p. 131-132; 185- 210.

V. Dedlov a descris cu lux de amănunte evenimente, orașe, biserici, peisajul satului basarabean, locuința, interiorul casei și, mai ales, a scris despre categoriile de boieri basarabeni, despre viața și obiceiurile lor. Cea mai detaliată descriere V. Dedlov ne-o oferă asupra Chișinăului istoric, recreând, astfel imaginea vie a orașului, surprinsă în contrastele unui ambient provincial de la periferia vastului imperiu al țarilor ruși. Chiar dacă notele de călătorie ale autorului rus sunt foarte utile cercetării, totuși, ele trebuie coroborate neapărat cu alte surse istorice. Referitor la Basarabia secolului al XIX-lea, autorul, adeseori ne oferă o imagine deformată a realităților istorice, mai ales, la tratarea unor subiecte ce țin de istoria românilor basarabeni. După cum se constată, conceptele imperiale, dominante în epocă, și-au lăsat amprenta asupra notelor de călătorie ale publicistului V. Dedlov, care evocă evenimentele istorice petrecute în provincia dintre Prut și Nistru.

Summary

The records of Russian travelers about XIXth century Bessarabia, though subjective and relative, still offer precious information about political, economical, demographic, religious and linguistic relations, and regarding some specific particularities related to local traditions, beliefs, daily life and customs. However, we have to note from the outset that few imperial travelers have come to the periphery of the Russian Empire for the sake of a pilgrimage. Most of them - P. Sumarokov, A. Veltman, N. Nadejdin, A. Afanasev-Ciujbinski sau A.I. Zasciuk - have come in service order, as loyal observers of tsarist regime, with special missions in this regard. Our protagonist - V.L.Dedlov (1856-1908) - a well-known publicist, writer and literary critic of the second half of the XIXth century came to Bessarabia as a reporter (1880-1886) for *Неделя/Nedelja* (Week) journal.

Travel notes taken in Bessarabia, but also in other gubernies at the periphery of Russian Empire was collected and subsequently published in volume *Вокруг России. Польша, Бессарабия, Крым, Урал, Финляндия, Нижний. Портреты и пейзажи* (Around Russia. Poland, Bessarabia, Crimea, Ural, Finland. Portraits and landscapes). Because of some evidently chauvinistic interpretations of the author, the mentioned work has raised debate and very tough criticism at that time. Beyond its subjective nature, the travel records of Vladimir Dedlov about Bessarabia contain precious information that historical investigations cannot ignore.

Mariana S. Țăranu*

PRIMUL VAL DE DEPORTARE A BASARABENILOR (IUNIE 1941)

Deportările au constituit una din formele represiunii politice puse în practică de autoritățile sovietice în teritoriile ocupate. Actualitatea și importanța acestui subiect derivă din necesitatea condamnării regimului sovietic totalitar ce s-a remarcat prin teroare și genocid – atrocități la care au fost supuși milioane de oameni nevinovați, astăzi considerați victime ale regimului comunist.

Principalul scop al acestei acțiuni de proporții îl constituia înlăturarea fizică a elementelor ostile autorităților sovietice și a celor bănuți de neloialitate, care într-un eventual război ar fi putut lupta împotriva URSS. Acțiuni de înlăturare a acestora au fost desfășurate concomitent în toate teritoriile anexate la URSS, ca o consecință a Protocolului adițional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov, semnat la 23 august 1939: țările Baltice, Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța.

În istoriografia sovietică subiectul ce vizează deportările din vara anului 1941 erau reflectate de pe poziții de clasă, preamărindu-se rolul Partidului Comunist. Analiza lucrărilor apărute prin prisma mentalității timpului denotă că acestea aveau un caracter strict propagandistic.

Restructurarea gorbaciovistă, democratizarea societății, proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova au facilitat accesul cercetătorilor la multiple documente desecretizate, care au permis apariția unor lucrări bazate pe un material științific solid. Contribuții valoroase la studierea deportărilor constituie culegerile de materiale și documente elaborate de istoricul Valeriu Pasat¹, apărute atât în limba română, cât și în limba rusă, lucrări ce ne permit să ne creăm un tablou de ansamblu referitor la politicile autorităților sovietice și la prioritățile ce le aveau acestea atât față de categoriile respective de cetățeni, cât și față de averile lor.

O contribuție esențială la abordarea tematicii deportărilor, inclusiv a celor din anul 1941, a avut istoricul Elena Postică, care în baza unor documente, depozitate în Arhiva Ministerului Securității Naționale a Republicii Moldova, a întocmit listele persoanelor represate, victime ale regimului comunist de ocupație, inclusiv, a familiilor deportate, arătând și locul lor de deportare².

* **Mariana S. Țăranu**, doctor în istorie, vicerector, Academia de Transporturi, Informatică și Comunicații.

¹ Valeriu Pasat, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești, 1940-1950*, Moskva, ROSSPEN, 2006; Idem, *Trudnie stranitsi istorii Moldovî, 1940-1950-e gg.*, Moskva, Terra, 1994.

² *Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, Coordonare și redactare științifică Elena Postică, Vol. I, Chișinău, Știința, 1999; Vol. II, Chișinău, Știința, 2001.; Vol. III, Chișinău, Știința, 2003, Vol. IV, Chișinău, Știința, 2005.

Tânăra cercetătoare Viorica Olaru-Cemârtan pe paginile recente sale lucrări intitulate „Deportările din Basarabia 1940-1941, 1944-1956”³, dar și în alte studii semnate în diferite perioade de timp⁴, se referă în mod special la primul val de deportări din Basarabia. Autoarea acordă un spațiu vast contextului intern al deportărilor, arestărilor premergătoare deportărilor propriu-zise, evenimentelor din noaptea de 12 spre 13 iunie 1941 și consecințelor acestora. De asemenea, autoarea reușește să pună în circuitul științific un număr mare de documente ce s-au păstrat în familiile celor deportați din Basarabia.

Un aport semnificativ la studierea tematicii vizate îl are istoricul Anatol Petrencu, care prin studiile sale demască asasinatetele în masă, devastările și represiunile din perioada ocupației sovietice⁵.

În lucrările sale cercetătoarea Elena Șişcanu se referă inclusiv la subiectul ce vizează deportările masive de populație din RSSM. Autoarea analizează un șir de documente, prezintă cifre concludente ce țin de fenomenul deportării în general și în special de cel al deportărilor din anul 1941⁶.

Idei originale la acest subiect conțin memoriile Eufrosinei Kersnovski⁷, ale lui Nicolae Costenco⁸ și ale altor supraviețuitori ai deportărilor.

În studiul de față ne-am propus să prezentăm tabloul multiaspectual al deportărilor din luna iunie 1941, să elucidăm modalitatea de organizare și desfășurare a acestora, începând din primele zile de ocupație până în momentul deportărilor din vara anului 1941, să descriem modalitățile de atragere a reprezentanților autorităților locale în acțiunea de organizare a deportărilor și reacțiile acestora. De asemenea, în studiu ne-am referit la acțiunile organelor locale sovietice și de partid în ajunul și pe parcursul zilelor de 12-13 iunie 1941. Pe baza documentelor timpului și memoriilor supraviețuitorilor, am reconstituit modalitatea de separare a capilor familiei de ceilalți membri ai acesteia, vârsta celor deportați, dar și a celor duși la munci forțate în GULAG.

La elaborarea studiului de față ne-am bazat pe un set de documente inedite, depozitate în ANRM și AOSPRM, precum și pe unele mărturii ale supraviețuitorilor, care au întregit tabloul.

³ Viorica Olaru-Cemârtan, *Deportările din Basarabia 1940-1941, 1944-1956*, Chișinău, Pontos, 2013.

⁴ Idem, *Deportarea masivă a populației din RSSM din 12 spre 13 iunie 1941*, în *Destin românesc*, Revistă de istorie și cultură, 2006, nr. 3-4, p. 62-102.

⁵ Anatol Petrencu, *Basarabia în timpul celui de al Doilea Război Mondial (1939-1945)*, Chișinău, Prut Internațional, 2006, Idem, *Deportarea populației românești din Basarabia și alte crime ale autorităților sovietice săvârșite în iunie-iulie 1941*, în *În serviciul Zeitei Clio*, Chișinău, 2001, Tipografia Centrală, p. 147-151.

⁶ Elena Șişcanu, *Basarabia sub regimul bolșevic, 1940-1952*, București, Semne, 1998, Idem, *Aspecte ale procesului de deznaționalizare a Basarabiei (1940-1950)* în *Destin românesc*, 1994, nr. 4.

⁷ Eufrosinia Kersnovskii, *Skoliko stoit celovek*, Moskva, ROSSPEN, 2006, Idem, 28 iunie ”Și te-am dorit eu - basarabeanu?” în *Columna*, 1990, nr. 6.

⁸ Nicolae Costenco, *Povestea vulturului. Memorii*, Vol.I, Chișinău, ARC, 1998.

Pregătirea operației de strămutare în masă a elementelor declarate ostile Puterii sovietice s-a început din primele zile de ocupație a Basarabiei. La începutul lunii noiembrie 1940, sub girul *strict secret*, Iosif Mordoveț⁹, comisarul adjunct al Comisariatului Poporului pentru Afacerile Interne al RSSM, expediază repetat o telegramă poștală tuturor șefilor secțiilor județene și raionale ale NKVD, document prin care solicită „de a lua la evidență toate elementele antisovietice”¹⁰. În categoria elementelor antisovietice erau incluși țăranii înstăriți, fabricanții, funcționarii de stat, foștii polițiști și jandarmi, comercianți, agenți ai Siguranței, militarii *albgardiști*, membrii partidelor politice românești, femeile de purtări ușoare.

Conform telegramei, acestor categorii urmau să li se întocmească dosare în regim de urgență. În dependență de categoria în care era plasată persoana învinuită, dosarul urma să aibă anumite componente obligatorii: țăranii înstăriți catalogați „moșieri sau chiaburi” – certificate de la sovietul sătesc; pentru foștii fabricanți, comercianți – certificate de la direcțiile financiare sau procesele verbale ale interogatoriilor martorilor; pentru foștii funcționari de stat de rang înalt, polițiști și jandarmi – certificate eliberate de sovietele orășenești sau sovietele satești, de asemenea, se recomanda să se facă copii pe baza materialelor ce se păstrează în arhivă; pentru foștii agenți ai Siguranței – copii din dosarul de arhivă; pentru *albgardiști* – dosarele interogatoriilor martorilor; pentru membrii partidelor politice din perioada românească urma să se realizeze documentare proprie pentru femeile de purtări ușoare – procesele verbale ale martorilor care confirmă că acestea practicau prostituția și la momentul dat (**Anexa nr. 1**). Acest volum de muncă urma să fie executat de un număr mare de persoane venite din afara Basarabiei, verificate de regim, dar și de băștinași, simpatizanți ai puterii sovietice, dornici de afirmare și care cunoșteau situația familiilor învinuite.

La scurt timp, Comisarul Poporului al Securității de Stat din RSSM, maiorul N.Sazikin, de asemenea, sub girul *strict secret*, semnează o *Instrucțiune* adresată tuturor lucrătorilor NKGB din raioane în care sunt înaintate cerințele față de întocmirea dosarelor persoanelor suspectate de neloialitate, numite „elemente antisovietice”¹¹. Conform respectivei *Instrucțiuni*, pentru instrumentarea dosarului era necesar de anchetat trei-patru martori, iar în cazul în care dosarul conținea informații despre membrii partidelor ce au activat în perioada românească urmau să fie anchetați foștii membri de partid; „după posibilitate de adunat cât mai multe documente care confirmă activitatea antisovietică din trecut și prezent”; un rol important îl aveau certificatele eliberate de sovietul sătesc, de

⁹ Iosif Mordoveț în perioada 7 august 1940 – martie 1941 a fost în funcția de comisar adjunct al Comisariatului Poporului pentru Afacerile Interne, mai apoi din martie – 25 iulie 1941 deține funcția de comisar adjunct al Comisariatului Poporului pentru Securitatea Statului al RSSM.

¹⁰ ANRM, F. 3397, inv. 1, dos. 2, f. 1-2.

¹¹ *Ibidem*, f. 14-15.

comitetele executive orășenești și raionale, care confirmau apartenența și poziția socială a persoanelor respective, naționalizarea gospodăriilor, proprietăților, caselor, magazinelor etc.; de asemenea, trebuiau anexate materialele agenților care caracterizau persoanele vizate, pentru persoanele care se aflau la întreținere, urmau să se prezinte certificate referitoare la componența familiei și în mod obligatoriu adresa exactă (**Anexa nr. 2**). Respectiva *Instrucțiune* este un argument în plus care confirmă asupra cărei categorii de locuitori și-a direcționat atenția mașinăria terorii sovietice, mai mult, este de remarcat meticulozitatea cu care s-a pregătit operația de deportare a persoanelor care nu se încadrau în clișeele omului sovietic¹².

La începutul lunii iunie, cu doar câteva zile înaintea deportărilor, comisarul Poporului al Securității de Stat – maiorul Sazîkin, emite o nouă instrucțiune „Instrucțiune cu privire la ordinea efectuării operațiunii de deportare a unui șir de categorii de locuitori ai RSSM”. Aceasta includea informații detaliate referitoare la modalitățile de organizare și de acțiune a „grupelor operative” în diferite situații.

În baza acesteia, înainte de a intra în casa familiilor ce urmau a fi deportate, „grupul operativ” urma să stabilească adresa exactă a locuinței pentru a evita orice zgomot de prisos. Membri ai familiei deportatului erau considerați: soția, copiii, părinții, frații, surorile, în cazul în care locuiesc împreună cu familia și se află la întreținerea capului familiei, care era arestat. Aceeași *Instrucțiune* mai prevedea că familia deportată are dreptul să ia la locul deportării bunuri ce nu depășesc 100 kg. Fiecărei familii urma să i se permită să ia: îmbrăcăminte, lenjerie de corp, încălțăminte, lenjerie de pat, veselă, linguri, furculițe, cuțite, vase de bucătărie, provizii pentru o lună, bani, obiecte de valoare, o ladă, ceea ce în realitate nu s-a respectat.

Merită atenție și un alt detaliu al *Instrucțiunii*, conform căruia pentru fiecare familie deportată urmau să fie întocmite două dosare: unul pentru capul familiei, ce includea o notă informativă, chestionarul anchetei, deopotrivă cu materialele compromițătoare; altul pentru ceilalți membri ai familiei, la care se anexa copia notei informative din dosarul capului familiei¹³.

Persoanele care din anumite considerente nu au fost arestate în noaptea de 12 spre 13 iunie, urmau să fie deportate la prima ocazie (**Anexa nr. 3**).

¹² Persoanele împuternicite de întocmirea listelor și/sau de verificarea listelor deja întocmite și-au luat această activitate în serios. În unele cazuri varianta inițială a listelor a fost completată cu diferite documente doveditoare, au fost și cazuri când din varianta inițială a listelor unele familii au fost excluse. Spre exemplu, conform primei variante a listelor, din satul Pelinia urmau a fi deportate familiile lui Ion Malai, Anastasia Susan (n. 1850), Maria Deli, Elena Stavrova, Electra Lecața, însă în noaptea de 12 spre 13 iunie au luat calea Siberiei doar trei familii: familia Anastasiei Susan, Mariei Deli și familia lui Constantin Rapeșcu (*Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*. Coordonare și redacție științifică E. Postică, Chișinău, Știința, 1999, vol. 1, p. 294).

¹³ Mai detaliat vezi: ANRM, F. 3397, inv. 1, dos. 2, f. 4-12.

În noile teritorii ocupate autoritățile sovietice constituiau structuri speciale cu scopul de a fi consolidate pozițiile organelor unionale. Astfel, prin hotărârea CC al PC(b) din fosta Uniune din 7 mai 1941, în funcția de împuternicit al CC al PC(b) al URSS și al CCP al URSS pentru RSSM a fost numit S. Goglidze. În luna mai 1941 însuși Goglidze i-a expedit lui I. Stalin¹⁴ un raport în care atenționează precum că în Basarabia „cu sprijinul activ al serviciilor de informații românești rămășițele diferitor partide și organizații și-au intensificat activitatea revoluționară. Drept bază pentru activitatea lor contrarevoluționară servesc: activul diferitor partide burghize, foștii moșieri, ofițerii armatei albe, marii proprietari de case, negustorii și tot felul de elemente antisovietice... Luând în considerație, că serviciile de informații române au desfășurat o intensă activitate contrarevoluționară de spionaj și în munca lor se bazează pe elementele contrarevoluționare, rog CC al PC(b) din toată Uniunea să-i permită Comisarului Poporului al Securității de Stat a Moldovei să efectueze deportarea în alte regiuni ale URSS a 5000 de persoane, împreună cu membrii familiilor lor, din următorul contingent: activul partidelor politice românești, moșieri, polițiști și jandarmi, ofițeri ai armatei albe, ofițeri ai armatei țariste care desfășoară activitate antisovietică, ofițeri ai armatei române care desfășoară activitate antisovietică, mari comercianți, mari proprietari de case, primari”¹⁵.

Drept temei juridic pentru deportările din luna iunie 1941 din teritoriile ocupate de sovietici în vara anului 1940 era hotărârea CCP al URSS, din 2 martie nr. 289-127 ss, cu privire la deportarea „elementelor neloiale”, hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea și al CCP al URSS din 14 iunie nr. 1299-526 ss, deopotrivă și lui L. Beria¹⁶, din 14 iunie 1941, emis în conformitate cu instrucțiunea Guvernului. De asemenea, temei legal mai era „Regulamentul cu privire la modul de aplicare a surghiunului cu strămutare pentru unele categorii de infractori” aprobat de Beria la 29 mai 1941¹⁷.

Conform „Planului acțiunilor NKVD de etapizare, stabilire și angajare a contingentelor speciale din Lituania, Letonia, Estonia și RSSM”, vizat la 14 iunie 1941 de Beria, acestea urmau a fi deportate: din Lituania – în RASS Komi, din Letonia – în regiunea Krasnoiarsk, din Estonia – în regiunea Altai și Kazahstanul de Sud, din RSSM – în ținutul Aktiubinsk, Karaganda și Kzîl-Orda din Kazahstan, în regiunea Novosibirsk și Omsk.

5000 de bărbați urmau a fi trimiși în Kozelișciansk și 3000 – în cel din Putivilsk. Membrii familiei acestora, aproximativ 33000, urmau să fie deportați

¹⁴ În perioada 3 aprilie 1922 – 5 martie 1953 I. Stalin a deținut funcția de secretar-general al CC al PC(b) din toată Uniunea, iar între 6 mai 1941 – 5 martie 1953 și pe cea de președinte al Sovietului Comisarilor Poporului al URSS.

¹⁵ Valeriu Pasat, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenesti, 1940-1950*, Moskva, ROSSPEN, 2006, p. 108-110.

¹⁶ În martie 1941, Lavrenti Beria devine vicepreședinte al Guvernului sovietic.

¹⁷ Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 111-113.

în Kazahstan și Siberia de vest: în Kazahstanul de est, Aktiubinsk, Karaganda – 11000, în regiunea Novosibirsk – 10000 și în Kustanaisk, Kzîl-Orda și Omsk – aproximativ 6000 de persoane. Regiunea Kirov era o locație de rezervă¹⁸.

Operațiunea deportărilor din teritoriile românești de la Est Prut a fost fixată pentru data de 12 spre 13 iunie 1941, în noaptea de joi spre vineri, după Duminica Mare¹⁹. Pentru a asigura reușita operației, pe parcursul săptămânii în curs, reprezentanții sovietelor satești și orășenești au confiscat de la populație aparatele de radio, aceștia rămânând cu difuzoarele ce recepționau doar postul de radio Moscova și în anumite ore emisiuni pregătite și difuzate de la Chișinău. Conform memoriilor Eufrosinei Kersnovski, în noaptea de 11 spre 12 iunie un post de radio din Bulgaria „a transmis o știre stranie: autoritățile sovietice pregătesc în Basarabia acțiuni de masă”²⁰, la moment prea puțini din cei care au audiat-o i-au acordat importanță.

Deși mersul pregătirii deportărilor se ținea în secret, populației îi trezea suspiciuni numărul mare de căruțe și mașini, care erau aduse prin localități cu câteva zile înainte de data de 12 iunie. Conform mărturiilor aceleiași E. Kersnovski, „bătea la ochi faptul că în oraș au fost aduse din satele din împrejurimi căruțe cu cai, cu furaje pentru cai și mâncare pentru căruțași pe trei zile. Prin toate curțile stăteau căruțe, caii se sprijineau când pe un picior, când pe altul și umblau nedumeriți oamenii în sumane cu biciuște în mână și torbele cu pâine. Totul era neclar și trezea îngrijorare”²¹.

La 12 iunie, la ora 12.00, în regim de urgență, au fost convocate ședințe extraordinare, închise ale organizațiilor raionale și orășenești ale PC(b)M, la care s-a adus la cunoștința celor prezenți „desfășurarea operației și aprobarea planului de acțiuni al activului de partid și comsomolist în timpul operației de înlăturare a elementelor periculoase din raion”²². Conform acestora, toate persoanele implicate în organizarea deportărilor urmau să se prezinte la sovietele satești sau orășenești la ora 20.00, de asemenea, și transportul destinat transportării celor deportați urma să fie adus la sovietele satești sau orășenești la ora 20.00. Mai mult, președinții organizațiilor primare al PC(b)M, împreună cu conducătorii gospodăriilor agricole din localități, urmau să fie prezenți în noaptea de 12 spre 13 iunie (Anexa nr. 4), constituind, „grupul de rezervă”. Aceștia aveau misiunea să intervină în cazul în care apăreau unele confuzii legate de identitatea celor ce urmau a fi deportați sau pentru a preciza diferite momente.

Tot atunci cei prezenți au făcut cunoștință cu „Planul repartizării activului de partid și comsomolist în timpul desfășurării operației de ridicare a elemente-

¹⁸ Valeriu Pasat, *Trudnie stranitsi istorii Moldovî, 1940-1950-e gg.*, Moskva, Terra, 1994, p. 159; Polian Pavel, *Ne po svoei vole*, Moskva, 2001, p. 100.

¹⁹ Anița Nandriș-Cudlea, *20 de ani de Siberia. Amintiri din viață*, București, Humanitas, 2012, p. 80.

²⁰ E. A. Kersnovskii, *Skoliko stoit celovek*, Moskva, ROSSPEN, 2006, p. 122.

²¹ Idem, 28 iunie „Și te-am dorit eu - basarabeanu?” în *Columna*, 1990, nr. 6, p. 84.

²² AOSPRM, F. 233, inv. 1, dos. 27, f. 1.

lor dușmănoase”. Expediat sub girul *strict secret*, după ce se făcea cunoștință cu conținutul lui, acesta trebuia să fie restituit CR al PC(b)M²³. Planul prevedea cine dintre comsomoliști sau comuniști vor face parte din „grupul operativ” responsabil cu arestarea familiilor ce urmau a fi deportate (**Anexa nr. 5**). De regulă, aceștia nu erau originari din Basarabia, ci erau veniți fie din regiunea transnistreană, fie din RSS Ucraineană sau din RSFSR.

Famiiliile incluse în lista de deportare urmau a fi arestate după miezul nopții. Pentru îndeplinirea operațiunii au fost antrenați colaboratori activi ai NKGB, comandanți, activiști politici, ostași, care formau „grupuri operative”. În zonele de frontieră un „grup operativ” consta din un colaborator al NKGB, care automat era șeful grupului, un colaborator al NKVD, un reprezentant al PC(b)M și un militar²⁴. În celelalte cazuri un „grup operativ”, de regulă, era compus din trei persoane. În fruntea acestuia erau numiți activiști ai NKGB sau NKVD²⁵. Persoanele incluse în „grupurile operative” s-au văzut pentru prima dată în noaptea deportărilor. Pentru a găsi rapid casele familiilor incluse în listele pentru deportați, „grupurile operative” erau însoțite de un activist comunist din localitate, dar care nu figura în nici un act oficial.

În noaptea deportărilor, fiecare „grup operativ” urma să aresteze în mediu câte două familii și doar în unele cazuri îi reveneau câte trei familii. Spre exemplu, în satele din raionul Susleni au activat 16 „grupuri operative”. Pe parcursul nopții acestea au arestat 31 familii.

După arestare, familiile urmau să fie urcate în căruțe și duse la sovietul sătesc, unde erau aduse toate familiile. De aici, în cazul în care localitățile erau departe de stația de cale ferată, până a se lumina de zi, aceștia trebuiau să fie duși la stațiile intermediare de cale ferată, după care la stația mărfuri și ulterior la stația din Chișinău. Dacă localitățile erau amplasate aproape de stația mărfuri, familiile erau urcate direct în vagoane și aduse la stația din Chișinău.

Operația de deportare a demarat concomitent în toate localitățile Basarabiei. În dimineața zilei de vineri, 13 iunie, începând cu ora 2 noaptea, „grupurile operative” au început operația de arestare a familiilor suspectate de neloialitate puterii sovietice, numite în documentele timpului „elemente periculoase”. De regulă, toate familiile erau acasă, deoarece plouase trei zile la rând și lumea nu putea să iasă în câmp.

Aceste familii au fost trezite în toiul nopții și anunțate să se pregătească de drum. Dar nu li s-a spus unde vor fi duși și nici că vor fi deportați. În noaptea deportării, niciunei familii nu i s-a prezentat vreun document oficial cu acuzații sau vreo altă bază juridică pentru a fi arestată.

În pofida faptului că familiile puteau să ia cu sine până la 100 kg de produse, îmbrăcăminte, alte bunuri, acest lucru nu s-a respectat, frecvente erau cazurile

²³ *Ibidem*, f. 2-3.

²⁴ ANRM, F. 3397, inv. 1, dos. 2, f. 28.

²⁵ *Ibidem*, f. 4.

când oamenii erau urcați în căruțe doar cu hainele ce le aveau pe ei. Unii, din cauza șocului și a spaimii, luau cu sine lucruri inutile. Unele familii reușeau să ia la drum merinde pentru o anumită perioadă de timp²⁶.

Famiiliile arestate au fost duse la sovietul sătesc sau orășenesc, de acolo, în zorii zilei, în camioanele pregătite din timp, au fost transportate la stațiile intermediare de tren. Reușita organizării transportării deportaților spre stațiile intermediare a trenului era asigurată de un număr mare de colaboratori ai NKVD. Spre exemplu, în județul Chișinău au fost mobilizați 131, respectiv: în raionul Leova - 19, Nisporeni - 18, Lăpușna - 14, Vadul lui Vodă - 13, Kotovsk²⁷ - 16, Strășeni - 15, Chișinău - 20²⁸. Ulterior, suplimentar, în același județ, au mai fost antrenate 697 persoane, respectiv, pentru raionul Leova - 85, Nisporeni - 87, Călărași - 77, Vadul lui Vodă - 47, Kotovsk - 68, Strășeni - 150 și Chișinău - 76²⁹.

Atragem atenție și la numărul de camioane puse la dispoziția organizatorilor deportărilor. Spre exemplu, în județul Chișinău au fost repartizate 89 camioane, inclusiv: 13 - pentru raionul Nisporeni, 18 - pentru raionul Leova, 19 - pentru raionul Lăpușna, 10 - pentru raionul Vadul lui Vodă, 12 - pentru raionul Kotovsk, 17 - pentru raionul Chișinău, 0³⁰ - pentru raionul Strășeni³¹.

În dimineața zilei de 13 iunie, în unele cazuri și până la amiază, pe măsură ce soseau camioanele cu familiile arestaților, după verificarea listelor, garniturile de tren se deplasau spre stația marfară. Astfel, în județul Chișinău fiecare raion avea repartizată o stație intermediară, de unde toate garniturile plecau spre stația marfară. Prezentăm mai jos stațiile intermediare, numărul de vagoane și stația marfară pentru județul Chișinău³².

Nr. d/o	Denumirea raionului	Stația intermediară	Numărul de vagoane	Stația marfară
1.	Leova	Iargara	15	Basarabeasca
2.	Călărași	Călărași	8	Răvaca
3.	Lăpușna	Răvaca	15	Bender
4.	Budești	Mereni	7	Bender
5.	Nisporeni	Bucovăț	14	Răvaca
6.	Cotovsc	Răvaca	11	Răvaca

²⁶ Ulterior, în timpul deportărilor din 1949, bazându-se pe cele întâmplate în iunie 1941, în noaptea deportării oamenii luau cu ei cât mai multe produse alimentare și haine călduroase.

²⁷ Localitatea Hânțești a fost redenumită în Kotovsk.

²⁸ ANRM, F. 3397, inv. 1, dos. 2, f. 27.

²⁹ *Ibidem*, f. 28.

³⁰ Dat fiind faptul că prin raionul Strășeni trece calea ferată, deportații au fost aduși cu căruțele direct până la stația marfară.

³¹ ANRM, F. 3397, inv. 1, dos. 2, f. 28-29.

³² *Ibidem*, f. 25.

7.	Strășeni	Strășeni	11	Răvaca
8.	Chișinău	Răvaca	11	Răvaca

De la stația intermediară până la stația marfară, pentru paza familiilor arestate, în fiecare vagon, erau repartizate câte cinci persoane înarmate³³.

Un specific al deportărilor din vara anului 1941 a constituit-o separarea capilor familiei de restul familiei. Separarea s-a produs pe parcursul zilei de 14 iunie, în stațiile mărfare, înainte ca trenurile să se pornească spre stația din Chișinău. Pe baza memoriilor supraviețuitorilor reconstituim evenimentele de atunci. Sub pretextul prezentării actelor, conform unei liste întocmite din timp, din fiecare vagon erau chemați capii familiilor. După coborau din vagoane imediat erau îmbrânchiți în alte vagoane. În scurt timp, soțiile au început a se interesa de soarta soților. Atunci printre deportați era găsită o persoană vorbitoare de limbă română și rusă care, însoțită de un gardian, mergea din vagon în vagon și le spunea acestora că bărbații lor sunt duși înainte ca să pregătească cele necesare și că ei le vor întâmpina pe loc. În memoriile sale Eufrosinia Kersnovski menționează: „Iată ce trebuia să anunț când eram însoțită din vagon în vagon: Femeilor, acolo, unde veți ajunge nu aveți nicio condiție de trai. Bărbații se vor duce înainte, vor ajunge mai devreme și o să vă întâmpine pe loc”³⁴. Astfel, a avut loc separarea bărbaților de familii în județul Soroca.

Conform mărturiilor lui Eugen Livovschii, familia căruia a fost deportată și se afla la stația marfară din Bălți, „...în timpul separării bărbaților de familie la fiecare ușă a vagoanelor au venit gardieni, care au anunțat că cei ce vor fi chemați, să iasă fără bagaje pentru perfectarea documentelor. Cei chemați săreau jos și cuminți au format o coloană. Când coloana s-a îndepărtat de garnitură s-a schimbat garda. Gardienii noi aveau armament nou-nouț, iar fiecare al doilea ținea de curea câte un câine-lup dresat.

Coloana s-a deplasat ceva mai departe și s-a oprit la o rampă lungă. În partea stângă a coloanei, se afla o garnitură de vagoane de marfă obișnuită, fără ferestre, cu ușile deschise. Pe dreapta, erau niște depozite. La ordinul strident: „La stânga! În vagoane!” câinii au început să latre în cor și să-i muște pe cei osândiți, mânăndu-i în vagoanele de marfă. În două-trei minute vagoanele au fost închise”³⁵.

Arestaților aduși la stația marfară Cobălea li s-a comunicat doar, că bărbații vor călători separat de restul familiei și au fost separați³⁶.

După ce au fost separați capii familiilor de restul familiei, trenurile cu cei arestați au pornit spre gara Chișinău. Din Chișinău prin orașul Tiraspol capii

³³ *Ibidem*, f. 27.

³⁴ E. Kersnovskii, *Scoliko stoit...*, p. 135.

³⁵ Eugen Livovschii, *Trilogia exterminării în Calvarul deportărilor*, coord. N. Hadârcă, Chișinău, 2003, p. 69.

³⁶ *Soldănești. Calvarul deportărilor*, Coord. M. Nașu, Chișinău, Prut Internațional, 2012, p. 26.

familiilor au fost duși la munci forțate în GULAG, iar femeile și copiii spre locurile de deportare. Menționăm, că în toată perioada aflării celor arestați la stațiile marfare, din motive de securitate, nu au primit produse alimentare, doar noaptea li se dădea apă.

Toate proprietățile și averile familiilor deportate, după arestare au fost naționalizate.

La 16 iunie 1941 din gara Chișinău au pornit spre Est 32 de eșaloane cu 30 511 persoane³⁷.

Pentru a descrie condițiile în care au fost deportați la destinație, dar și vârsta celor pe care regimul sovietic i-a etichetat „elemente periculoase”, am analizat listele la care am avut acces ale persoanelor ce au fost transportate cu trenurile Bălți – stația Teajin, Chișinău – Novosibirsk și Soroca – Siberia.

Persoanele arestate au fost transportate în vagoane marfare, pe care era scris: „Plecați de bună voie” și/sau „Tren cu muncitori români care au fugit din România, de sub jugul boierilor ca să vină în raiul sovietic. Ieșiți-le cu flori!”³⁸

Trenul cu destinația Bălți – stația Teajin dispunea de 15 vagoane, în care au fost transportate 695 de persoane³⁹, ceea ce înseamnă că în fiecare vagon în mediu erau câte 46 persoane. Totodată, erau vagoane în care erau transportate și 51 de persoane⁴⁰. Condițiile insuportabile, temperaturile toride, lipsa de hrană, apă și-au spus cuvântul, în drum au decedat șapte persoane, inclusiv un copil de un an⁴¹ și o persoană de 80 de ani⁴². Trenul a ajuns la destinație la 28 iunie 1941.

În unul din trenurile cu destinația Chișinău – Novosibirsk, format din 28 de vagoane, au fost urcate 803 persoane, adică aproximativ câte 28 persoane în fiecare vagon. Oamenii erau îmbarcați fără a fi luat în calcul minimul necesar pentru existență, erau vagoane în care au fost transportate câte 50 de persoane⁴³ și erau vagoane cu șapte persoane⁴⁴.

Din județul Soroca în regiunea Siberia doar într-un tren au fost transportate 802 persoane⁴⁵, îmbarcate în 34 de vagoane. În mediul, în fiecare vagon erau câte 24 persoane, însă au fost cazuri când în vagoane au fost transportate și câte 45 de persoane⁴⁶. La destinație au ajuns la 1 iulie. Unul dintre supraviețuitorii deportărilor, care se afla în vagonul 33, E. Kersnovski în memoriile sale descrie starea de spirit și trăirile sale în perioada aflării în drum spre locul deportării.

³⁷ Calculat pe baza: Valeriu Pasat, *Trudnie stranutsi...*, p. 162-163.

³⁸ Viorica Olaru-Cemărtan, *Deportările din Basarabia, 1940-1941, 1944-1956*, Chișinău, Pontos, 2013, p. 85.

³⁹ Calculat pe baza: ANRM, F. 3397, inv. 1, dos. 1, f. 3-10.

⁴⁰ ANRM, *Ibidem*, f. 7.

⁴¹ *Ibidem*, f. 6.

⁴² *Ibidem*, f. 5.

⁴³ *Ibidem*, f. 21, 21 verso.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 39.

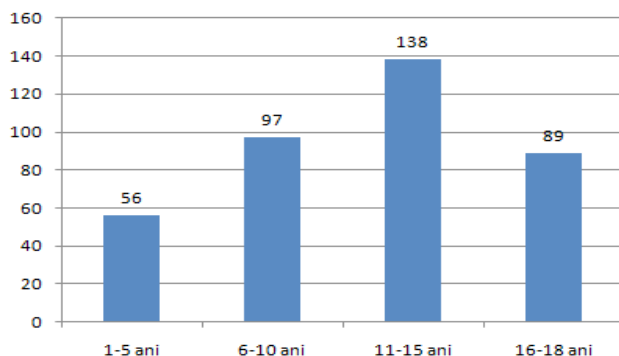
⁴⁵ Calculat pe baza: *Ibidem*, f. 113-145.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 136-137.

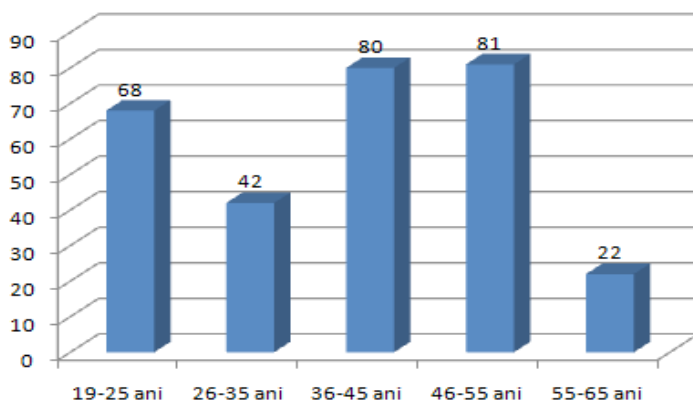
În aceeași ordine de idei concludente sunt mărturiile Silviei Petrușcu (n. 1925) din raionul Șoldănești, care se referă la condițiile în care au fost transportate spre locul de destinație, când și cu ce erau hrănite în perioada deplasării spre locul de deportare, precum și atitudinea gardienilor față de persoanele arestate.

Victime ale deportărilor staliniste au fost persoane de toate categoriile de vârstă. Făcând analiza vârstei celor ce au fost deportați din orașul Bălți, constatăm că 380 erau minori, 293 – persoane de vârstă activă și 11 pensionari⁴⁷. Delimitându-i pe ani, obținem următorul tablou:

Minori

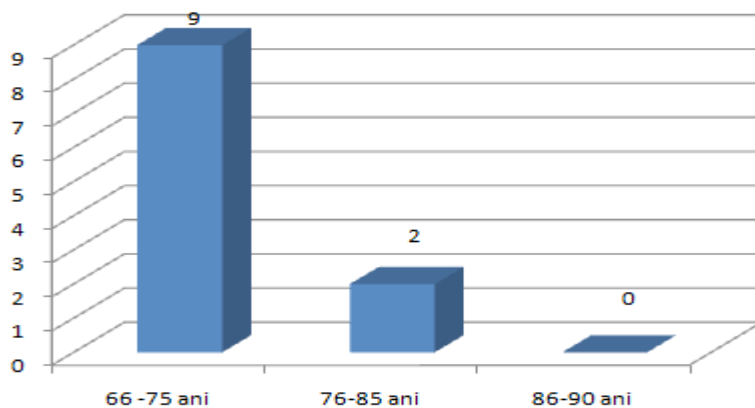

Persoane de vârstă activă

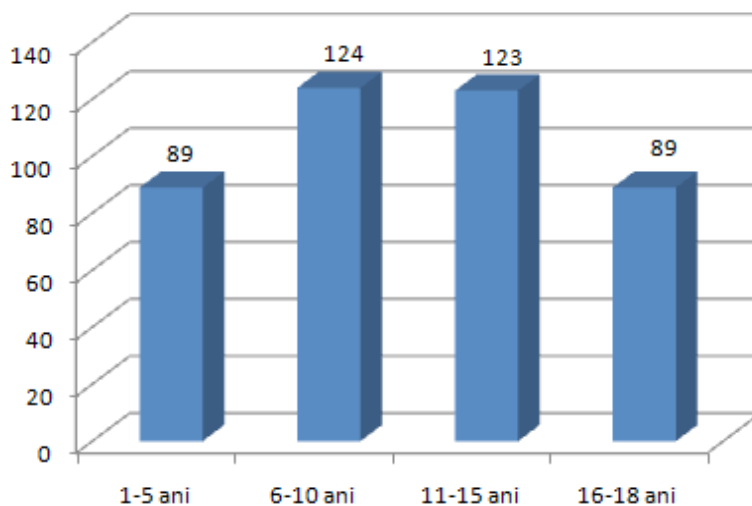
⁴⁷ Calculat pe baza: *Ibidem*, f. 3-10.

Pensionari

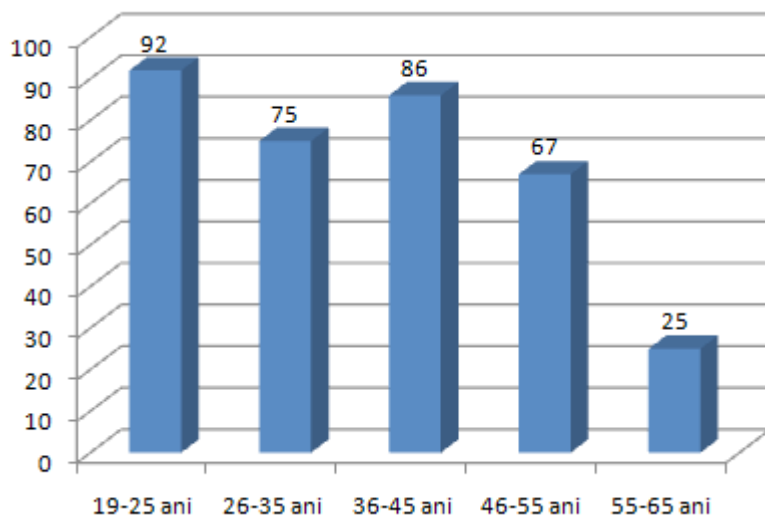
Din Chișinău în unul din trenuri au fost transportate spre Novosibirsk 803 persoane, inclusiv: 425 minori, 345 – persoane de vârstă activă și 25 de pensionari⁴⁸.

Minori

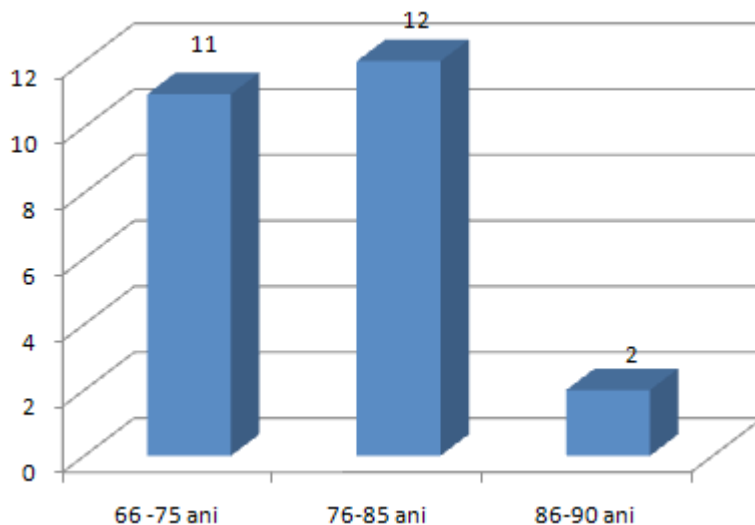

⁴⁸ Calculat pe baza: *Ibidem*, f. 12-39.

Persoane de vârstă activă

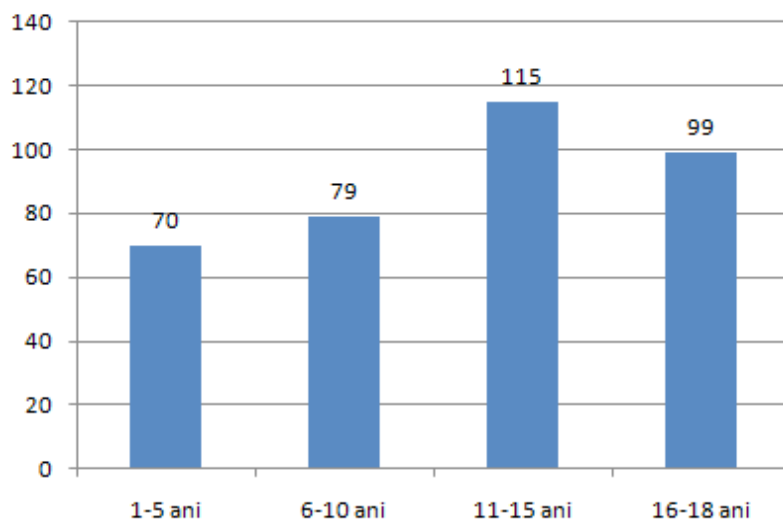
Pensionari

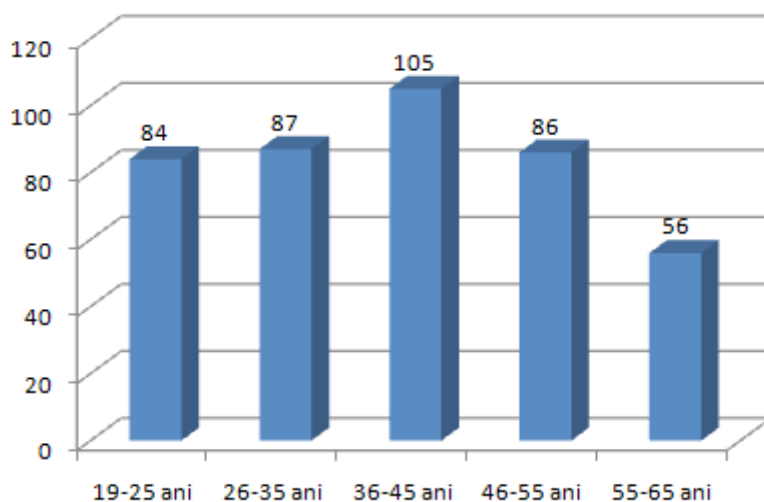
În ceea ce privește județul Soroca, spre Siberia doar într-un tren au fost transportate 803 persoane, inclusiv: 363 minori, 418 persoane de vârstă activă și 21 de pensionari⁴⁹.

⁴⁹ Calculat pe baza: *Ibidem*, f. 113-145.

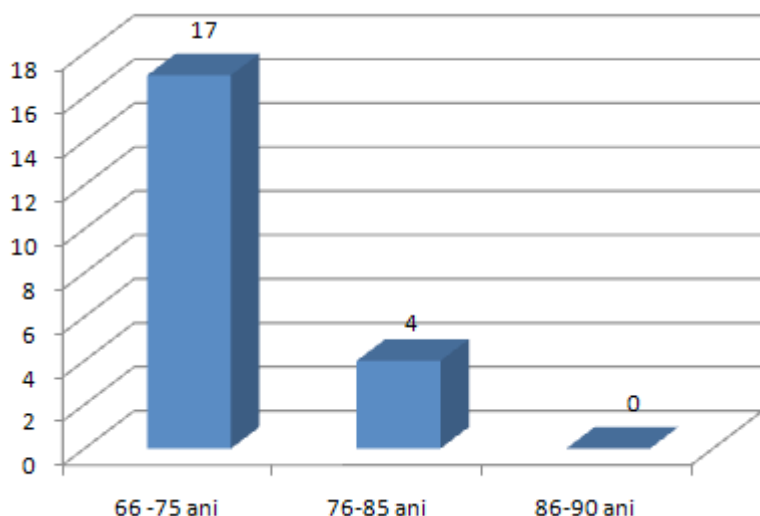
Minori

Persoane de vârstă activă

Pensionari

Informația prezentată denotă cert că pentru regimul sovietic vârsta celui bănuit de neloialitate sau căruia i s-au incriminat diferite acțiuni antisovietice nu a contat, nu au fost cruțați de deportare nici minorii, nici persoanele în etate. Scopul era să înlăture din viața publică persoanele „suspecte” și, totodată, să profite de munca gratuită sau apreciată la un preț simbolic în locurile de deportare.

Ponderea mare a minorilor din totalul celor deportați este evidentă. Tocmai acest fapt a determinat autoritățile sovietice să recurgă la politici de școlarizare a copiilor deportaților. Fiind conștienți că au fost deportați preponderent intelectualii și oamenii avuți, iar aceste categorii sunt dispuse să investească în instruirea copiilor, după încheierea celui de al Doilea Război Mondial statul sovietic a monitorizat și acest aspect⁵⁰.

La 14 iunie 1941 au fost separați de familie bărbații cărora regimul de ocupație le-a incriminat încălcarea legislației sovietice. Restul membrilor familiei a celui declarat vinovat, fie minori, fie cei care au atins vârsta majoratului sau tații acestora - au fost supuși deportării împreună cu ceilalți membri ai familiei. În cazul în care persoana de gen masculin era declarată vinovată, indiferent de vârstă, starea sănătății, era internată în lagărele din Kozelișciansk sau Putivlisk la munci forțate.

În aceeași zi trenurile cu bărbați au ajuns la Tiraspol. În unul din trenurile ajunse la Tiraspol la 14 iunie 1941 erau 367 bărbați. Analizând etatea acestora, constatăm că cei arestați erau de toate vârstele: de la 19 până la 85 de ani⁵¹.

⁵⁰ La acest subiect vom reveni.

⁵¹ Calculat pe baza: ANRM, F. 3397, inv. 1, dos. 1, f. 97-109.

Vârsta arestatului	Numărul arestaților
19-25 ani	8
26-35 ani	41
36-45 ani	100
46-55 ani	110
56-65 ani	72
66-75 ani	29
76-85 ani	2

Condițiile în care au fost transportați spre destinație sunt redată concludent în memoriile lui Ion Costanda din Cahul, care la momentul deportării avea 20 de ani. „La Tighina bărbații au fost despărțiți de femei și urcați într-un alt eșalon. Eram așa de mulți, încât nu mai încăpeam nici în picioare. După 22 iunie, dincolo de Kiev, eșaloanele au fost bombardate de nemți. Ne-au dus în GULAG, în Ural. Pe la Sverdlovsk ne-au dat pește sărat și trei căldări de apă la vagon. Până în lagăr au murit 40% dintre bărbați”⁵². Același gând îl dezvăluie și Elena Mămăligă din satul Ciuciuleni, raionul Strășeni, care redă amintirile tatălui: „Bărbații deportați stăteau în vagon ca chibriturile în cutie și erau hrăniți cu pește sărat, iar apă nu le dădeau. Milițienii deschideau din când în când ușa vagonului, le arătau o sticlă cu apă și lăseau lichidul să curgă din sticlă...o vărsau pe jos în fața lor...și râdeau... Tata a ajuns în Siberia bolnav de distrofie...”⁵³

Toate acestea denotă, că pregătirea operației de strămutare a familiilor vizate s-a început din primele luni de la ocupația Basarabiei, dovadă în acest sens o constituie *Instrucțiunile* repetate eliberate cu girul *strict secret*, care aveau un caracter organizatoric.

În Basarabia, în noaptea de joi spre vineri, 12 spre 13 iunie 1941, au fost arestate și deportate, fără a fi judecate, familiile considerate suspecte pentru autoritățile sovietice. În momentul arestării nu s-a ținut cont nici de vârsta, nici de starea de sănătate a celui suspectat.

Specific deportărilor din 1941 este faptul că capii familiilor au fost separați de ceilalți membri ai familiei. Persoanele arestate au fost urcate în vagoane de marfă și transportate spre locul de detenție. Condițiile în care au fost transportați capii familiilor în GULAG, iar restul membrilor familiei spre locul deportării au fost inumane, din care cauză nu puțini au decedat în drum.

În presă, la radio nu s-a pomenit niciun cuvânt despre acest eveniment. Rudelor nu li s-a comunicat nimic despre soarta apropiaților. Nicio instituție din RSSM nu oferea informații și nu acorda ajutor celor rămași la baștină.

⁵² *Accente*, 2007, 29 iunie.

⁵³ *Jurnal de Chișinău*, 2010, 11 iunie.

Anexa nr. 1

NKVD RSSM Urgent
Strict secret

Tuturor șefilor secțiilor județene și raionale
a NKVD din RSSM

Telegramă postală⁵⁴

Conform directivei noastre din 11 noiembrie 1940 Nr. 29032, se propunea de a lua la evidență toate elementele antisovietice, adică: foști moșieri, fabricanți, marii funcționari de stat, polițiști și jandarmi, marii comercianți, agenții siguranței, militarii albgardiști, conducătorii partidelor politice antisovietice, prostituatele (toate care și după instaurarea puterii sovietice nu aduc folos societății). Până în prezent o parte dintre secțiile județene nu doar că nu au executat indicațiile directivei, dar nici nu au monitorizat mersul executării acesteia de către secțiile raionale.

Propun ca imediat să se purceadă la întocmirea dosarelor personale pentru contingentul vizat. Acestea trebuie să conțină:

1. Ancheta întocmită conform directivei Nr. 29032 din 11 noiembrie 1940.
2. Pentru foștii moșieri, chiaburi – certificate de la sovietul sătesc.
3. Pentru fabricanți, marii comercianți – certificate de la direcțiile financiare sau procesele verbale ale interogatoriilor martorilor.
4. Pentru funcționarii de stat de rang înalt, polițiști și jandarmi – certificate eliberate de sovietele orașenești sau sovietele sătești, de asemenea se recomandă să se facă copii pe baza materialelor ce se păstrează în arhivă.
5. Pentru agenții siguranței – copii din dosarul de arhivă.
6. Pentru albgardiști – dosarele interogatoriilor martorilor.
7. În ceea ce privește membrii partidelor antisovietice vă bazați pe propria documentare.
8. Pentru prostituate – procesele verbale ale martorilor care confirmă că acea practică prostituția și la moment.

Luând în considerație că pașaportizarea s-a sfârșit și multe persoane care cad sub incidența directivei s-au retras din zona de frontieră și orașe în județele și raioanele RSSM – este necesar de a găsi, lua la evidență și întocmi dosare personale.

Referitor la listele noilor persoane depistate, expediți-le la NKVD. De asemenea, expediți listele angajaților NKVD care nu au executat directiva.

⁵⁴ ANRM, F. 3397, inv. 1, dos. 2, f. 1-2.

În ceea ce privește specialiștii care cad sub incidența directivei: profesori, scriitori, pictori, medici, ingineri, agronomi, artiști etc. – aceste grupe să fie evidențiate și însoțite de avize individuale referitoare la necesitatea expulzării.

Toată această muncă să fie realizată cât mai urgent și în condiții de conspirație maximă, astfel încât să nu fie cunoscută de nimeni. Listele să mi le expediați nu mai târziu de 25 ianuarie 1941.

Vă preîntâmpin că în caz de neexecutare în timp util a acestei directive cei ce se vor face vinovați vor fi pedepsiți disciplinar.

Nr. 123

17 ianuarie 1941

Or. Chișinău

Comisarul adjunct al Afacerilor Interne al RSSM, locotenentul major al Securității de Stat /**Mordoveț**/

Confirm

Șeful secretariatului NKVD din RSSM locotenent inferior al Securității de Stat /**Zakrevski**/

Anexa nr. 2

Strict secret

Din Instrucțiunea⁵⁵

lucrătorilor NKGB din raioanele RSSM

referitoare la instrumentarea dosarelor elementelor antisovietice...⁵⁶

2. Pentru instrumentarea dosarului este necesar de avut:
 1. Ancheta.
 2. De anchetat trei-patru martori, dacă dosarul va conține informații despre membrii partidelor antisovietice de anchetat foști membri de partid.
 3. După posibilitate de adunat cât mai multe documente care confirmă activitatea antisovietică din trecut și prezent.
 4. De avut certificate oficiale eliberate de sovietul sătesc, comitetele executive orășenești și raionale care ar confirma apartenența și poziția socială a persoanelor respective, naționalizarea gospodăriilor, proprietăților, caselor, magazinelor etc.
 5. Extrase din dosarul de arhivă.
 6. De anexat materialele agenților care caracterizează persoanele vizate.
 7. De avut certificate referitoare la componența familiilor (doar la persoanele care se află la întreținerea cuiva).
 8. Adresa exactă.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 14-15.

⁵⁶ Se indică categoriile de cetățeni cărora li se vor instrumenta dosare.

Dosarul trebuie întocmit citeț, materialele adunate să fie analizate personal de șeful secției județene a NKGB, după care va fi întocmit un certificat (memorandum) și trimis la NKGB din RSSM.

Anchetarea și adunarea actelor urmează să se facă cât se poate de precaut, astfel încât nimic să nu dea de bănuț.

Comisarul Poporului al Securității de Stat al RSSM
 Maiorul Securității de Stat /**Sazikin**/.

Anexa nr. 3

Șefilor organizațiilor județene a NKGB⁵⁷

Conform directivei comisarului adjunct al NKGB-lui din URSS tov. Kabulov, este necesar să-i identificați cât mai urgent pe toți cei care în conformitate cu decizia Guvernului urmau să fie evacuați în afara RSSM, dar care din anumite considerente au rămas nestrămutați și locuiesc în raionul Dumneavoastră, în măsura identificării, luați-i sub urmărire.

Dosarele celor care nu au fost evacuați Vă vor fi transmise suplimentar, termenul strămutării o să vi se comunice suplimentar.

18 iunie 1941

Nr. 25152075

Or. Orhei

Șeful NKGB-ului din Orhei,

locotenentul major al Securității de Stat

/Goldenberg/

Împuternicitul special al Secției Județene

a NKGB, sublocotenent al Securității

de Stat

/Aksionov/

Anexa nr. 4

Procesul verbal nr. 19 al ședinței închise a organizației raionale PC(b) din Ocnța⁵⁸

Prezenți membrii comitetului raional: Saenko, Politilin, Razmetailo, Mișcenko

Reprezentantul comitetului județean: Stronă

⁵⁷ ANRM, F. 3397, inv. 1, dos. 2, f. 249.

⁵⁸ AOSPRM, F. 233, inv. 1, dos, 27, f. 1.

S-a discutat: Cu privire la desfășurarea operației și aprobarea planului de acțiune a activului de partid și comsomolist în timpul operației de înlăturare a elementelor periculoase din raion (raportor Saenko).

S-a decis:

1. De aprobat planul propus de distribuire a activului de partid și comsomolist pe sate în timpul desfășurării operației de înlăturare a elementelor dușmănoase.
2. De a-l împuternici pe secretarul comitetului raional al PC(b)M Saenko să convoace și să desfășoare o ședință organizatorică cu activul desemnat.
3. La 12 iunie nu mai târziu de ora 20.00 de mobilizat transport auto: mașini nu mai puțin de șase, 61 de căruțe pentru deservirea trupelor operative. Responsabil de asigurarea cu transport este Bureak și secretarul Consiliului Raional al PC(b)M Rozmeitailo.
4. De propus tuturor secretarilor organizațiilor primare ca împreună cu conducătorii gospodăriilor agricole să asigure în toate instituțiile și întreprinderile persoane responsabile care să stea deserviciu în noaptea de 12 spre 13 iunie 1941.
5. Persoanele mobilizate din sate să fie convocate la 12 iunie 1941 nu mai târziu de ora 20.00.

Secretarul Consiliului Raional al PC(b)M

/Saenko/

Anexa nr. 5

De restituit CR al PC(b)M

Strict secret

Aprobat la ședința CR al PC(b)M

din 12 iunie 1941

**Planul
repartizării activului de partid și comsomolist
din raionul Ocnîța în timpul desfășurării operației
de ridicare a elementelor dușmănoase⁵⁹**

1. În satul Ruseni – Beleakov, Hudeakov, Ejov, Obineakov, Crudu, Ciurkolai
2. În satul Goleni – Jidkov și Ciub
3. În satul Paladea – Turilkin și Kirin
4. În satul Rujnița – Radionov și Levcenko
5. În satul Bârlădeni – Reaboi
6. În satul Grinăuți-Raia – Vorobiov, Vahmenin și Grigoriev

⁵⁹ *Ibidem*, f. 2-3.

7. În satul Grinăuți-Moldova – Amelin și Sanalatin
 8. În Tehnicum – Semiașkin și Goluboșvili
 9. În satul Mihălășeni – Mihcenko, Dragomirov, Prodonov, Ostroverh, Politikin și Vîhodeț
 10. În satul Hădărăuți – Novoselițev, Artiușkin, Tkaciuk, Mazur, Tarasov, Nișcik
 11. În satul Clocușna – Savciuk, Buț, Zabolotnîi
 12. În satul Ocnîța – Kozlovskii, Kacianov, Hitrikov, Godelevskii, Șurhaev, Zimin, Spotikailo, Jivițkii
 13. În orașelul Ocnîța – Kovîjnîi, Brinza, Pancenko, Țisa, Kiseliiov, Makarov, Akimov, Kargalițev, Bîkov, Konotapov
 14. În satul Bârnova – Gargulev, Malișakov, Zagorodnîi, Demin, Lesnîh, Ghe-timanțev, Vahnicev
 15. În satul Lipnic – Koroliov, Pivnenko, Vorotîleak, Kovalenko
 16. În satul Dângenii – Rozmetailo, Voloșcenko, Parșak, Scotelinic, Ladîjenskii
- La nodul de cale ferată a orașelului Ocnîța:
1. Moiseev, 2. Martînciuk-Martîșevskii, 3. Brajnikov, 4. Zaritovskii, 5. Ivașcenko, 6. Sideliko, 7. Bondarenko, 8. Dragunov, 9. Hopkov, 10. Krapivnîi, 11. Stepanov, 12. Zabolokin, 13. Ustinov, 14. Nefedov, 15. Pocinkin, 16. Kolomeeț, 17. Baramicenکو, 18. Șevțov, 19. Alioșin, 20. Metrovelli, 21. Costin, 22. Oranskii, 23. Vihrev, 24. Martîncenko, 25. Rudenko, 26. Legkov, 27. Kacianov, 28. Grigoriev, 29. Kovaliov, 30. Monastîrskii, 31. Denekin, 32. Șulijenکو, 33. Volkotrubov, 34. Peterin, 35. Țarev, 36. Azarov, 37. Garnîșev, 38. Levciuk.

Secretarul CR PC(b)M

/Saenko/

Anexa nr. 5

„Grupurile operative” ce au activat în raionul Susleni

1. [...]
2. Tkaci, Radcenکو, Varvara, Oprinenکو;
3. Todâca, Diacov, Orlov;
4. Praciuk, Belous, Duhlei;
5. Grițenko, Purcik, Zelenciuk;
6. Lopusanskii, Makarov;
7. Sedașev, Vîhodțev;
8. Burlaka, Ponomarenکو, Marcov;
9. Pola, Dremov, Burdilo;
10. Bondari, Domanskii, Sotnikov,
11. Mazîkin, Timcenکو, Frunze, Zincenko;

12. Kotlear, Norein, Pridiknam;
13. Zaborik, Solodovnik;
14. Kuksik, Kostiukov;
15. Șevțov, Skakun;
16. Gorobeț, Pastuhov;
17. *Numele lipsesc*⁶⁰.

Anexa nr. 7

**Starea de spirit și condițiile în care au fost deportate
persoanele în vagonul 33 din trenul Soroca-Siberia
(Pe baza mărturiilor deportatei Eufrosinia Kersnovski)**

„În fața ochilor îmi apare șirul unor oameni foarte diferiți: Zeilik, un băiat care a reușit să ia cu dânsul doar oala de noapte, bătrânica din Vădeni care a luat doar un ghiveci cu o mușcată înflorită și o lampă aprinsă, un bătrân evreu care sângera din cauza hemoroizilor, o femeie gravidă în ultima perioadă a sarcinii cu o duzină de copii semidezbrăcați și fără a avea vreo haină cu dânsa. Dar cele două fete cu patefonul?...⁶¹

Vagonul nostru era penultimul, ultimul era cel deserviciu... În vagon noi eram 40 de persoane și eu nu i-am reținut pe toți. Iată cei pe care din anumite considerente i-am reținut. Din câte cunosc niciunul nu a revenit în Soroca.

1. Meier Barzak, proprietarul unui magazin de încălțăminte, avea vreo 50 de ani. Gras, puhab, vlăguit. Era însoțit de familie: soție, o evreică și mai puhabă, bolnavă de diabet și copiii: Leva de 14 ani și Beila de opt ani. Și mama de 92 de ani.
2. Daniil Barzak, fratele mai mic al lui Meier, proprietarul unui tractir, împreună cu frumoasa lui soție și un fiu de șase ani.
3. Zeilik, un băiat, proprietarul unui butic de dulciuri.
4. Un cuplu de evrei (negustori), cu un băiat isteț de vreo șase-șapte ani, foarte agitat, care permanent se interesa dacă va întâlni în taiga vreun tigr? Aici se termină lista reprezentanților negustoriei orășenești. Acum negustorii rurali.
5. O bătrână cicălitoare – moldoveancă, împreună cu feciorul negustor (bărbatul a fost luat).
6. O tânără frumoasă care s-a căsătorit cu un negustor bogat, care a fost luat; împreună cu fiul de șase ani. Ea nu-și putea ierta că s-a căsătorit, mizând pe moștenire, dar a ajuns a fi deportată!

Din rândul micilor funcționari, i-am reținut pe următorii:

⁶⁰ Mai detaliat vezi: ANRM, F. 3397, inv. 1, dos. 2, f. 264-266.

⁶¹ Eufrosinia Kersnovskii, *Skoliko stoit celovek*, Moskva, ROSSPEN, 2006, p. 133.

7. Țuiu-mâncăciosul și veselul, împreună cu simpatica lui soție și două fiice de opt și 12 ani, drăguțe și bine educate.
 8. Ana Mihailovna Muntean, împreună cu fiul – studentul Lotari Gherșeli-man. Învățătoare. Aceștia erau cei mai simpatici și cultivați oameni.
 9. Slonovskaia – învățătoare la școala primară, împreună cu fiul Mina, student.
 10. Verișoara lui Lotari, împreună cu mama. Pe tata, învățător, l-au luat. O fată foarte bună – absolventă. Tot drumul a fost bolnavă.
 11. O moldoveancă cu doi feciori și o fiică. Soțul i-a fost luat. Crescători de oi. Ea atât de mult s-a buimăcit că a luat cu sine... un ghiveci cu o mușcată înflorită, iar fiica – o lampă aprinsă.
 12. Un tânăr moldovean împreună cu mama (Pe tata l-au luat).
 13. Elena Lupușor (Pe preot l-au luat).
- Erau și reprezentanți ai profesiilor mai puțin respectate "libere".
14. Două prostituate tinere din Soroca. Prostituate care se comportau decent. Surori.
 15. O prostituată din Bălți. Indecentă. În scurt timp s-a transferat în vagonul de serviciu "deriticătoare".
 16. Crâștaliuc, o prostituată de marcă, întreținută de Ivancenکو, coproprietarul unei mori, dar care s-a alcoolizat și a degradat⁶².

Anexa nr. 8

**Condițiile în care erau transportați spre locul de deportare cei
din raionul Șoldănești
(În baza mărturiilor deportatei Silviei Petrușcu)**

„În vagon eram nouă familii: nouă mame și 21 de copii până la 16 ani. Într-un vagon se afla soția directorului de școală din Cârpești cu doi copii și soția primarului din Ștefănești cu un băiat. Din satul nostru erau șapte familii: Petrușcu, Varzari, Surugiu, Ursachi, Popescu, Goldștein, Barbăroș. Vagonul era amenajat cu paturi din scânduri cam la 51 cm de la podea, pentru dormit și șezut, drept latrină servind o țeavă, peste care am atârnat un cearșaf. Acestea erau condițiile de călătorie...

Vagonul avea patru ferestre, ușa fiind zăvorâtă. Când se oprea trenul, eram păziți de santinelele din ambele părți ale vagonului. Trenul avea 30 de vagoane. Încuiiați, speriați ca vai de noi, oare am mai putut evada?...

La asfințitul soarelui am trecut Nistrul. Era un bocet și o jale în vagoane de neînchipuit. Mamele plângeau pentru că nu înțelegeau de ce au fost luate de

⁶² *Ibidem*, p. 136-137.

acasă. Unde-s bărbații lor? Ce vor face cu copiii? Copiii plângeau pentru că erau speriați. Plângeam cu toții pentru că plecam pe un drum necunoscut...

În fiecare dimineață, ajungând în vreo gară, câte doi din fiecare vagon, mergeam cu santinelele după apă fierbinte, așa-zisul „ceai”. La amiază ne dădeau o căldare de supă, o jumătate de căldare de terci și câteva pâini, pe care nimeni nu le putea mânca, le aruncam pe geamul vagonului, când vedeam mai mulți copii lângă calea ferată...

Odată ce ajunsesem pe pământul Siberiei, nu vedeam drumul înapoi. Căile ferate erau ocupate cu eșaloane încărcate cu armament și soldați care plecau pe front.

Câte două-trei zile stăteam încuiați și păziți de soldați. Apa ce ni se dădea era insuficientă și, atunci când ploua, strângeam picături de pe streășina vagonului. Copiii mici plângeau de căldură și sete. Din vagonul nostru nu a murit nimeni, dar au fost înregistrate mai multe cazuri de deces. Răposații erau lăsați în gările pe unde ne opream...

În timpul călătoriei am întâlnit mai multe vagoane de moldoveni, numai femei și copii, dar nici ele nu știau nimic despre soții lor.

Peste 18 zile am ajuns la Novosibirsk. Am stat în vagoane încuiați o săptămână. Între timp au murit câțiva bătrâni și copii. Nimeni nu știe unde le putrezesc oasele... Peste o săptămână ne-au îmbarcat pe un vapor mare, în sala destinată pentru marfă și bagaje. Unii dintre noi am fost înghesuiți în șlepuri...”⁶³

Summary

Deportations have been one of the forms of political repression implemented by the Soviet authorities in the occupied territories. The deportations of June 1941 dealt Political Bureau of the CC of the CP(b) of the Soviet Union, and the structures were clever NKGB - based logistics mechanism deportation.

The main purpose of this action constituted him removing major anti-Soviet elements that a possible war could fight against the USSR.

Actions to remove anti-Soviet elements were carried out simultaneously in all territories annexed to the USSR as a result of secret additional protocol of the Molotov-Ribbentrop Pact signed on August 23, 1939: Baltic republics, Bessarabia and Northern Bukovina.

By the author of that study puts order to create a true picture of the deportations from June 1941 to elucidate how the organization and conduct of the deportations, to follow the fate of the deportees and their children, along with how to integrate them into society to return to the MSSR.

In developing the material presented, we relied on a set of original documents in ANRM and AOSPRM, and also some testimonies of survivors who have completed

⁶³ Șoldănești. *Calvarul deportărilor*. Coord. M. Nașu, Chișinău, Prut Internațional, 2012, pag. 26-28.

the picture. Part I of the study addresses the deportations during the preparation, transporting deportees to the place of destination and men in GULAG.

Preparation of resettlement operation of these families began in the first months of the occupation of Bessarabia, proof of this is the repeated instructions issued with the endorsement top secret that organizational character.

In Bessarabia, the night of Thursday to Friday, December to June 13, 1941, without trial, were arrested and deported families of those who were suspects.

Specific deportations in 1941 that men were separated from other family members. Conditions in which they were transported to the place of deportation were terrible, the reason many have died on the way.

Neither the press nor the radio did not mention a word about the event. Relatives were not communicated anything about the fate of relatives. Any institution of MSSR not provide any information and does not grant any relief to those remaining .

Daniela Șişcanu*

ASPECTE ALE TEHNOLOGIEI CULTULUI PERSONALITĂȚII LUI STALIN

În ultimii ani, personalitatea lui Iosif Stalin este resuscitată, mai ales în spațiul postsovietic, fenomenul generând numeroase dezbateri privind cultul personalității în URSS¹. De multe ori, discuțiile sunt încurajate de existența tendințelor tacite ale cultului personalității al unor lideri actuali din acest spațiu, schema apariției și dezvoltării căruia este similară cu prototipul sovietic.

Ansamblul de probleme privind cultul personalității lui Stalin cunoaște un imens număr de publicații științifice, articole în reviste și ziare, lucrări literare². Cu toate acestea, rareori se poate înțelege cum a fost, totuși, posibil și, mai ales, cine a contribuit la construirea cultului personalității lui Stalin. Iurii Arpișkin definește acest aspect ca „tehnologie a cultului”, adică metodele și procedeele construirii lui³.

Istoriografia tradițională, abundentă de teoriiile statului totalitar, încă mai operează cu concepția conform căreia stalinismul reprezintă o dictatură cruntă, cu un centru unic al puterii, izvorât, în principal, din caracterul răutăcios al conducătorului. În cele mai dese cazuri, apariția cultului personalității lui Stalin este asociată cu modelul de conducere la nivelul superior al PCUS (b), de felul de a fi al lui Iosif Stalin, de specificitățile istorice și culturale ale dezvoltării URSS în acea perioadă. Ceilalți cetățeni au contribuit la construirea cultului în mică

* **Daniela Șişcanu**, doctorandă la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ În vara și toamna anului 2008, postul de televiziune „Rusia”, Institutul de Istorie al AȘ a Federației Ruse și Fundația rusă „Opinia publică” au efectuat un sondaj televizat cu genericul „Numele Rusiei”, în cadrul căreia, prin votul participanților, a fost evidențiată cea mai populară persoană din istoria Rusiei. Proiectul a început cu selectarea a celor mai demni 500 de reprezentanți ai istoriei Rusiei, propuși de Institutul de Istorie al AȘ al FR. În etapa finală a concursului au participat la vot 4,498,840 de oameni care au ales doisprezece oameni mari. Rezultatul acestui vot, ca și al altora de genul acesta, a arătat că Iosif Stalin se află printre cele mai populare trei personaje din Istoria Rusiei. <http://traditio-ru.org/wiki/>

² Волкогонов Д.А., *Сталин: политический портрет*, в 2-х книгах, Книга 1, Москва, Новости, 1992; Дэвлин Дж. *Миф о Сталине: развитие культа*, în *Труды «Русской Антропологической школы»*: Вып. 6. М.: РГГУ, 2009, с. 213—240; Изотов Владимир, *Алхимия власти, или Как создавался культ личности Сталина*; <http://vlasti.net/news/78567/>; Медведев Ж.А., Медведев Р.А., *Неизвестный Сталин*, Москва, Права человека, 2001; Медведев Рой, *О Сталине и сталинизме, Исторические очерки*, «Знамя» №№1, 2, 3, 4 за 1989 г.; Плампер Ян. *Алхимия власти. Культ Сталина в изобразительном искусстве, История пропаганды — а в сущности, зарождение науки о рекламе в Советском Союзе*, <http://os.colta.ru/literature/projects/119/details/15652/> etc.

³ Юрий Арпишкин, *Алхимия власти. Культ Сталина в изобразительном искусстве*, Серия: очерки визуальности М., Новое литературное обозрение, 2010, <http://artchronika.ru/gorod/>

măsură deoarece erau niște rotițe, piulițe, victime nevinovate sau, în cel mai rău caz, executanți devotați.

În general, această logică convenabilă de abordare a fenomenului a fost lansată de N.S. Hrușciiov la congresul al XX-lea al PCUS. În raportul său la congres, N.S. Hrușciiov menționa că cultul personalității lui Stalin a dobândit dimensiuni monstruoase, în principal, deoarece însuși Stalin încuraja și sprijinea glorificarea persoanei sale. Și prezenta fapte. Una dintre manifestările caracteristice de autoelogiere și de lipsă de modestie elementară a lui Stalin a fost publicarea, în 1948, a propriei „Biografii scurte”. Această carte a fost apreciată de N.S. Hrușciiov drept „o probă de adulare neîngrădită, de divinizare a omului, transformându-l în înțelept infailibil, „cel mai mare conducător” și „comandant de neegalat din toate timpurile”. Nu mai rămâneau cuvinte pentru a lăuda mai mult rolul lui Stalin”⁴. În susținerea aprecierii făcute de Hrușciiov, prezentăm câteva pasaje din „Biografia scurtă” a lui I.V. Stalin. „Tovarășul Stalin a dezvoltat în continuare știința militară sovietică înaintată. Tovarășul Stalin a elaborat regulamentul privind factorii care, funcționând permanent, determină rostul războiului, privind defensiva activă și legile contraofensivei, privind cooperarea genurilor de arme și de tehnică militară în condițiile războiului modern, privind rolul numărului mare de tancuri și de avioane în războiul modern, privind artileria, ca cel mai mare gen de arme. La etapele inițiale ale războiului, geniul stalinist a identificat decizia corectă, luând pe deplin în calcul particularitățile situației. ...Cu o clarviziune genială tovarășul Stalin a înțeles și a respins planurile inamicului. În luptele în care tovarășul Stalin a condus trupele sovietice, au fost realizate exemplele cele mai remarcabile ale artei militare operative. Specificul creator, originalitatea planului caracterizează toate operațiile de luptă efectuate de Armata Sovietică sub conducerea Generalisimului Stalin”⁵.

Acest fel de abordare l-a ajutat pe N.S. Hrușciiov să stigmatizeze crimele comise în anii 1930-1940 în URSS, excluzându-se pe sine din lista participanților la realizarea nelegiuirilor regimului bolșevic.

În acest articol, vom încerca să demonstrăm că, dincolo de autoelogierea și lipsa de modestie ale lui Stalin, la formarea cultului personalității acestuia au contribuit și alți factori, precum: persoanele aflate la conducerea de vârf a partidului bolșevic și statului sovietic, intelectualii de frunte din URSS și, nu în ultimul rând, Biserica Ortodoxă Rusă.

Probabil că nici nu este nevoie să căutăm începutul cultului personalității lui Stalin, deoarece este foarte dificil să clarificăm ce trebuie considerat drept început al stalinismului: Stalin, care a contribuit enorm la crearea birocrăției de tip totalitar sau însăși birocrăția care, pe măsura dezvoltării sale, afirma și consolida puterea absolută a conducătorului.

⁴ Никита Сергеевич Хрущев. *О культе личности и его последствиях. Доклад XX съезду КПСС*, <http://lib.ru/MEMUARY/HRUSHEW/kult.txt>

⁵ Иосиф Висарионович Сталин, *Краткая биография, Второе издание*, Москва, Государственное издательство политической литературы, 1950, с. 231-232.

Kiril Martânov este convins că cultul lui Stalin are o zi de naștere precisă – 21 decembrie 1929, ziua în care „conducătorul” împlinea 50 de ani⁶. În ziua aceea, toate ziarele centrale din URSS prezentau materiale aproape numai despre Stalin, ridicându-l în slăvi pentru rolul în victoria bolșevicilor și construirea socialismului⁷. „*Pravda*” publica, pe opt pagini, texte și felicitări adresate lui Stalin de către muncitorimea din întreaga lume – din Italia până în Indonezia⁸. În presa de la Moscova a apărut o serie de articole scrise de Voroșilov, Kaganovici, Mikoian, Kirov și alții, în care erau laudate meritele lui Stalin în „revoluția din octombrie”, războiul civil, construcția socialismului⁹. Și după aniversare acest val de laude nu s-a diminuat, dimpotrivă, s-a amplificat. În 1935, într-un raport al lui L. Beria „Cu privire la unele aspecte din istoria organizației bolșevice din Transcaucazia”, a fost prezentată „teoria” celor doi conducători ai partidului și revoluției din octombrie (Lenin și Stalin)¹⁰.

Istoricul german, Yan Plamper, în lucrarea „Alchimia puterii: cultul lui Stalin în arta plastică” arăta că unul dintre pictorii (de curte) acreditați la Kremlin, impresionat de întâlnirea cu I. Stalin, îi scria, în 1933, o scrisoare lui K. Voroșilov în care spunea că „Stalin ne-a încântat pe toți. El seamănă cu natura: mare, munți, păduri, nori. Rămâi mirat, uluit, entuziasmat, însă știi că aceasta este natura. Dar Stalin este culmea naturii”. Yan Plamper consideră că anul 1933, când a fost scrisă această scrisoare, este începutul promovării cultului în arta plastică¹¹. Cultul lui Stalin a invadat rapid literatura și creațiile de toate genurile. Un text reprezentativ pentru limbajul și imaginația epocii aparține scriitorului A.O. Avidienco, al cărui discurs la un congres al Sovietelor din februarie 1935 era reprodus de „*Pravda*”, în august 1936: „Vor trece secole, iar generațiile care vor veni ne vor privi ca pe cei mai fericiți muritori... pentru că am avut privilegiul

⁶ Cu toate acestea, există un document în care este fixată o altă dată de naștere a lui I. Stalin. Este vorba de condaica, în care se înregistrau numele celor născuți, a Catedralei Adormirea Maicii Domnului din localitatea Gori, pentru înregistrarea nașterilor și deceselor. În prima parte a acestei cărți, destinată pentru înregistrarea nașterilor, este menționat că în 1878, la 6 decembrie, în familia țăranilor ortodocși din Gori, Visarion Ivanovici și soția lui Ecaterina Gavrilovna Djugașvili s-a născut fiul lor Iosif. La 17 decembrie a aceluși an, el a fost botezat în această biserică. Așa cum trebuia să fie, în astfel de cazuri, aici sunt arătate originea socială și numele nașilor de botez, și ale celui care a efectuat „taina botezului”. A se vedea: Известия ЦК КПСС, 1990. № 11. <http://www.petrograd.biz/stalin/16-17.php>.

⁷ Кирилл Мартынов, *Образ вождя. На примере сталинской эпохи Ян Плампер предлагает читателю актуальный взгляд на механизмы сакрализации власти*, http://www.chaskor.ru/article/obraz_vozhdya_15753

⁸ *Ibidem*. Din 1935, ziarele au început să publice și pozele lui Stalin.

⁹ *Новый вождь (1929 – 1934)*, <http://ivstalin.ru/stalin-biografiya/noviy-vozhd-1929-1934.html>

¹⁰ Лаврентий Берия, *К вопросу об истории большевистских организаций в Закавказье. Доклад на Тифлисском партактиве 21-22 июля 1935 г.*, <http://www.proriv.ru/articles.shtml/beria?beria>

¹¹ Ян Плампер. *Алхимия власти. Культ Сталина в изобразительном искусстве, История пропаганды — а в сущности, зарождение науки о рекламе в Советском Союзе*, <http://os.colta.ru/literature/projects/119/details/15652/>

de a-l vedea pe Stalin..., bărbat care nu a avut egal în istoria mondială”¹². Fiind scriitor, frenezia poetică îl îndemna pe Avidienco să compună versuri, în care marele Conducător este zeificat, este văzut ca întruchiparea Creatorului pe pământ: „O, mărețule Stalin, o, lider al popoarelor,/ Tu, care dai viață omului,/ Tu, care dai rod pământului,/ Tu, care restaurezi secolele,/ Tu, care faci primăvara să înflorească,/...”¹³

Cuvintele prin care poeții își înveșmântau sentimentele încercate față de Stalin nu erau doar metafore. În 1936, Nikita Hrușciiov, unul din tinerii lideri comuniști promovați de Stalin, rostea frecvent în public fraze ditirambice despre marele Conducător, căruia îi jura credință veșnică: „Sunt mândru și mă consider norocos că mi se oferă șansa de a lucra în subordinea tovarășului Stalin”.

Către următoarea aniversare – 60 de ani de la nașterea lui Stalin (1939) – această teorie a evoluat în formula „Stalin este Lenin de astăzi”¹⁴. Stalin a fost proclamat „marele conducător și învățător” al poporului sovietic, „corifeul genial” al tuturor științelor și a fost inclus în grupul fondatorilor marxismului, care devenea cunoscut sub numele „doctrina Marx-Engels-Lenin-Stalin”¹⁵. Copiii memorau sloganul „Vă mulțumim, tovarășe Stalin, pentru copilăria fericită!”, iar tineretul jura să moară „pentru Patrie, pentru Stalin!”¹⁶. Pentru a consolida cultul personalității lui Stalin erau produse, în număr mare, lucrări de pictură și sculptură care glorificau meritele sale revoluționare, rolul său esențial în construirea socialismului, măreția lui supraomenească.

Un rol fundamental în crearea imaginii distorsionate și mitologice a lui Stalin și a istoriei sovietice a jucat „Istoria PC(b) din toată Uniunea. Curs scurt”. Noutatea ideologică a „Cursului scurt” se baza pe doi piloni: 1) efortul de a rescrie istoria revoluției, diminuând rolul participanților reali și exagerând rolul lui I.V. Stalin și 2) redistribuirea accentelor în istoria Partidului Comunist. Prima idee a fost pusă în aplicare prin schimbarea direcției dinspre leninism spre Marx-Engels-Lenin-Stalin. Dacă înainte de publicarea „Cursului scurt” se studia, în principal, leninismul, acum creștea rolul lui Marx și Engels, la care este adăugat Stalin - autorul principal al istoriei PC(b) din toată Uniunea. În mod constant este promovată analogia între Marx și Engels, pe de o parte, și Lenin și Stalin, pe de altă parte. După cum colaboratorul lui Marx a fost Engels, singurul discipol

¹² Apud Ion C. Popa, *Destine frânte. Pagini despre românii din Est (1917-1954)*, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 209.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ „Сталин — это Ленин сегодня” — articol panegiric, scris de Anastas Mikoian în 1939 cu prilejul aniversării a șazeceea a lui Stalin și publicat în „Pravda”, apoi în colecția de articole similare. <http://stalinism.ru/elektronnaya-biblioteka/stalin-k-60-letiyu-so-dnya-rozhdeniya.html?showall=&limitstart=>

¹⁵ М. Базанов. *Борьба товарища Сталина за ленинское единство в партии*, <http://www.oldgazette.ru/lib/propagit/23/10.html>

¹⁶ *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений*, <http://www.bibliotekar.ru/encSlov/17/162.htm>

consecvent al lui Lenin a fost doar Stalin. Toți ceilalți ar fi părăsit calea trasată de Lenin¹⁷.

Din acest motiv, următorul pas a fost depersonalizarea istoriei. Rolul tuturor persoanelor fizice, cu excepția lui Lenin și Stalin, a fost semnificativ diminuat. Stalin, într-un discurs, a spus următoarele: „Unii spun că, în „Cursul scurt”, se vorbește foarte puțin despre persoane. Manualul nostru promovează o altă abordare. Istoria care pune accent pe persoane nu face nimic sau face foarte puțin pentru instruirea cadrelor noastre. Trebuie să ne concentrăm asupra istoriei ideilor”¹⁸. În felul acesta, istoria depersonalizată devine pedestalul convenabil pentru înălțarea și asistarea ideologică a cultului personalității.

După război, la 8 octombrie 1945, Biroul Politic al Comitetului Central al PC(b) din toată Uniunea, „în scopul asigurării depline a cadrelor de partid și intelectualității sovietice cu „Istoria PC(b) din toată Uniunea. Curs scurt”, și livrarea neîntreruptă a acestei cărți în librării”, a hotărât publicarea lucrării, până la 1 august 1946, în 10 milioane de exemplare¹⁹. La scurt timp după aceea, la 19 ianuarie 1946, Biroul Politic a adoptat rezoluția privind publicarea lucrărilor lui I.V. Stalin în 16 volume (din 1901 până în 1945) și un comunicat de presă pe această temă, care declara: „Conținutul volumului al XV-lea îl constituie lucrarea „Istoria PC(b) din toată Uniunea. Curs scurt”, pentru ca la a zecea aniversare a publicării „operei clasice a tovarășului I.V. Stalin” - cartea „Istoria PC(b) din toată Uniunea”, ziarul „Cultura i Jizni”(numărul din 30 septembrie 1948) să scrie că, numai în URSS cartea a fost editată în număr de 34 219 000 de exemplare, în 63 de limbi, și a fost tradusă „în aproape toate limbile lumii”²⁰.

Dimensiunile propagandei cultului lui Stalin din această perspectivă sunt impresionante. Potrivit informației difuzate de Camera Cărții din Uniunea Sovietică, între anii 1917-1954, în URSS lucrările lui Stalin au fost publicate de 5 ori mai mult decât lucrările lui Marx și Engels, și de 1,5 ori mai mult decât lucrările lui V.I. Lenin. Doar în anii 1946-1952 au fost publicate cărți și broșuri scrise despre articole și cuvântări ale lui Stalin, cu un tiraj total de peste 20 de milioane de exemplare²¹.

În acest fel a fost creat un sistem unic de manipulare a maselor. Hotărârea specială a Comitetului Central al PC(b) din toată Uniunea în 14 noiembrie 1938 „Cu privire la modul de a pune problema propagandei de partid în legătură cu editarea „Istoriei PC(b)” a definit, clar și fără echivoc, scopul „Cursului scurt”:

¹⁷ Нуриев Р. М., *Краткий курс истории ВКП(б) в кривом зеркале партийной пропаганды* (Материалы заседания Политбюро 11 и 12 октября 1938 г. как исторический источник, în „Journal of Institutional Studies” (Журнал институциональных исследований), Том 3, №. 1, 2011, p. 87.

¹⁸ *Ibidem*, p. 88.

¹⁹ Accesibil pe: <http://alexanderzakovlev.org/fond/issues-doc/69299>.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ А. В. Пыжиков. *Осознание сталинизма в годы «оттепели»*, Вестник РАН. 2003. №6. С.542–547.

„de a oferi partidului un ghid unic privind istoria partidului, reprezentând interpretarea oficială, verificată de Comitetul Central al PC(b), a istoriei PC(b) și a marxism-leninismului, care nu ar fi permis interpretări arbitrare”²². Cartea a fost declarată „enciclopedie a cunoștințelor de bază ale marxism-leninismului” și devenea ideologia oficială, studiul căreia era obligatoriu nu doar pentru membrii de partid, dar și pentru cei fără de partid.

Însă apogeul adulării lui I.V. Stalin se pare că a fost atins, totuși, la cei șaptezeci de ani de la nașterea sa. La 2 decembrie 1949, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a adoptat decretul „Cu privire la formarea Comitetului cu prilejul zilei de naștere a tovarășului I.V. Stalin”. A fost format Comitetul condus de N.M. Șvernîk și compus din 71 de persoane, între care erau N.N. Anicikov, președintele Academiei de Științe Medicale, L.P. Beria, S.M. Budionnîi, mareșal al Uniunii Sovietice, L.M. Kaganovici, V.M. Molotov, P.N. Pospelov, N.S. Hrușciiov, A.M. Vasilevskii, ministrul Forțelor Armate ale URSS, S.I. Vavilov, președintele Academiei de Științe a URSS ș.a.²³ Având misiunea să organizeze activități prin care să marcheze ziua de naștere a lui I.V. Stalin, în ședința din 17 decembrie comitetul a propus o serie de manifestări, între care desfășurarea, la 21 decembrie, la Moscova, în sala Teatrului Bolșoi, a ședinței solemne a CC al PC(b), a Prezidiului Sovietului Suprem, Consiliului de Miniștri, împreună cu organele de conducere ale altor structuri din URSS. La ședință, S.M. Budennîi propunea ca în legătură cu jubileul lui Stalin să fie ridicate statui militare în locurile unde avuseră loc lupte la care participase Stalin în anii războiului civil din Rusia Sovietică²⁴. Motivându-și propunerea, Budennîi făcea și remarcă potrivit căreia în URSS „nu se știe de ce se obișnuiește ca tovarășul Stalin să fie prezentat în nemișcare, lipsit de dinamism, în manta, singur, fără nici un tovarăș. El trebuie arătat împreună cu trupele, în locurile cele mai importante, unde se hotăra soarta armatelor inamice, atât în anii războiului civil, cât și în Războiul pentru apărarea Patriei”²⁵. A doua propunere a mareșalului se referea la instituirea „ordinului Stalin”, care „să fie conferit militarilor și civililor pentru contribuții remarcabile față de Patrie”²⁶. La rândul său, G.V. Alekandrov, regizor de cinema, a propus ca „premiul Stalin” nr. 1 să fie înmănat tovarășului Stalin²⁷.

În ajunul jubileului, gazeta „Pravda” publica numeroase materiale dedicate acestui eveniment. Scriitorul Boris Polevoi a publicat un articol despre „trei săli ale Muzeului Revoluției în care au fost expuse obiectele dăruite lui I.V. Stalin”. Printre cadourile care, în opinia autorului, impuneau admirație, era și un

²² 1938 год, 14 ноября, О постановке партийной пропаганды в связи с выпуском «Краткого курса истории ВКП(б)», Accesibil pe: <http://www.runivers.ru/philosoph/180756/>

²³ Traditio-ru.org/wiki/семидесятилетие_И._В._Сталина

²⁴ Era vorba de luptele Armatei Roșii împotriva trupelor ruse conduse de Iudenici, la sud – împotriva lui Denikin, la vest – împotriva polonezilor.

²⁵ Traditio-ru.org/wiki/семидесятилетие_И._В._Сталина

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

acoperământ de cap al unui conducător al indigenilor din America, „dăruit lui Stalin – conducătorul de onoare al triburilor pieilor roșii”²⁸.

La rândul lor, departamentul Propagandă și Agitație al CC al PC(b) din toată Uniunea și Institutul Marxism-Leninismului de pe lângă Comitetul Central al partidului bolșevic, în textul „Marele conducător și învățător al Partidului Comunist și poporului sovietic”, publicat cu același prilej – 70 de ani de la nașterea lui Stalin – menționau că „Geniul stalinist, înțelepciunea stalinistă, voința stalinistă au intrat în istoria umanității ca forță viguroasă, miraculoasă, care mobilizează masele, transformă lumea. ...Stalin este conducătorul și învățătorul înțelept al partidului bolșevic, al poporului sovietic, strategul genial al revoluției socialiste, cel mai mare comandant de oști al tuturor timpurilor și popoarelor care a salvat Europa și întreaga lume de înrobirea fascistă. Stalin este fondatorul și conducătorul statului socialist multinațional – Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, inspiratorul și organizatorul tuturor victoriilor socialismului, conducătorul și învățătorul clasei muncitoare, al oamenilor muncii din întreaga lume”²⁹.

Nici membrii Academiei de Științe a Uniunii Sovietice nu au ezitat să manifeste cele mai exagerate și ipocrite laude în adresa lui Iosif Stalin. Între 22 și 24 decembrie 1949, „într-o atmosferă de excepțional entuziasm și deosebită solemnitate”, a avut loc Sesiunea Adunării Generale a AȘ a URSS, consacrată jubileului de 70 de ani de la nașterea lui I.V. Stalin. „Instituția științifică supremă a țării, se menționa în informația privind respectivul eveniment, marcând, împreună cu tot poporul sovietic, ziua de naștere a marelui conducător și organizator al construirii comunismului, l-a celebrat în aceste zile pe savantul genial, corifeul științei progresiste – membrul de onoare al Academiei de Științe a URSS, care este atât de mult îndatorată grijii personale și conducerii manifestate de tovarășul Stalin”³⁰. S.I. Vavilov, președintele AȘ a URSS, și-a exprimat convingerea că „sub conducerea înțeleaptă a lui Stalin, Uniunea Sovietică va ajunge în comunism”. La rândul său, academicianul I.P. Bardin a propus alegerea lui I.V. Stalin în calitate de președinte de onoare al Adunării generale a AȘ a URSS, care tocmai pe el îl omagia³¹. Academicianul B.D. Grekov, prezentând raportul „I. V. Stalin și știința istorică”, elogiind „Istoria PC(b) din toată Uniunea. Cursul scurt”, menționa că pentru istorici „opera lui Stalin constituie modelul cercetării istorice de pe pozițiile strict științifice și pasiunii partinice”³², pentru ca P.N. Pospelov, membru corespondent al AȘ a URSS, să declare că „marea epocă stalinistă, epoca victoriei socialismului și construirii comunismului pe a șasea parte a Pământului, a victo-

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Accesibil pe: http://stalinism.narod.ru/vieux/70_let.htm

³⁰ Сессия Общего Собрания Академии Наук СССР, посвященная 70-летию со дня рождения И.В. Сталина 22—24 декабря 1949 года, (Краткий отчет), <https://www.ras.ru/FStorage/download.aspx?id=2eb28de7-7fc0-4908>

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

riei democrației într-o serie de state ale Europei și Asiei, a adus triumful deplin al științei marxiste. Partidul lui Lenin-Stalin a obținut toate victoriile istorice mondiale mulțumită faptului că întotdeauna s-a condus și se conduce de busola corectă – teoria marxist-leninistă, dezvoltată și îmbogățită de marele corifeu al științei sociale, științei despre revoluție – tovarășul Stalin”³³.

Și cuvântările celorlalți academicieni abundau de proslăvirea neîntemeiată a lui I. V. Stalin.

În același registru este scris și „Salutul prietenesc” al CC al PC(b) și Consiliului de Miniștri, cu același prilej – 70 de ani de la nașterea lui I. V. Stalin. „Împreună cu Lenin, tu, tovarășe Stalin, ai fost inspiratorul și conducătorul Marii revoluții socialiste din Octombrie, fondatorul primului stat sovietic socialist din lume, al muncitorilor și țăranilor. În anii războiului civil și intervenției străine, geniul tău de organizator și comandant de oști a condus poporul sovietic și eroica sa Armată Sovietică la victoria asupra dușmanilor Patriei... Norocul nostru, norocul poporului nostru că marele Stalin, fiind conducătorul partidului și statului, dirijează și inspiră munca creatoare a poporului sovietic spre înflorirea slăvitei noastre Patrii... Numele lui Stalin este cel mai de preț pentru poporul nostru pentru oamenii simpli din întreaga lume”³⁴.

Biserica Ortodoxă Rusă, distrusă de bolșevici după preluarea puterii în 1917, după apelul la ea al lui I.V. Stalin în 1943³⁵, a sprijinit regimul sovietic și a cooperat activ cu el. Tocmai Biserica Ortodoxă rusă a proclamat divinitatea puterii lui I.V. Stalin, ceea ce a contribuit, în Uniunea Sovietică, la înlocuirea cultului rațiunii cu cultului personalității acestuia.

În ”Adresa de felicitare, în numele clerului și mirenilor Bisericii Ortodoxe Ruse, către conducătorul popoarelor URSS, generalisimul Iosif Visarionovici Stalin”, cu prilejul aniversării a 70 de ani de la naștere, semnată de patriarh, 5 mitropoliți, 21 de arhiepiscopi și 47 de episcopi, se menționa: „Simțind la fiecare pas eforturile Dumneavoastră nobile pentru a asigura oamenilor o viață liniștită și fericită, noi vedem în persoana Dumneavoastră nu numai un mare om de stat și un mare Conducător, care dirijează viața oamenilor într-o nouă direcție a istoriei, ci și grija părintească de toate aspectele vieții noastre umane, cu toate nevoile sale diverse. Acestea din urmă fiind aproape de inima Dumneavoastră, a făcut Numele Dumneavoastră apropiat și drag tuturor oamenilor de rând din lume, întregii omeniri. ...Mulțumită Constituției staliniste, oamenii bisericii din țara noastră sunt liberi nu numai să-și exercite idealurile lor religioase, ci și să participe la viața publică”³⁶.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Волкогонов Д.А., *Сталин: политический портрет*, в 2-х книгах, Книга 1, Москва, Новости, 1992, Предисловие.

³⁵ În septembrie 1943 a avut loc întâlnirea lui I.V. Stalin cu ierarhii Bisericii Ortodoxe Ruse, după care poziția conducerii URSS privind problemele religioase s-a schimbat. Această întâlnire a marcat o nouă perioadă în istoria relațiilor dintre statul sovietic și Biserica Ortodoxă Rusă.

³⁶ *Приветственный адрес от духовенства и мирян Русской Православной Церкви Вождю народов СССР, генералиссимусу Иосифу Виссарионовичу Сталину в день*

În același context, discursul umil al Patriarhului Aleksei (Simansky) la înmormântarea lui Stalin este, cu siguranță, un document apăsător al acelor vremuri. „Marele lider al poporului nostru, spunea Patriarhul Bisericii Ortodoxe Ruse, Iosif Stalin, a murit. A dispărut o mare forță, socială și morală: forța, în care poporul nostru simțea propria lui forță, de care s-a ghidat în muncile sale creatoare și în întreprinderi; forță cu care poporul a fost mângâiat de-a lungul anilor. Nu există niciun domeniu în care nu ar fi pătruns privirea profundă a marelui Conducător. Oamenii de știință se mirau de cunoștințele sale științifice profunde în diverse domenii, de strălucirile generalizări științifice ale sale; militarii se mirau de geniul său militar; oameni de diferite profesii primeau sprijinul său puternic și sfaturi valoroase. Ca un geniu, el, în fiecare caz, descoperea ceea ce era invizibil și inaccesibil pentru mintea obișnuită... Numele lui, ca apărător al păcii în lume, și faptele lui glorioase vor trăi pentru totdeauna. ...Iar noi, adunați să ne rugăm pentru el, nu putem trece sub tăcere atitudinea sa mereu binevoitoare, gata oricând să ajute la satisfacerea necesităților bisericii noastre. Nicio problemă adresată nu a fost respinsă; el a satisfăcut toate cererile noastre. Și, datorită autorității sale, guvernul nostru a făcut o mulțime de lucruri bune și folositoare pentru Biserica noastră ...”³⁷.

În felul acesta Stalin simboliza omnipotența și omnisciența.

Yan Plamper a evidențiat cinci caracteristici „necesare” pentru apariția cultului personalității politicianului în lumea contemporană. Este vorba de: utilizarea mijloacelor de comunicare în masă; schimbarea sursei legitimității puterii. Această sursă devine poporul, nu Dumnezeu, cum era în timpul monarhiilor absolute; societatea închisă: în condițiile acestei societăți este imposibilă formarea cultului altor personaje politice; la putere se află numai bărbați; la etapa contemporană, în procesul formării cultului personalității, auditoriul țintă nu este doar o parte a populației, de exemplu elitele, ci întregul popor³⁸.

Nikita Eliseev, la rândul său, susține că cultul personalității reprezintă tranziția în societățile moderne – de la puterea sacralizată, sfântă, la puterea pământească, responsabilă nu în fața lui Dumnezeu, ci în fața oamenilor. Între puterea sacrală și puterea desacralizată total, responsabilă doar în fața populației, se află puterea care este deja lipsită de sprijinul Cerului, dar ea însăși se consideră divină³⁹.

семидесятилетия со дня рождения. Accesibil pe: <http://archive.jmp.ru/page/index/194912686.html>

³⁷ Речь московского патриарха Алексия (Симанского) перед панихидой по И.В. Сталина, сказанная им в патриаршем соборе в день его похорон 9 марта 1953 г., Журнал Московской Патриархии, 1953, №. 4, с. 3. Accesibil pe: <http://catacomb.org.ua/modules.php?name=Pages&go=page&pid=1182>

³⁸ Владимир Изотов, *Алхимия власти, или Как создавался культ личности Сталина*; <http://vlasti.net/news/78567>

³⁹ Никита Елисеев, *Абсурд и действительность*, «Эксперт Северо-Запад» №9 (455) 08 мар 2010, <http://expert.ru/northwest/2010/09/books/>

Conștientizând tehnologia construirii cultului, birocrăția sovietică a încercat perseverent, de-a lungul existenței URSS, să o repună în funcțiune. Dar pentru a nu porni, la „viteze mari” mecanismul „construirii” cultului, acesta a fost frânat de echipa liderului, înțelegând care puteau fi consecințele⁴⁰.

Așadar, concepția conform căreia stalinismul a izvorât, în principal, din caracterul răutăcios al conducătorului și a fost alimentat de specificul istoric și cultural al dezvoltării URSS explică doar parțial „tehnologia cultului” lui Stalin. La formarea, întreținerea și dezvoltarea acestui fenomen au contribuit și alți factori. Un rol important l-a avut anturajul lui Stalin, persoanele aflate la conducerea de vârf a partidului bolșevic și statului sovietic, intelectualii de frunte din URSS, academicieni, oameni de cultură și Biserica Ortodoxă Rusă. Aceasta a fost posibil în condițiile unei societăți închise, cum era Uniunea Sovietică în perioada stalinistă.

Summary

The point of view that Stalinism sprang mainly from the leader's mischievous nature and was powered by historical and cultural specificity of Soviet development, only partially explains the "cult technology" of Stalin. To the formation, maintenance and development of this phenomenon contributed and other factors. An important role was played by Stalin's entourage - those at the top of the Bolshevik Party and the Soviet Union, USSR leading intellectuals, academics, artists and Russian Orthodox Church. This was possible within a closed society, as it was during the Stalinist period of Soviet Union.

⁴⁰ *Ibidem.*

Gheorghe Nicolaev*

FILE DIN ISTORIA NEÎMPLINITĂ A MUZEULUI DE ARHITECTURĂ ȘI ETNOGRAFIE A SATULUI DIN CHIȘINĂU

Îndemnul de a ne referi la subiectul legat de istoria neîmplinită a Muzeului de Arhitectură și Etnografie a Satului este determinat de rolul substanțial pe care ar fi putut să-l aibă acest muzeu în opera de protecție și valorificare a unei părți importante a patrimoniului arhitectural și etnografic al românilor basarabeni, precum și de dorința de a găsi răspuns la întrebarea: de ce un astfel de muzeu, extrem de important pentru cultura națională a Moldovei de la est de Prut, despre care s-a discutat la cele mai înalte niveluri timp de peste cinci decenii, până în prezent nu este o realitate? Unele aspecte ale subiectului au fost abordate de către Mihai Ursu, director general al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, în două studii importante publicate în revista *Akados* a Academiei de Științe a Moldovei¹, în care sunt examinate premisele creării unui asemenea muzeu în Republica Moldova, sunt făcute referiri la tentativa fără succes de a crea acest muzeu în 1968, mai detaliat fiind reflectate particularitățile creării Muzeului Satului în anii '90 ai secolului trecut și până la momentul apariției studiilor sale, precum și experiența de restaurare a primului monument ecleziastic al muzeului-biserica de lemn din satul Hirișeni, raionul Telenеști. În studiul de față, venim cu noi date și informații, care au menirea de a completa și a întregi istoria Muzeului Satului din Republica Moldova, utilizând în acest scop o serie de materiale de arhivă, dar și publicațiile apărute în presa periodică și unele reviste de popularizare, în care au fost abordate probleme legate de oportunitățile creării acestui muzeu.

Ideea de a crea un Muzeu Etnografic al Satului, care să adune vestigii ale trecutului și care să reflecte modul de viață al oamenilor de la sate în spațiul pruto-nistean, a fost enunțată pentru prima dată de către renumitul savant basarabean, etnograf, folclorist și sociolog Petre Ștefănuță în articolul „Pentru un muzeu etnografic al Basarabiei”, publicat în *Arhivele Basarabiei*, nr. 4, 1933. În acea perioadă, el atrăgea atenția asupra faptului că lumea satelor din această provincie (Basarabia) cuprinde o mulțime de comori etnografice care, din cauza prefacerilor prin care trece viața, se vor pierde dacă nu se va găsi sprijinul cuvenit din partea statului și a instituțiilor de cultură ca aceste comori să fie adunate și

* **Gheorghe Nicolaev**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Mihai Ursu, *Particularitățile creării Muzeului Satului în Republica Moldova*, în *Akados*, 2008, nr. 1-2 (9), p. 97-103; Idem: *Încă un pas spre crearea Muzeului Satului la Chișinău*, în *Akados*, 2011, nr. 3 (22), p. 117-120.

conservate. În urma deplasărilor sale prin sate, P. Ștefănuță a descoperit multe mori de vânt și de apă, case inedite din diferite zone geografice ale Basarabiei, unelte și instalații tehnice, mostre ale portului popular, care deja pe atunci se pierdeau în istorie. Optând pentru crearea unui Muzeu Etnografic al Satului, autorul accentua că acesta nu trebuie să fie un depozit mort de relicve, ci, prin organizarea sistematică a cercetărilor și prezentarea științifică a materialului, să devină o instituție vie de cunoaștere a neamului. Dar pentru aceasta, sublinia Ștefănuță, din partea intelectualilor basarabeni se cere dragoste și interes de a cunoaște civilizația și cultura românilor dintre Prut și Nistru. La rândul lor, statul și societățile culturale trebuie să sprijine din punct de vedere material această instituție de mare utilitate națională. „Pentru o provincie ce a trăit o sută de ani sub dominație streină, sublinia P. Ștefănuță, stăpânirea românească de azi nu trebuie să cruțe banul ce i se cere pentru crearea instituțiilor de cultură.”² Marele folclorist nu a reușit să-și vadă însă ideea împlinită. La trei luni după invadarea Basarabiei de către trupele armatei sovietice, la 10 octombrie 1940, P. Ștefănuță este arestat de organele NKVD. Avea să se stingă din viață peste doi ani, într-o închisoare de deținuți politici din fosta URSS, la doar 36 de ani. Totuși, ideea de a crea în Basarabia un astfel de muzeu nu s-a pierdut. Un minimuzeu etnografic sub cerul liber a fost deschis la Chișinău în 1942, în cadrul expoziției „Dezrobire”, prezentată în Grădina Publică, la care au fost expuse o casă și o moară de vânt din s. Purcari, jud. Cetatea Albă, o casă din s. Ignăței, jud. Orhei, și biserica veche din Cornova, jud. Orhei³. Biserica respectivă, care a fost prezentată și la expoziția românească de la Leipzig (1943), a dispărut ulterior în vâltoarea evenimentelor zbuciumate din acea vreme, ca și celelalte exponate din cadrul expoziției menționate⁴. Convingerea privind necesitatea creării în spațiul pruto-nistean a unui Muzeu de Arhitectură Populară și de Etnografie a Satului a fost alimentată și de existența în or. București a unui adevărat centru de cultură populară românească – Muzeul Satului, creat prin eforturile folcloristului și sociologului Dimitrie Gusti în parcul Herăstrău și inaugurat la 10 mai 1936, el devenind unul dintre cele mai mari atracții turistice ale Bucureștiului.

Astfel, când în RSSM situația de natură politică a devenit favorabilă creării unui astfel de muzeu, problema a fost pusă la ordinea de zi în fața autorităților de partid și de stat ale Moldovei Sovietice. În condițiile dezghețului hrușciovist din a doua jumătate a anilor '50, ideea creării muzeului și-a găsit reflectare în Hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM *Cu privire la starea și măsurile de îmbunătățire a activității de studiere a ținutului natal în republică*, adoptată la 10 noiembrie 1958⁵, care viza dezvoltarea rețelei de muzee în țară și impulsionează activității de cercetare și de colectare a obiectelor etnografice legate de natura,

² Petre Ștefănuță, *Pentru un muzeu etnografic al Basarabiei*, în *Arhivele Basarabiei*, 1933, nr. 4, p. 302.

³ Chișinău. *Enciclopedie*. Chișinău, Museum, 1997, p. 336.

⁴ *Ibidem*.

⁵ ANRM, f. 2848, inv. 22, d. 211, filele 9-11.

istoria și cultura ținutului natal. În punctul 7 al acestei hotărâri era prevăzută sarcina adresată Consiliului de Miniștri al RSSM de a include în planurile de dezvoltare social-economică a republicii pentru anii 1959-1965 deschiderea muzeelor de istorie și de studiere a ținutului în orașele Cahul, Soroca și Bălți, precum și deschiderea în or. Chișinău a Muzeului de Stat de Etnografie și a Muzeului Satului. Acesta urma să adune cele mai semnificative monumente de arhitectură populară și alte tipuri de monumente legate de cultura și viața cotidiană a populației rurale din mai multe zone istorico-geografice (biserici din lemn, locuințe, acareturi, modele de meșteșuguri artistice și alte monumente), care să reflecte evoluția culturii populare materiale și spirituale a locuitorilor din acest teritoriu pe parcurs de mai multe secole.

Din păcate, prevederile hotărârii vizate privind crearea în capitală a Muzeului de Etnografie și a Muzeului Satului nu au fost îndeplinite, în primii ani după adoptarea acestora fiind fondate doar cele trei muzee de istorie și studiere a ținutului în orașele Cahul (1958), Soroca (1958) și Bălți (1960). Realizarea în anii următori a sarcinilor legate de fondarea Muzeului Satului a devenit, practic, imposibilă din cauza adoptării, în august 1962, a Hotărârii CC al PCUS *Cu privire la înlăturarea exceselor în cheltuirea mijloacelor de stat și obștești pentru acțiuni în domeniul social-cultural și în alte domenii* și a Hotărârii similare a CC al PCM și a Consiliului de Miniștri al RSSM nr. 567, din 15 noiembrie 1962⁶. Implementarea acestor hotărâri a condus la diminuarea volumului de finanțare a tuturor instituțiilor de cultură, inclusiv a muzeelor⁷, și la reducerea numărului total al acestora de la 11 în 1962 până la 8 în 1964. În același timp, 4 dintre cele mai importante muzee de istorie și de studiere a ținutului, din orașele Bălți, Bender, Soroca și Cahul, și-au pierdut statutul de muzee independente, fiind transformate în 1963 în filiale ale Muzeului Republican de Istorie și Studiere a Ținutului din or. Chișinău, fapt care a condus la stagnarea activității lor pe parcurs de mai mulți ani.

Un rol important în dezvoltarea rețelei de muzee, dar și în aservirea ideologică a acestora, a avut adoptarea de către CC al PCUS, la 12 mai 1964, a Hotărârii *Cu privire la creșterea rolului muzeelor în educația comunistă a oamenilor muncii*⁸, în conformitate cu care autoritățile de partid și de stat din RSSM au întreprins mai multe măsuri privind crearea unor noi muzee și îmbunătățirea activității acestora, avându-se în vedere încadrarea lor pleneră în opera „*de propagandă a monumentelor sovietice de cultură materială și spirituală, a tradițiilor revoluționare și de muncă mărețe ale poporului sovietic*”.

⁶ ANRM, f. 3011, inv. 5, d. 395, filele 296-299.

⁷ Astfel, alocațiile bugetare pentru muzee în perioada 1962-1964 au scăzut de la 164,8 mii până la 120,6 mii de ruble (fără datele Muzeului Republican de Arte Plastice) sau cu 27% (calculat în baza rapoartelor statistice anuale privind activitatea muzeelor din cadrul Ministerului Culturii al RSSM pentru anii 1962 și 1964. ANRM, f. 3021, inv. 5, d. 7568, f. 3011; inv. 5, d. 508, fila 49).

⁸ *Spravocinik partiinogo rabotnika*, Vâp. 6. M., 1966, p. 354-356.

În contextul măsurilor întreprinse de autoritățile din RSSM în vederea lărgirii rețelei de muzee, în a doua jumătate a anilor '60, Ministerul Culturii al RSSM a ridicat din nou problema privind crearea în or. Chișinău a Muzeului Satului. Astfel, la 25 ianuarie 1968, prin ordinul ministrului L. Culiuc, a fost creată o comisie specială din 11 persoane, alcătuită din savanți de la Academia de Științe a Moldovei, arhitecți, specialiști în domeniul artelor și funcționari din cadrul ministerului în frunte cu M. Maico, viceministrul culturii, care urma să elaboreze un regulament al viitorului muzeu, un prospect tematic expozițional, un deviz de cheltuieli și propuneri argumentate privind locul de amplasare a muzeului⁹. În urma activității comisiei, după cum menționează Mihai Ursu, în 1969 Ministerul Culturii și Academia de Științe au propus Consiliului de Miniștri al RSSM proiectul *Hotărârii Cu privire la crearea Muzeului de Stat de Arhitectură Populară și Etnografie a Satului din RSS Moldovenească*. Proiectul prevedea aprobarea inițiativei Ministerului Culturii și a Academiei de Științe de a organiza Muzeul Satului în spațiile verzi din zona Sculeni a orașului Chișinău¹⁰, schița de proiect fiind elaborată de arhitecții R. Curț și P. Naumov. Însă propunerea, după cum afirmă Mihai Ursu, nu se înscria pe deplin în ideologia promovată de conducerea de vârf a RSSM și n-a fost acceptată¹¹. Drept urmare, la 31 martie 1971, prin ordinul aceluiași ministru, a fost creată o nouă comisie, alcătuită din 14 persoane, în frunte tot cu vice-ministrul M. Maico¹², care trebuia să elaboreze documentele necesare, în termen de trei luni, și să pregătească proiectul de Hotărâre a Guvernului privind crearea muzeului¹³. Determinarea locului de amplasare a muzeului a necesitat mai mult timp, decizia fiind luată la ședința Consiliului Științifico-Metodic pentru Protecția Monumentelor din 10 februarie 1972. Autorii proiectului, aceiași arhitecți R. Curț și P. Naumov, au făcut o caracteristică a viitorului muzeu, din patru variante de proiect elaborate optând pentru varianta amplasării acestuia în teritoriul din raza orașului Chișinău, la răscrucea de lângă raionul Sculeni al capitalei, după șoseaua Poltava. Această variantă, după părerea lor, avea o serie de avantaje: era mai favorabilă din punct de vedere economic, nu trebuia demolată nicio construcție, teritoriul avea un

⁹ ANRM, f. 3011, inv. 7, d. 482, filele 74-75.

¹⁰ Mihai Ursu, *Particularitățile creării...*, în *Akados*, 2008, nr.1-2, p.100.

¹¹ *Ibidem*.

¹² În calitate de membri ai comisiei au fost numiți: G. Pugacevski, directorul Muzeului Republican de Istorie și Studiere a Ținutului (vicepreședintele comisiei), V. Zelenciuc, doctor în istorie, șeful Secției de Etnografie și Arte a AȘM, M. Livșiț, doctor în arte, cerc. șt. superior la AȘM, R. Curț, arhitect principal la Institutul de Proiectări „Moldghiprostroï”, P. Naumov, arhitect principal-adjunct al or. Chișinău, S. Fonari, șeful Direcției instituției de iluminare culturală a Ministerului Culturii al RSSM, A. Nastas, inspectorul pentru muzee al aceluiași minister (secretarul comisiei), precum și specialiștii în domeniul artelor: D. Golițov, membru al Colegiului Ministerului Culturii, K. Rodnin, secretar științific al Muzeului de Stat de Arte al RSSM, și A. Zevina, critic în domeniul artelor.

¹³ ANRM, f. 3011. *Ibidem*, inv. 10, d. 460, filele 161-162.

relief divers, care la scară mai mică reproducea majoritatea zonelor geografice ale RSSM, cu excepția zonei sudice a stepelor Bugeacului. Aceasta din urmă se preconiza să fie amplasată în preajma teritoriului menționat, pe o suprafață de 12 ha, care trebuia să fie transmisă muzeului de gospodăria agricolă a colhozului „Miciurin” din raionul Strășeni. Astfel, muzeul avea să includă opt zone cu o suprafață totală de 55 ha, dintre care 22 ha urmau să cuprindă construcțiile muzeului, iar restul teritoriului avea să rămână rezervă pentru muzeu și pentru amenajarea unei zone verzi de odihnă. În acest caz, muzeul s-ar fi aflat în proximitatea zonei de odihnă din apropierea Chișinăului ce cuprindea parcul forestier din preajma autostrăzii Poltava și rezervorul de apă Ghidighici, astfel că, în perspectivă, muzeul s-ar fi putut extinde în mod esențial și în direcția zonei specificate din capitală¹⁴.

Având la dispoziție documentele elaborate, Ministerul Culturii, împreună cu Academia de Științe a Moldovei și Comitetul pentru Construcții „Gosstroï” al RSSM, la 4 august 1972, expediază pe adresa Consiliului de Miniștri al RSSM proiectul Hotărârii de Guvern *Cu privire la crearea Muzeului de Stat de Etnografie și Arhitectură al RSSM* și informația necesară legată de organizarea acestuia, proiectul fiind avizat de Comitetul Executiv Orășenesc Chișinău, Ministerul Construcțiilor, Ministerul Gospodăriei Comunale și Societatea Moldovenească de Ocrotire a Monumentelor de Istorie și Cultură (SMOMIC). Totodată, a fost elaborat un deviz de cheltuieli orientativ pentru crearea muzeului, calculat pentru o perioadă de zece ani (cu începerea lucrărilor în 1973 și finalizarea lor în 1983) și un deviz pentru întreținerea personalului, suma totală a mijloacelor constituind 4 mil. 500 mii de ruble¹⁵. Însă Hotărârea Guvernului privind crearea muzeului respectiv n-a fost adoptată, motivul fiind avizele negative la proiect, venite din partea Ministerului Agriculturii al RSSM și a Comitetului Executiv Raional Strășeni. Acestea erau argumentate prin insuficiența pământului arabil în cadrul gospodăriei colective „Miciurin”, care nu dorea să transmită viitorului muzeu cele 12 ha pentru amplasarea instituției¹⁶. Evident, motivul invocat a fost doar un pretext pentru a refuza implementarea proiectului, întrucât la acea vreme problemele de acest gen erau soluționate ușor, printr-un singur apel telefonic venit „de sus” la adresa autorităților de rang raional sau local.

Către mijlocul anilor '70, problema creării muzeului a fost din nou ridicată în legătură cu adoptarea Hotărârii CC al PCM și a Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești din 23 iunie 1975 *Cu privire la măsurile pentru îmbunătățirea ocrotirii, restaurării și înălțării monumentelor de istorie, cultură și artă monumentală*¹⁷, prin care Ministerului Culturii i s-a pus sarcina de a prezenta Consiliului de Miniștri al RSSM, până la 1 octombrie a aceluiași an, propuneri privind crearea în or. Chișinău a Muzeului Republican de Etnografie și Arhitectură a Satului. În

¹⁴ *Ibidem*, d. 630, fila 47.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 1115, filele 7-11.

conformitate cu hotărârea respectivă, Ministerul Culturii, împreună cu Academia de Științe a Moldovei, Comitetul Executiv Orășenesc Chișinău și SMOMIC, în luna iulie a aceluiași an, au creat o nouă comisie, în frunte cu Artiom Lazarev, academician-coordonator în domeniul științelor socioumane la AȘM, alcătuită din 11 membri¹⁸, în fața căreia, ca și în cazul comisiilor precedente, a fost pusă sarcina de a determina locul de amplasare, de a pregăti informația necesară și proiectul Hotărârii Guvernului privind crearea muzeului¹⁹.

Pentru a studia experiența altor republici în crearea unor astfel de muzee, câțiva dintre membrii comisiei au fost trimiși în deplasări de documentare în Letonia, Estonia și Ucraina, unde funcționau cu succes asemenea muzee. S-au purtat din nou discuții aprinse privind alegerea locului potrivit pentru inaugurarea muzeului, fiind examinate și variante noi, inclusiv care prevedeau amplasarea acestuia în rezervația istorică „Orheiul Vechi”. În cele din urmă, membrii comisiei s-au oprit la varianta amplasării muzeului pe o suprafață deluroasă ce se află în suburbia Schinoasa-1 a or. Chișinău, care, după părerea specialiștilor, era potrivită pentru instalarea mostrelor din toate zonele Moldovei. Comisia și-a îndeplinit misiunea, prezentând informația necesară și elaborând proiectul de Hotărâre a Guvernului privind crearea muzeului, schema de state (în creștere) a viitorului muzeu pentru perioada 1976-1980, precum și un deviz de cheltuieli orientativ (care urmează să fie găsit în arhive) legat de crearea acestuia²⁰. La 29 octombrie 1975, Ministerul Culturii a expediat documentele respective pe adresa Consiliului de Miniștri al RSSM, împreună cu Hotărârea Comitetului Executiv Orășenesc Chișinău din 16 octombrie 1975, prin care era repartizat teritoriul necesar pentru construcția muzeului în raionul Schinoasa-1 al capitalei. În proiectul de Hotărâre a Guvernului au fost prevăzute sarcini pentru Ministerul Culturii și Comitetul de Stat pentru Construcții „Gosstroï” al RSSM în vederea elaborării proiectului de amplasare a muzeului și a proiectului de construcție a acestuia, precum și sarcini pentru Academia de Științe, Ministerul Culturii și SMOMIC privind organizarea activității legate de stabilirea și colectarea exponatelor pentru muzeu. Conform schemei de state din Anexa nr.1 a proiectului de hotărâre, în 1976 muzeul avea să includă 6 secții: *secția administrativă* din 5 persoane (directorul, arhitectul principal, secretarul științific, contabilul-sef și secretarul) și alte cinci secții: *de etnografie*, *de arhitectură populară*, *secția fondurilor*, *de construcție* și *de gospodărie*, în care ar fi fost angajați 6 șefi de secții, 4 cercetători științifici, un custode principal, un arhitect, personal tehnic și mai mulți

¹⁸ În calitate de membri ai comisiei au fost numiți: B. Biriucov, ministru-adjunct al culturii, A. Lesnicenco, arhitect principal al Combinatului de Restaurare al Ministerului Culturii al RSSM, D. Golîțov, șeful Direcției de artă plastică și de ocrotire a monumentelor din cadrul aceluiași minister, V. Zelenciuc, șeful Secției de Etnografie și Arte a AȘM, C. Juravliov, președinte-adjunct al Comitetului Executiv Chișinău, S. Lebedev, arhitect principal al or. Chișinău, G. Remenco, președinte-adjunct al SMOMIC, precum și arhitecții emeriți R. Curt, V. Mednec și F. Naumov (ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 1041, filele 75-76).

¹⁹ ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 1041, filele 75-76.

²⁰ *Ibidem*, filele 81-85.

muncitori, numărul total al angajaților urmând să constituie 24 de persoane. În primii patru ani numărul acestora era prevăzut să ajungă până la 39 de persoane. Pentru comparație, menționăm că în 1980, numărul angajaților Muzeului de Istorie a Partidului Comunist al Moldovei constituia 96 de persoane²¹.

Către finele anului 1975, Secția de Etnografie și Studiul Artei a AȘM efectua investigațiile necesare privind selectarea obiectelor ce trebuiau să devină parte componentă a muzeului. A fost depusă o muncă grea și migăloasă, întrucât trebuiau găsite exponatele necesare (case de locuit, biserici din lemn, mori de vânt, ateliere de olărie, stâne s.a.) din toate zonele geografice ale Moldovei, acestea urmând să reflecte în plan retrospectiv cele mai importante aspecte din viața social-economică, cultura materială și spirituală a satului moldovenesc. Exponatele trebuiau să oglindească evoluția diverselor grupuri sociale ale populației rurale și îndeletnicirile principale ale acesteia: agricultura, creșterea vitelor, pomicultura, meșteșugurile, să facă o proiecție asupra procesului de dezvoltare a arhitecturii populare moldovenești, a vieții cotidiene, a formelor de organizare a odihnei în spațiul rural, să reflecte relațiile și influențele reciproce dintre cultura populară autohtonă și cea a popoarelor vecine etc. Totodată, muzeul satului trebuia să devină nu numai un centru important de cunoaștere a trecutului istoric al ținutului, ci și un însemnat centru turistic. Aici s-ar fi putut organiza sistematic iarmaroace ale meșteșugurilor populare, festivaluri folclorice, concerte ale ansamblurilor de muzică și dansuri populare. Cercetătorii secției respective a AȘM au ales o bună parte din case și acareturi, au întocmit scheme și au făcut desenele necesare, în 1975 fiind prezentat și un raport științific cu propuneri și recomandări asupra concepției, structurii și componenței obiectelor ce trebuiau incluse în cadrul viitorului muzeu²².

Însă nici de această dată proiectul Hotărârii Guvernului nu a apărut, motivul stopării acestora fiind argumentat prin lipsa mijloacelor necesare pentru implementarea lui. Referindu-se la acest subiect, presa timpului, având opinia președintelui SMOMIC G. Afteniuc și a doi membri ai comisiei menționate mai sus (doctorul în istorie V. Zelenciuc și arhitectul R. Curt), scria: „Pe atunci era o problemă planul de cheltuieli. Cine să plătească Combinatul de Restaurare a Ministerului Culturii pentru demontarea clădirilor, transportul și montarea lor la Chișinău? (...) Cine va aloca fonduri pentru a crea relieful necesar? Landșafaturile, dealurile, izvoarele și lacurile trebuie să corespundă zonelor etnografice prezentate. Era vorba de cheltuieli colosale”²³. În același timp, amânarea soluționării problemei privind crearea muzeului ducea în mod inevitabil la pierderea celor mai valoroase mostre ale patrimoniului arhitectural și etnografic din satele republicii. Exprimându-și îngrijorarea în legătură cu posibilitatea pierderii exponatelor selectate, V. Zelenciuc menționa: „Doar etnografii au irosit atâtea

²¹ ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 1950 a, p. 10.

²² M. Oleinic, *Muzeul Satului. Cum să se prezinte el?*, în *Chișinău. Gazetă de seară*, 27 iulie 1977; D. Alexandru, *Viitorul Muzeu al Satului*, în *Literatura și arta*, 24 noiembrie 1977.

²³ M. Oleinic, *op. cit.*

forțe, timp și fonduri în căutarea obiectelor pentru expunere... Și mai ales că nici n-avem chiar atâtea exponate etnografice, ca să ne permitem luxul de a le pierde... Timpul trece, iar noi pierdem exponatele. Unele din ele se găsesc în zonele de construcție, iar altele sunt pur și simplu părăsite de stăpânii lor... Nici nu mai vorbesc de acțiunea distrugătoare a timpului”²⁴. Aceeași îngrijorare o exprima și arhitectul SMOMIC, R. Curț, care afirma: „Te doare inima când vezi că se pierd exponatele pe care trebuie să le păstrăm. Se înțelege, statul nu poate alocă milioane întregi, după cum s-a presupus înainte de 1976. Este necesar de a găsi alte căi de rezolvare a problemei”²⁵.

În căutarea unor soluții ce ar fi diminuat impactul factorilor de natură financiară ca impediment în crearea Muzeului Satului, în presa vremii au fost expuse mai multe idei rezonabile. Astfel, în *Literatura și arta* din 24 noiembrie 1977, D. Alexandru, inițiat în problema dată, scria: „La început, cică, ar fi fost întocmită o listă de cheltuieli, care indica o sumă fabuloasă cifrată în milioane de ruble, sumă care, bineînțeles, este peste puterile organizațiilor respective. Însă, după ce s-a făcut contact cu practica inaugurării muzeelor de acest fel din alte republici unionale, s-a văzut că suma de cheltuieli era prea exagerată. În cele din urmă, s-au operat unele corective și s-a stabilit că pentru lucrările din primul an este nevoie de 120-150 mii ruble. Dar și această cifră, pare-mi-se, poate fi micșorată. Pentru început, s-ar putea crea un muzeu al satului ca cel din or. Kaunas (Lituania), bunăoară, pentru construcția căruia s-au alocat în primul an doar 75 mii ruble. Dacă la aceste lucrări vor participa și raioanele republicii, care, prin intermediul societăților locale de ocrotire a monumentelor, vor prezenta în parte câte 2-3 mostre de case, suma indicată va fi și mai mică. Or, gospodăriile sunt în stare să procure exponate pentru o sumă destul de modestă: o casă veche nu prezintă pentru un sătean decât o bojdeucă netrebuincioasă, iar pentru muzeu ea este un exponat de mare valoare”²⁶.

O altă variantă de diminuare a factorului financiar ca impediment în crearea Muzeului Satului ar fi fost acceptarea de către CC al PCM și Guvernul RSSM a propunerii Ministerului Culturii al RSSM din 1973, ce prevedea ca SMOMIC, care, în anii '70, își sporea simțitor numărul de membri și capacitățile financiare, să-și concentreze eforturile asupra înălțării în or. Chișinău a complexului muzeal-etnografic și arhitectural „Muzeul Satului”, având drept exemplu activitatea benefică în acest sens a Societății de Ocrotire a Monumentelor din Ucraina. În scopul dat, Ministerul Culturii era dispus să transmită Societății de Ocrotire a Monumentelor documentația legată de proiectul creării acestui muzeu, precum și lista celor mai importante obiecte de arhitectură pentru a fi strămutate în cadrul muzeului, elaborată de minister în colaborare cu Academia de Științe a Moldovei²⁷. Realizarea acestei propuneri i-ar fi permis SMOMIC să-și utilizeze

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ D. Alexandru, *Viitorul Muzeu al Satului...*

²⁷ ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 788, p. 34.

mult mai rațional resursele crescând în vederea protecției patrimoniului etnografic și a monumentelor de arhitectură populară prin crearea și activitatea Muzeului Satului, care ar fi putut să devină un adevărat complex de cultură și de știință, de recreare și atracție turistică în Moldova de la est de Prut. Propunerea însă nu a fost acceptată de autoritățile de vârf ale RSSM, care, probabil, doreau ca mijloacele acestei organizații să fie direcționate, în primul rând, spre reparația și restaurarea monumentelor sovietice care, în acea perioadă, aveau prioritate în politica regimului comunist de protecție și valorificare a monumentelor de istorie.

Drept rezultat, mijloacele financiare acumulate de SMOMIC, care creșteau din an în an, au fost utilizate ineficient pe parcursul întregii perioade de activitate a acesteia, cauza fiind lipsa capacităților de producție suficiente ale Combinatului de Restaurare al Ministerului Culturii, care nu era în stare să valorifice mijloacele alocate de SMOMIC pentru reparația și restaurarea unor monumente. Astfel, în 1979, din cele 608 mii de ruble venituri acumulate de organizația dată, pentru reparația și restaurarea monumentelor au fost utilizate doar 140 de mii de ruble sau 23% din suma totală²⁸. Din aceeași cauză, în anii 1980-1984, societatea a fost nevoită să transfere în bugetul statului circa 800 de mii de ruble, bani acumulați din contul cotizațiilor de membru (individuali sau colectivi), dar care nu au fost valorificați de SMOMIC, suma indicată constituind 22% din toate veniturile²⁹. Și acest lucru se întâmpla în timp ce zeci și sute de monumente de istorie și cultură, inclusiv din seria celor care trebuiau să fie parte integrantă a Muzeului Satului, se distrugau, nefiind reparate și restaurate la timp.

Este evident că refuzul autorităților de vârf ale RSSM de a da undă verde pentru crearea unui Muzeu de Arhitectură Populară și Etnografie a Satului nu a fost legat de penuria financiară care, chipurile, ar fi existat în Moldova Sovietică în acea perioadă. În aceiași ani erau cheltuite sume enorme pentru înființarea și întreținerea unor muzee, care nu aveau nicio legătură cu istoria și cultura națională a băștinașilor. Astfel, numai pentru întreținerea Muzeului de Istorie a Partidului Comunist al Moldovei, Muzeului Republican *Gr. Kotovski* și *S. Lazo*, Muzeului Gloriei Militare, Muzeului Prieteniei Popoarelor și Muzeului Ateismului, pe parcurs de doar trei ani (1978-1980), din bugetul statului s-au cheltuit circa 1 mil. 561 de mii de ruble³⁰, fără a lua în considerare mijloacele alocate pentru crearea și amplasarea acestora, precum și pentru întreținerea altor muzee memoriale consacrate unor personalități de vază din istoria Rusiei și a statului sovietic.

²⁸ Calculat în baza datelor preluate din stenograma Congresului al III-lea al SMOMIC, 23 noiembrie 1979, p. 66.

²⁹ Calculat în baza datelor preluate din stenograma Congresului al IV-lea al SMOMIC, 22 martie 1985, p. 39.

³⁰ Calculat în baza dărilor de seamă statistice anuale privind activitatea muzeelor pentru anii 1977-1980 (ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 1644, fila 23; d. 1798, fila 2; d. 1950 a, filele 11-14).

Ulterior, după 1975 și până la finele anilor '80, problema creării Muzeului Satului a fost dezbătută frecvent în presa republicană de către publiciști, intelectuali din domeniul științei și creației, oameni simpli, care s-au pronunțat cu speranță și entuziasm pe paginile mai multor ziare și reviste în favoarea deschiderii unui astfel de muzeu, la care însă autoritățile de partid și de stat republicane nu au reacționat în niciun fel. Astfel, în mai 1983, revista *Moldova* a inaugurat o rubrică specială cu denumirea „Vatra”, consacrată în mare parte acestei probleme, în cadrul căreia și-au spus cuvântul numeroși oameni de cultură, orășeni, săteni, care au susținut în unanimitate ideea fondării unui astfel de așezământ.

Sunt relevante, în acest sens, opiniile poetului Andrei Lupan care scria: „Oriunde mi s-a întâmplat să fiu prin republicile noastre surori, aproape peste tot am vizitat adevărate complexe de cultură populară. Am văzut arhitectură, manufactură casnică, artizanat și meșteșugurile străvechi – toate împlinite de mâna țăranilor muncitori... La noi în Moldova, ca, de altfel, în toată țara noastră (se are în vedere URSS – Gh. N.), necesitatea de a-l avea (Muzeul Satului – Gh. N.) este indiscutabilă. Și chiar de neamănat”³¹. La rândul său, Maria Bieșu, Artistă a Poporului, într-unul din numerele revistei *Moldova* susținea: „În dorința de a avea și noi un Muzeu de Arhitectură și Mod de Viață Populară văd aceeași dragoste și respect pentru începuturile noastre, o intenție laudabilă de a face mai simțit și mai trainic firul de legătură dintre generații... S-ar cuveni să aducem cântecul și dansul moldovenesc în mijlocul aceluia sat muzeistic... Pitorescul festival *La vatra doinelor* aici ar trebui să se desfășoare și, poate, nu numai odată la doi ani... Și eu, când m-aș întoarce din lungile și obositoare turnee, într-o zi le-aș lăsa pe toate și tot încoace mi-aș porni pasul. Aș veni să văd, să ascult, să-mi primenesc sufletul. Și să-i zic apoi una dintre acele nemuritoare doine, pe care le-a plămădit pentru noi acel depărtat străbun. Unul din ei, posibil, a trăit chiar în Volontirovca mea”³².

Printre oamenii de știință care și-au expus opinia în cadrul discuției organizate pe marginea acestui subiect a fost și academicianul ucrainean Piotr Tronico. El a informat publicul cititor din Moldova despre procesul de creare în Ucraina a unor astfel de muzee, proces care a început la finele anilor '60, dar care a luat proporții mari în prima jumătate a anilor '70. După cum menționează Tronico, muzeele sub cerul liber au devenit deosebit de populare în anii '60-'80 ai secolului trecut, la acea vreme existând peste 600 de asemenea muzee, dintre care mai mult de 40 în URSS. Printre muzeele de acest gen din fosta Uniune Sovietică, către anii '80 și-au cucerit o faimă mondială cele din Novgorod, Kolomenskoe, Arhanghelsk, Riga, de pe insula Saaremaa din Estonia, „Kiji” din Karelia ș.a. În Ucraina, la acea vreme funcționau 4 muzee mari și circa 20 mai mici de acest fel, muzeul din Kiev fiind unul dintre cele mai mari de acest gen din Europa³³. În același timp, în România pe la începutul anilor '90 activau 16 muzee ale satului,

³¹ *Literatura și arta*, 1988, 18 februarie.

³² Maria Bieșu, *Zice-i-aș o doină dragă*, în *Moldova*, 1984, nr. 1, p. 27.

³³ Piotr Tronico, *Tezaur al geniului popular*, în *Vatra*, 1984, nr. 7, p. 15.

care reprezentau toate zonele etnografice din țară³⁴, cel mai important dintre ele fiind cel din București.

În cadrul discuțiilor au fost expuse și unele idei noi referitoare la un posibil loc de amplasare a viitorului muzeu. Astfel, arhitectul Nicon Zaporozan a propus teritoriul adiacent bulevardului Ștefan cel Mare vis-a-vis de Universitatea de Medicină „N. Testemițeanu”, unde se află Spitalul de Boli Infecțioase „Toma Ciorbă”³⁵. Dânsul vedea clădirile pitorești ale spitalului de pe bd. Ștefan cel Mare în calitate de „porți de intrare” în acest muzeu, în care s-ar fi putut amplasa corpul administrativ, diferite ateliere și magazine de artizanat, expoziții ambulante, fără de care activitatea acestui așezământ ar fi de neconceput. De aici, printr-o trecere subterană, vizitatorii muzeului ar fi traversat Strada Orheiului, ajungând repede și fără niciun impediment în parcul-dendrariu din preajma Institutului Pedagogic „Ion Creangă”, unde autorul ideii vedea cel mai reușit loc de amplasare a muzeului: „Printre copacii, arbuștii și plantele de aici, scria el, parcă mi-au răsărit înaintea ochilor case bătrânești și alte construcții rămase de la generațiile care s-au trecut. Mai târziu am și calculat – suprafața totală a muzeului ar fi de vreo 40 de hectare”. Deși o eventuală amplasare a muzeului în centrul Chișinăului, fără să pricinuiască daune Dendrariului, ar fi fost deosebit de comodă pentru orășenii din capitală, acest punct de vedere nu a fost susținut de opinia publică și nu a avut niciun ecou din partea Ministerului Culturii al RSSM.

În cadrul discuției, cititorii în repetate rânduri au pus întrebarea: „Dacă toți recunosc necesitatea imperioasă de a crea un asemenea muzeu, de ce carul nu se urnește din loc? De ce nu se trece de la cuvinte la fapte?”. Unii dintre ei au venit și cu propuneri de a contribui financiar la crearea unui astfel de muzeu: „După câte mi-am dat seama, scria Mihail Dumbrăveanu, președintele Colhozului Kirov, Leadoveni, problema cea mare constă în finanțe. Poate e cazul să se deschidă un cont pentru toți doritorii de a contribui în măsura posibilităților la construirea muzeului? În primul rând, cred că ar face-o gospodăriile înstărite. Colhozul nostru, vă asigur, ar fi printre primele, considerând că-și face astfel o datorie dintre cele mai sfinte”³⁶. La rândul său, șeful Catedrei de arhitectură a Institutului Politehnic „S. Lazo”, N. Bolșacov, declara că „studentii de la arhitectură s-ar încadra cu cel mai mare elan în opera de făurire a muzeului (...). În felul acesta studenții și-ar face stagiul practic pe un șantier dintre cele mai atrăgătoare. Dar nu numai atât, ei ar forma detașamente benevole pentru lunile de vacanță”³⁷. Făcând bilanțul acestor discuții, publicistul Anatol Gujel scria: „În toți cei douăzeci de ani cât am lucrat la revista *Moldova*, n-a fost, poate, o altă problemă atât de larg discutată în paginile revistei ca cea a întemeierii unui muzeu etnografic sub cerul liber”³⁸.

³⁴ Eugen Bîzgu, *Briză prielnică pentru morile de vânt*, în *Curierul de seară*, 1994, 23 iunie.

³⁵ *Literatura și arta*, 1988, 18 februarie.

³⁶ *Moldova*, 1984, nr. 4, p. 21.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Anatol Gujel, *Vetrele memoriei noastre. Punctul pe I*, în *Literatura și arta*, 1988, 18 februarie.

Dar, în pofida intervențiilor masive din partea publicului cititor din presa republicană pe marginea acestui subiect și a multor propuneri judicioase în legătură cu o eventuală creare a Muzeului Satului, atât în prima, cât și în a doua jumătate a anilor '80 ai secolului trecut problema în cauză nu a fost pusă la nivelul conducerii de vârf din fosta RSSM. În condițiile restructurării gorbacioviste și ale declanșării mișcării de eliberare națională, organele de partid și de stat sovietice au fost nevoite să întreprindă măsuri esențiale privind protecția și valorificarea monumentelor. Astfel, în Hotărârea CC al PCM și a Consiliului de Miniștri al RSSM *Cu privire la măsurile suplimentare pentru îmbunătățirea protecției și folosirii monumentelor de istorie și cultură*, adoptată la 29 martie 1988³⁹, au fost prevăzute o serie de acțiuni, expuse în 16 puncte distincte, ce aveau drept scop ameliorarea situației în acest domeniu de activitate. Deși niciunul din ele nu prevedea crearea Muzeului Satului, totuși, în acest an, Ministerul Culturii a creat o comisie care avea sarcina de a întreprinde acțiunile necesare legate de pregătirea și organizarea unui astfel de muzeu. Peste un an, sub egida Muzeului de Stat de Studiere a Ținutului, a Ministerului Culturii, a AȘM, a Primăriei or. Chișinău și a Uniunii Arhitecților din Moldova, a fost anunțat un concurs pentru cel mai bun proiect al Muzeului de Arhitectură Populară, la care inițial s-au angajat să participe patru grupuri de arhitecți. Totodată, s-a decis ca viitorul muzeu să fie amplasat în fostul *Arboretum* al Academiei de Științe a Moldovei, situat în partea de sud-est a orașului Chișinău, între bulevardul Dacia și străzile Zoologică (Valea Crucii) și Băcioi. Decizia a fost luată ținând cont de faptul că teritoriul rezervat ar corespunde exigențelor științifice și muzeal-organizatorice pentru crearea unui astfel de muzeu. Conform opiniei unor specialiști, el imită, la o scară redusă, extinsul teritoriu unde au apărut monumentele de arhitectură și tehnică populară, ale căror mostre urmează a fi transferate aici. După părerea specialiștilor, dislocarea muzeului în apropierea Grădinii Botanice, a Grădinii Zoologice și a Aeroportului va permite crearea în perspectivă a unui ansamblu recreativ-cultural apt să atragă cât mai mulțivizitatori⁴⁰.

Condițiile neflexibile înaintate față de competitorii-participanți la concurs, inclusiv privind locul de amplasare a muzeului, au condus la faptul că în etapa finală a concursului a ajuns un singur proiect (arhitecți E. Bizgu, S. Burciu, M. Șeremet), care a și fost acceptat⁴¹. Referindu-se la acest subiect, șeful Secției de Arhitectură și Urbanistică a AȘM, Valeriu Lupașcu, menționa: „După anunțarea concursului s-a cam întins timpul – ba nu era clar unde va fi acest muzeu al satului, ba se invocau alte cauze... În sfârșit, cu greu ne-au prezentat planul viitorului muzeu. Nu ne-a impresionat chiar deloc... Și de ce să n-o spunem – nu e cel mai reușit să realizezi ideea Muzeului Satului în aer liber într-o zonă atât de

³⁹ *Veștile Sovietului Suprem și Guvernului RSS Moldovenești*, 1988, nr. 6, p.449-453.

⁴⁰ Eugen Bizgu, *Muzeul Satului la Chișinău*, în *Natura*, 1997, nr. 12.

⁴¹ Pe marginea unei idei despre Muzeul Satului: interviu cu șeful Secției de Arhitectură și Urbanistică a Academiei de Științe a Moldovei Valeriu Lupașcu, consemnat de Antonina Sîrbu. *Moldova suverană*, 1991, 1 august.

urbanizată. Superurbanizată în structura orașului nostru. Vizez anume aerogara, porțile-intrare în oraș, menajeria... Și acum vă întreb: cum am introduce în această structură arhitectura națională? Este inadmisibilă o astfel de idee. Rezultă că am deteriora natura, peisajul și toate celelalte...”⁴².

Totuși, unii specialiști consideră acest loc drept unul dintre cele mai reușite pentru crearea unei asemenea instituții. Astfel, arhitectul Valentin Mednec, accentuând oportunitatea realizării proiectului privind crearea în Chișinău a Muzeului Satului, care ar putea deveni în perspectivă cel mai important centru spiritual-cultural dintre Nistru și Prut, ca argument în susținerea acestei nobile idei menționează, în primul rând, existența unei arhitecturi țărănești inconfundabile, tot mai mult amenințate de pericolul dispariției totale, dar și amplasamentul fericit al muzeului: „Parcă însăși natura a lucrat în mod perfect ca relieful să corespundă de minune amplasării în spațiu a acestor obiecte de unicat care, luate în ansamblu, ar întregi farmecul inedit al străbunelor noastre vetre, întruchipat și înveșnicit în arhitectura populară din toate zonele Moldovei”⁴³.

În pofida unor critici privind amplasarea viitorului muzeu, acțiunile de creare a Muzeului Satului au continuat în succesiunea stabilită. Astfel, prin Ordinul Ministerului Culturii nr. 43 din 15 februarie 1991, a fost creată Direcția de organizare a muzeului în aer liber în calitate de filială a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală (MNEIN)⁴⁴. Iar la 16 ianuarie 1992 a fost adoptată Hotărârea nr. 16 a Guvernului, care prevedea transmiterea către MNEIN, pentru organizarea Muzeului de Arhitectură Populară și a Parcului Etnografic, a unui teren de pământ în mărime de 151,2 ha, aflat anterior în folosința funciară a Academiei de Științe a Moldovei, inclusiv 114 ha de plantații forestiere, 3,2 ha aflate sub apă și 32 ha de alte terenuri funciare.

După înființarea Direcției de organizare a muzeului satului, pe parcursul anilor 1991-1993, au demarat și cercetările pe teren în satele țării. S-au făcut investigații de principiu pe întregul teritoriu al Republicii Moldova, dar și dincolo de hotarele administrative ale acesteia în scopul documentării reale în care se afla fiecare monument, în total fiind efectuate cercetări pe teritoriul a 800 de sate aflate între Nistru și Prut. În urma cercetărilor de teren, a fost definitivat proiectul-concepție al muzeului, care a fost discutat în mai multe foruri științifice republicane și internaționale, a fost definitivat Registrul Monumentelor de Arhitectură Populară și creată arhiva științifică a muzeului⁴⁵. În funcție de starea fizică a monumentelor, s-au stabilit și etapele de edificare a acestui grandios complex. Monumentele de arhitectură populară urmau să fie transferate în viitorul muzeu din șase zone etnografice ale spațiului românesc de la est de Prut, aceste zone reprezentând nu numai spațiul administrativ al Republicii Moldova,

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Valentin Mednec, *Icoana copilăriei*, în *Viața satului*, 1997, 1 martie.

⁴⁴ Mihai Ursu, *Încă un pas spre crearea Muzeului Satului la Chișinău*, în *Akados*, 2011, nr. 3(22), p. 101.

⁴⁵ Eugen Bizgu, *De la intenții la fapte*, în *Viața satului*, 1995, 1 martie.

ci și întregul areal al Moldovei istorice: Bucovina, județul Hotin, zona de nord, zona de codru, zona Răutului (a Orheiului) și zona de sud⁴⁶.

Din perspectivă structurală, zonele urmau să fie înălțate ca niște sate mici cu mahalale constituite din gospodării țărănești, cu locuințe și accesorii inerente modului de viață autohton: cu biserici, școli, cârciumi, hanuri. În spațiile interzonale urmau să fie amplasate stâne, prisăci, odăi, crame, mori de apă și de vânt, în felul acesta fiind respectate tipurile tradiționale de plasare creatoare a comunității satului în mediul natural⁴⁷. În zona de sud, pe lângă arhitectura populară moldovenească, trebuiau să fie prezente microzone ale minorităților naționale – bulgari, găgăuzi, ruși, lipoveni –, cu modul de viață și arhitectura lor specifică. Se preconiza ca muzeul să adune un număr mare de exponate, inițial fiind vorba de circa 200 de clădiri, inclusiv 8 biserici de lemn, 6 mori de vânt și tot atâtea de apă, mori plutitoare ș.a.⁴⁸. Astfel, pe cele 151 de hectare rezervate muzeului, urma să fie restabilit peisajul Moldovei de la est de Prut și al Basarabiei din secolele XVII-I-XIX și începutul secolului XX, spațiul fiind modelat în conformitate cu realitatea istorică și modul de viață al oamenilor din epocile respective. În vecinătate cu Grădina Zoologică se prevedea crearea unei zone de agrement pentru adulți și copii, a unui centru al meșterilor populari, a unui teatru etnografic, unde urmau să concerteze ansambluri folcloristice din țară⁴⁹. Muzeul Satului din Chișinău urma să se deosebească de celelalte muzee similare din sud-estul Europei și prin amplasarea în peisajul lui pitoresc a unei zone de târg din secolul al XIX-lea cu toate accesoriile corespunzătoare: piață, dughene, prăvălii ș.a.⁵⁰ Întrucât edificarea muzeului necesita mari alocații pentru demontarea, transportarea și, cel mai dificil, restaurarea monumentelor, a fost prevăzut ca el să fie construit în câteva etape. Prima prevedea transferarea neîntârziată a monumentelor din lemn, aflate în ultima fază de dispariție (biserici, mori de vânt și de apă). Tot în prima etapă urma să fie pusă la punct toată infrastructura: împrejmuirea terenului, electrificarea, instalarea rețelilor de telecomunicații, trasarea căilor de acces și a apeductului contra incendiilor⁵¹.

Pe parcursul anilor 1991-1994, în afară de cercetările pe teren, de întocmirea Registrului Monumentelor de Arhitectură Populară ce urmau a fi transferate Muzeului Satului și de aprobarea acestuia de către Ministerul Culturii, Academia de Științe a Moldovei și Primăria mun. Chișinău, au fost demontate și aduse la fața locului bisericile de lemn din Sudarca (Dondușeni), Hârbova (Ocnița), Horești (Fălești), morile de vânt din satele Opaci (Căușeni), Talmază și Ermoclia (Ștefan Vodă). Dar lipsa unui Program de stat de edificare a Muzeului Satului,

⁴⁶ Idem, *Muzeul Satului: de la iluzii spre realitate*, în *Viața satului*, 1995, 3 iunie.

⁴⁷ Idem, *De la intenții la fapte*, în *Viața satului*, 1995, 1 martie.

⁴⁸ Idem, *Muzeul Satului. Probleme și perspective*, în *Viața satului*, 1995, 15 iulie.

⁴⁹ *Ibidem*; Sanda Neniță, *Muzeul Satului este în așteptarea unor investiții serioase*, în *Dezvoltarea. Săptămânal pentru oameni de afaceri*, 2005, 9 septembrie.

⁵⁰ Eugen Bizgu, *Muzeul Satului: de la iluzii spre realitate...*

⁵¹ Idem, *De la intenții la fapte...*

precum și penuria de mijloace financiare n-au permis demararea în această perioadă a lucrărilor ample în direcția dată. Numai grație entuziasmului manifestat de colectiv și unor sponsorizări efectuate de Primăria municipiului Chișinău, la 18 mai 1995 pe teritoriul Muzeului Satului a fost inaugurat primul monument – moara de vânt din s. Opaci, raionul Căușeni – „una dintre cele mai mari mori din spațiul populat de români în sud-estul Europei”⁵².

Acest eveniment a atras atenția conducerii de vârf a Republicii Moldova: la 24 iulie 1995, Președintele Republicii Moldova a semnat Decretul nr. 251 privind crearea Muzeului Satului, în care se stipula: „Având în vedere importanța istorică, culturală și cognitivă a monumentelor culturii tradiționale ale satului moldovenesc și în scopul conservării și antrenării lor în circuitul culturii naționale (...), se încuviințează inițiativa Ministerului Culturii, Academiei de Științe a Moldovei și Primăriei municipiului Chișinău privind înființarea Muzeului Satului. Se aprobă Programul de edificare a primei tranșe a Muzeului Satului pe teritoriul repartizat în acest scop și Lista monumentelor culturii tradiționale a satului moldovenesc, care urmează să fie expuse în cadrul Muzeului Satului”⁵³. Conform programului de edificare a muzeului, aici urmau să fie strămutate și înălțate pe parcurs de mai mulți ani circa 167 de construcții de arhitectură populară din secolele XVII- XIX din toate zonele geografice ale republicii⁵⁴. După inaugurarea primului monument pe teritoriul muzeului, trebuia în mod prioritar să fie efectuată transportarea sistematică a altor monumente de arhitectură populară din lemn – biserici, mori de vânt și de apă, care aveau nevoie de restaurare și conservare. Se preconiza ca în viitorii 10 ani să fie împrejmuit terenul și creată infrastructura necesară, să fie restaurate și instalate un minimum de monumente, cel puțin 25, restul urmând să fie aduse, demontate și depozitate pe teritoriul muzeului, pentru ca ulterior, când vor permite posibilitățile materiale și financiare, monumentele să fie restaurate și instalate la locul prevăzut. Încheierea lucrărilor legate de edificarea muzeului era prevăzută spre finele primului deceniu al secolului al XXI-lea⁵⁵. Însă conjunctura social-politică nefavorabilă din anii următori și înrăutățirea situației economice legate de tergiversarea reformelor privind tranziția la economia de piață au zădărnicit eforturile de realizare a acestui proiect, ce viza protecția și valorificarea unui segment important al patrimoniului cultural al Republicii Moldova.

În căutarea unei soluții care ar fi putut facilita procesul de edificare a Muzeului Satului, conducerea MNEIN a venit cu propunerea de a organiza în

⁵² Mihai Ursu, *Problemă actuală a culturii naționale*, în *Viața satului*, 1997, 1 martie; Eugen Bizgu, *Muzeul Satului: de la iluzii spre realitate*, în *Viața satului*, 1995, 3 iunie.

⁵³ *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, Nr. 44/531 din 10.08.1995.

⁵⁴ Mihai Ursu, *Particularitățile creării Muzeului satului*, în *Akademios*, nr. 1-2 (9), februarie 2008, p. 102.

⁵⁵ Eugen Bizgu, *De mână cu aceeași credință... Despre Muzeul Satului, inaugurat la 17 mai 1995 la Chișinău*, în *Moldova*, 1996, nr. 5-6, p. 17; Alexandru Negriș, *Comoară a neamului*, în *Moldova literară*, 1996, 3 iulie.

teritoriul rezervat muzeului o Zonă a Antreprenoriatului Liber, care ar fi oferit posibilitatea de a antrena mai multe investiții, inclusiv străine, în vederea amenajării muzeului⁵⁶. Drept rezultat, la 4 mai 1996, apare un nou Decret al Președintelui Mircea Snegur: „Cu privire la înființarea Zonei Antreprenoriatului Liber Muzeul Satului”, în care Ministerul Culturii avea sarcina de a elabora, împreună cu Primăria Municipiului Chișinău, și de a prezenta Ministerului Economiei propuneri cu privire la înființarea acestei zone economice libere⁵⁷. Propunerile au fost avansate, dar schimbările politice produse în Republica Moldova nu au favorizat aplicarea lor⁵⁸.

Astfel, după 18 ani de la aprobarea proiectului prezidențial privind înființarea muzeului, statul nu a făcut investiții esențiale în realizarea lui. Referindu-se la acest subiect în 2013, Eugen Bîzgu, directorul acestui muzeu, menționa: „Sunt pregătit să pun 165 de obiective, avem aduse 4 biserici, 5 mori de vânt, însă pentru că nu sunt bani, stăm pe loc. Și atunci am mers pe principiul donațiilor. În afară de salarii mizere, care știți cum sunt pentru muzeografi, mai mult nu s-a investit nimic”. Către finele anului 2013, după ce primul exponat al muzeului – moara de vânt din s. Opaci (Căușeni) – a ars în 2002, pe teritoriul muzeului se afla doar o biserică de lemn din 1642, ea fiind strămutată pe teritoriul muzeului din s. Hirișeni, raionul Telenești și restaurată cu mijloace obținute din donațiile unor oameni de bună-credință și businessmeni. Și dacă pentru restaurarea bisericii, funcționale în prezent, s-au găsit donatori care au sponsorizat lucrările, ei devenind și ctitori ai acesteia, apoi pentru strămutarea și restaurarea altor zeci de monumente, care nu se referă la categoria celor de cult religios, nu este clar cum vor fi găsite mijloace. Între timp, o bună parte dintre monumentele de arhitectură populară, inclusiv din cele care urmau a fi transferate în cadrul muzeului, se distrug, nefiind reparate și restaurate la timp. Referindu-se la acest subiect, arhitectul Eugen Bîzgu, la mijlocul anilor '90, afirma: „Din cauza pasivității proverbiale, a ignoranței unor factori locali de decizie, am suportat deja pierderi irecuperabile în acest sens. Nu mai găsim pe teritoriul republicii mori plutitoare, subterane, biserici din lemn cu trei cupole și de tip *casă țărănească*. Este elocvent, în acest context, cazul bisericii din lemn de la Călărășeuca, împinsă cu buldozerul, la ordinul autorităților locale, în Nistru. Le strica, vezi bine, peisajul înfloritor al satului”. Același autor menționa, în 1996, că „în ultimii șapte ani au dispărut de acum vreo 15 biserici de lemn, printre acestea exemplare unice”⁵⁹. În condițiile când statul se va eschiva și în continuare de la susținerea financiară a acestui proiect, pericolul de a pierde ceea ce a mai rămas din lista monumentelor de arhitectură populară, desemnate pentru a fi strămutate și restaurate în cadrul

⁵⁶ Mihai Ursu, *Încă un pas spre crearea Muzeului Satului la Chișinău*, în *Akados*, 2011, nr. 3(22), p. 118.

⁵⁷ *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1995, nr. 29-30, p. 37.

⁵⁸ Mihai Ursu, *Încă un pas spre crearea...*, p. 118.

⁵⁹ Eugen Bîzgu, *De mână cu aceeași credință...*, p. 17; Idem, *Briză prielnică pentru morile de vânt*, în *Curierul de seară*, 1994, 23 iunie.

muzeului respectiv, devine iminent. Iar vinovate de pierderea unor astfel de comori valoroase ale patrimoniului istoric și cultural al țării, alături de regimul comunist din fosta RSSM, se vor face și guvernările democratice care s-au perindat în Republica Moldova după proclamarea independenței de stat a acesteia.

În final, constatăm că în a doua jumătate a secolului trecut, Moldova de la est de Prut a fost unica republică din fosta URSS în care nu a existat un Muzeu de Arhitectură Populară și Etnografie a Satului și rămâne până în prezent singurul stat din Europa în care nu este edificat un asemenea muzeu. Din lipsa acestuia, în Moldova de la est de Prut au fost pierdute în mod irecuperabil un șir de monumente care țineau de cultura națională și de modul de viață al românilor basarabeni și al minorităților naționale conlocuitoare din acest teritoriu. Muzeul Satului nu a fost creat în Moldova Sovietică, întrucât edificarea lui nu intra în planurile autorităților de partid și de stat de aici, ele nedorind să promoveze politici viabile în domeniul protecției și valorificării patrimoniului istoric și cultural național. Acest muzeu ar fi fost mult mai puțin pliat pe procesul de îndoctrinare politică și ideologică a populației, în comparație cu alte instituții de cultură și muzee din fosta RSSM, și ar fi putut valorifica un segment important din cultura națională și din tradițiile populare ale băștinașilor, ceea ce nu se încadra în politicile de creare a „omului nou”, de tip *homo sovieticus*, din acea perioadă. Anume din aceste motive s-a format și atitudinea rezervată a autorităților sovietice față de înființarea unui astfel de muzeu. În același timp, amânarea edificării acestuia în cele peste două decenii de la proclamarea Independenței Republicii Moldova indică lipsa unui interes real pentru protecția și valorificarea patrimoniului istoric și cultural al populației autohtone din partea tuturor guvernărilor care s-au perindat aici.

Summary

In the second half of the last century, in Soviet Moldova there had been several attempts to create a Museum of Countryside Architecture and Ethnography. Still all of them failed, because the local Soviet authorities had not promoted viable policies for the protection and valorization of the national cultural heritage, being the only republic of the former USSR and Europe where such a museum was not established. The lack of the museum in question led to the irrecoverable loss of a number of monuments that related to the national culture, the way of life of Romanians in Bessarabia and national minorities inhabiting the Republic of Moldova. Delaying of institution of such a museum in over two decades of Independence of the Republic of Moldova indicates the lack of real interest from all the governments that passed for the protection and valorization of historical and cultural heritage of indigenous people.

Vasile Buga*

DISPUTE ISTORIOGRAFICE ROMÂNNO-SOVIETICE

Dacă până în anii '60 problemele sensibile în relațiile dintre cele două țări au fost ținute sub un strict control ideologic, fiind socotite subiecte tabu în istoriografia română, odată cu accentuarea procesului de distanțare de Moscova, acestea au început să iasă treptat la suprafață. Era vorba, în general, despre momente importante din istoria relațiilor româno-ruse și româno-sovietice: încorporarea, în mai 1812, a Basarabiei în imperiul țarist; colaborarea româno-rusă în timpul războiului ruso-turc din anii 1877-1878; unirea în anul 1918 a Basarabiei și a Bucovinei cu Regatul României; relațiile româno-sovietice în perioada interbelică; ultimatumul din iunie 1940 al guvernului sovietic adresat României, urmat de alipirea la Uniunea Sovietică a Basarabiei și Bucovinei de Nord, precum și a ținutului Herța; participarea României alături de Germania hitleristă la războiul împotriva Unuinii Sovietice (iunie 1941-23 august 1944), precum și despre formarea „poporului moldovenesc”, a „limbii moldovenești”, „statalitatea moldovenească” etc.

Noile documente introduse în circuitul științific de către cercetătorii din Republica Moldova, Elena și Gheorghe Negru, reflectă acțiunea concertată a autorităților de la Chișinău și Moscova împotriva României. Ilustrativă în acest sens este, printre altele, scrisoarea C.C. al P.C. al Moldovei adresată la 1 iulie 1966 C.C. al P.C.U.S., în care se atrăgea atenția asupra faptului că în cercurile de partid și obștești din România se observa tendința „spre revizuirea și falsificarea celor mai importante teze referitoare la trecutul istoric și la prezentul poporului moldovenesc”¹. „Pe parcursul ultimului secol – se precizează în scrisoare – toate guvernele României, indiferent de orientarea lor politică, recunoșteau misiunea eliberatoare a Rusiei în Balcani, rolul său decisiv în eliberarea de sub jugul turcesc a Principatelor Dunărene și unirea lor în statul român unitar... Contrar faptelor istorice și tradițiilor formate, în materialele publicate în ultimul timp, mai ales cu ocazia celor 107 de ani de la formarea statului român, se tratează într-o manieră nouă acest eveniment, fapt ce vine în contradicție cu realitatea istorică general recunoscută. Este evident ignorată misiunea eliberatoare a Rusiei”². În acest sens, erau citate pasaje din articolele publicate în luna mai 1966 în oficiosul C.C. al P.C.R., „Scînteia”.

Din punctul de vedere al C.C. al P.C. al Moldovei o asemenea reflectare a trecutului istoric al României nu se limita doar la „trecerea sub tăcere a rolului istoric al Rusiei în destinele popoarelor balcanice”, ci și de a demonstra că, asemenea altor

* **Vasile Buga**, doctor în istorie, cercetător științific la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române.

¹ Elena Negru, Gheorghe Negru, „*Cursul deosebit al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965-1989). Studiu și documente. Vol. 1 (1965-1975)*”, Institutul Cultural Român, Chișinău, 2012, p. 138.

² *Ibidem*.

mari monarhii, Rusia „urmărea același scop de ocupare a unor teritorii străine și aservirea altor popoare”. În legătură cu aceasta, se atrăgea atenția că asemenea tendințe puteau slăbi „sentimentul de recunoștință și legăturile de prietenie față de poporul rus din partea altor popoare din Balcani”³. Pentru menținerea „simpatiilor popoarelor balcanice față de Rusia” se considera utilă editarea prin eforturile conjugate ale oamenilor de știință din U.R.S.S., România, Bulgaria, „posibil Iugoslavia și Ungaria”, a unei lucrări științifice despre eliberarea Balcanilor de sub jugul otoman.

În scrisoare se făcea precizarea că în străduința de „a justifica ocuparea Basarabiei la începutul anului 1918”, ideologii burghezi din România au interpretat greșit chestiunea privind națiunea română, „au început a ignora faptul existenței națiunii moldovenești independente” și „a-i identifica pe moldoveni cu românii”. În acest sens, conducerea de partid de la Chișinău atrăgea atenția asupra faptului că documentele oficiale, operele literare, mass-media din România începuseră să promoveze materiale în care erau caracterizate „incorect multe personalități burgheze din trecut”, prezentându-le „drept mari revoluționari, pe când, în realitate, o parte din ei (Nicolae Iorga, Octavian Goga, Constantin Stere, Titu Maiorescu) erau niște reacționari înverșunați, naționaliști burghezi și trădători ai poporului moldovenesc”. În legătură cu aceasta se preciza că în presa periodică din România erau publicate extrase din operele oamenilor de cultură din trecut, care conțineau „afirmații categorice, precum că toți moldovenii sunt români”. În opinia liderilor comuniști din R.S.S. Moldovenească, în urma alipirii Basarabiei la Rusia și a dezvoltării relațiilor capitaliste „în ținut a început să se formeze națiunea moldovenească, proces început aici cu mult mai înainte decât în România, unde acesta a debutat doar peste 47 de ani”⁴.

În virtutea acestor împrejurări, se menționa în continuare, „națiunile moldovenească și română” s-au format „independent, pe teritorii diferite, în condiții diferite”, națiunea moldovenească – sub influența Rusiei, iar cea română – sub cea a țărilor occidentale, în primul rând a Franței și în baza acestor direcții de dezvoltare a celor două națiuni „s-au constituit deosebiri profunde în tradițiile, cultura, limba, aspirațiile acestor popoare”⁵.

Războiul surd în aceste chestiuni continua pe frontul istoriografic cu știrea, și, evident, aprobarea autorităților sovietice centrale. În România se constata apariția în Uniunea Sovietică a diferitelor lucrări și publicații care prezentau într-o lumină denaturată istoria României și a relațiilor româno-ruse/sovietice. Acest lucru se observa cu precădere în manualele școlare, în care România era prezentată ca un stat expansionist, care-și alipise teritorii după primul război mondial, ocupase Basarabia și Bucovina, atacase Ungaria Sovietică. Idei asemănătoare erau vehiculate în articole și studii de specialitate.

³ *Ibidem*, p. 139.

⁴ *Ibidem*, p. 141.

⁵ *Ibidem*, p. 141.

În acest context, istoricul N.I. Lebedev califica drept „calomnioasă” afirmația istoriografiei burgheze potrivit căreia România a fost nevoită să caute ajutor din partea puterilor „axei” împotriva presiunii bolșevice. În realitate, teza criticată de istoricul sovietic îi viza pe istoricii români care o promovau în lucrările lor. Mai mult, Lebedev afirma că cercurile conducătoare române „se pregăteau de mult timp de războiul împotriva U.R.S.S., nutrind planuri de anexare a teritoriilor sovietice de dincolo de Nistru”⁶.

Printre altele, autorul scria că „fasciștii români, într-un mod la fel de barbar ca și ocupanții germani, distrugau și jefuiau pe teritoriile sovietice cotopte valorile culturale, bunurile întreprinderilor de stat, ale colhozurilor, instituțiilor sociale etc. Jefuirea teritoriului sovietic ocupat de către trupele române se desfășurau planificat, sub conducerea unui organism administrativ special creat”. „În pofida acestor distrugerii – continuă Lebedev – cererea părții sovietice de reparații de război, perfect justificată, reprezenta doar 1/5 din valoarea distrugerilor”⁷.

Autorul critică, de asemenea, ideile vehiculate în lucrările istoricilor occidentali menite să minimalizeze victoria trupelor sovietice în cursul operațiunii Iași-Chișinău, precum și rolul U.R.S.S. și al forțelor sale armate „în eliberarea României de sub jugul fascismului german”⁸. Recunoaște, totuși, faptul că insurecția armată din august 1944 a dezechilibrat planurile fasciste de organizare a apărării pe aliniamentul „Porțile Focșanilor” și a facilitat „în mod semnificativ ofensiva Armatei Sovietice în sud-estul Europei”. Acesta scrie că în perioada 24-31 august „detașamentele patriotice, conduse de Partidul Comunist, și trupele române din interiorul țării au dezarmat și au luat prizonieri 53 de mii de soldați și ofițeri hitleriști” și că, trecând de partea coaliției antihitleriste, „România a participat activ în etapa finală a războiului împotriva Germaniei fasciste și a adus o contribuție demnă la obținerea victoriei comune”⁹.

Ilustrativă pentru atitudinea autorităților sovietice, de data aceasta din R.S.S. Ucraineană, este scrisoarea semnată de către D. Ovcearenko, secretar al C.C. al P.C. din Ucraina, care la 12 iunie 1968 sesiza într-o scrisoare adresată Secției Propagandă a C.C. al P.C.U.S., că în anul 1966, în România a fost editată într-un tiraj de 40 000 de exemplare cartea „istoricului burghez” Nicolae Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*.

În scrisoarea trimisă de la Kiev se făcea precizarea că „în prezent, lucrările lui Nicolae Iorga sunt popularizate și li se dă o înaltă apreciere de către cercurile oficiale ale R.S.R., în pofida faptului că în cărțile acestuia este promovată o concepție antimarxistă, șovină a istoriei poporului român și a statului român...

⁶ N.I. Lebedev, *Nekotore voprosi istorii vneșnei politiki Rumânii v osvvescenii burjuaznoi istoriografii (Unele probleme ale istoriei politicii externe a României în reflectarea istoriografiei burgheze)*, „Novaia i novejšaia istoria”, Nr. 3/1967, p. 150.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 153.

⁹ *Ibidem*.

În cartea *Istoria lui Ștefan cel Mare* face o prezentare a istoriei voievodului Moldovei, cu descrierea amplă a evenimentelor din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Orașele și comunele din regiunea Cernăuți de azi sunt prezentate ca străvechi ținuturi românești”. După ce redă câteva pasaje semnificative din lucrarea istoricului român, semnatarul sesizării notează: „În opera citată, N. Iorga caută să fundamenteze dreptul României și asupra unei părți a actualei regiuni Ivan-Franko. Cartea este pătrunsă de ostilitate față de poporul rus... Ideile referitoare la apartenența Bucovinei și a altor teritorii neromânești la România sunt fundamentate de N. Iorga și în alte opere”¹⁰. În urma acestei scrisori, analizate la nivelul C.C. al P.C.U.S., lucrarea lui Nicolae Iorga a fost retrasă din librării¹¹.

Sesizarea făcută organelor superioare de partid de secretarul C.C. al P.C. din Ucraina se înscrie în seria de informări întocmite de diversele delegații care au vizitat România în această perioadă.

Elocvent în acest sens este raportul întocmit de o delegație de activiști ai P.C.U.S., condusă de S.G. Șcerbakov, adjunct al șefului Secției Știință și Instituții de Învățământ a C.C. al P.C.U.S., care a vizitat România (25 noiembrie-4 decembrie 1968) pentru un schimb de experiență în domeniul învățământului și științei. În afara unor constatări care prezentau într-o notă pozitivă evoluțiile din aceste sfere, semnatarii raportului scoteau în evidență și o serie de aspecte de natură să le ridice semne de întrebare. „Particularitățile evoluției politice din ultimii ani – notează membrii delegației – și-au pus amprenta asupra sistemului de învățământ din țară. Tânăra generație este educată într-un spirit național-patriotic ce se învecinează cu elemente de naționalism... Sub pretextul reînvierii tradiției naționale au fost renăscute într-o anumită măsură unele concepții naționaliste vehiculate încă în România burghezo-moșierească. De altfel, abordarea de pe poziții de clasă în evaluarea evenimentelor, a rolului și locului unor personalități istorice și a moștenirii lor ideologice într-o serie de cazuri este înlocuită de interpretări obiectiviste”. În continuare, se precizează că delegația s-a putut convinge că „are loc o revizuire a aprecierilor anterioare cu privire la rolul și însemnătatea Rusiei și a Uniunii Sovietice în dezvoltarea României” și că din manualele de literatură „a dispărut teza cu privire la realismul socialist, ca metodă principală a artei socialiste, aceasta a fost înlocuită cu concepția «socialismului uman» și a «realismului românesc»”.

Referindu-se la manualele de istorie pentru școala medie, autorii raportului evidențiază faptul că „este diminuat rolul istoric progresist al țării noastre în eliberarea României de sub jugul turcesc și ocupația hitleristă, este atenuată esența antisovietică a politicii unor guverne burgheze în perioada dintre cele două războaie mondiale”¹², „nu se vorbește nimic despre ajutorul dezinteresat acordat de U.R.S.S. în refacerea și dezvoltarea economiei naționale în perioada

¹⁰ RGANI, Fond 5, opis 60, delo 31, f. 156-158.

¹¹ *Ibidem*, f. 174.

¹² *Ibidem*, opis 61, delo 61, f. 7.

postbelică”¹³. Membrilor delegației nu le scapă nici starea predării limbii ruse în România. „Limba rusă – scriu aceștia –, care intră în programa obligatorie a tuturor școlilor medii, este studiată în prezent doar de 20-25 la sută dintre școlari”. Cei mai vehemenți împotriva politicii conducerii de la București se dovedeau, în continuare, liderii comuniști de la Chișinău. În privința conținutului *Micului Dicționar Enciclopedic* apărut la București în anul 1972, conducerea P.C. al Moldovei formula o serie de observații la articolele referitoare la istoria Moldovei. „Denaturând realitatea istorică – menționa Petru Lucinski, secretarul cu propaganda al C.C., în scrisoarea adresată C.C. al P.C.U.S. –, mulți dintre autori susțin în mod eronat, că încă din cele mai vechi timpuri, Principatul Moldovei este numit stat feudal român”¹⁴.

Se semnalează, totodată, că în capitolul privind războaiele ruso-turce erau menționate „doar scopurile hrăpărețe subiective ale țarismului rus” și nu se spunea nimic despre „importanța obiectiv-progresistă a acestor popoare pentru eliberarea popoarelor din Peninsula Balcanică de sub jugul turcesc”¹⁵.

Istoricii sovietici continuau să persevereze pe linia prezentării într-o interpretare proprie a participării României la victoria în cel de-al doilea război mondial. Într-o broșură editată de Asociația „Znanie” („Știința”) se reproșa faptul că, solicitate de Uniunea Sovietică, nici guvernul polonez, nici cel român nu manifestaseră dorința de a se înțelege cu U.R.S.S. asupra acțiunilor comune în vederea prevenirii agresiunii Germaniei fasciste¹⁶. De asemenea, în broșura *Misiunea eliberatoare a armatei sovietice*, semnată de generalul S.M. Ștemenko, se menționa că din punct de vedere al contribuției sale, România a fost „unul din cei mai însemnați aliați ai Germaniei” și că „cercurile monarho-fasciste au pus în serviciul lui Hitler toate resursele materiale și umane ale țării”. Contribuția efectivă a României în războiul antifascist era menționată într-o singură frază: „... în etapa finală a războiului, la zdrobirea fascismului și-au adus contribuția trupele bulgare, române și ungare”¹⁷.

Divergențele apărute în relațiile româno-sovietice în tratarea unor probleme de istorie nu au scăpat atenției observatorilor străini. Astfel, într-o sinteză întocmită de Secția Propagandă și Agitație a C.C. al P.C.R. se semnală că în unele publicații din Occident apăruseră știri în care se scotea în evidență, printre altele, interpretarea diferită de către români și sovietici a rolului factorilor interni și externi în înfăptuirea insurecției armate de la 23 august 1944. „În majoritatea articolelor și comentariilor – se preciza în notă – se afirmă că ar exista o «contradicție» între liberalismul politicii externe și politica internă «ortodoxă», «severă», «aspră» pe plan economic, ideologic și cultural a P.C.R. și că prin această politică «extrem de rigidă», România ar încerca «să preîntâmpine presiunile sovietice», o soartă similară celei din 1968, din Cehoslovacia”. Nota

¹³ *Ibidem*, f. 8.

¹⁴ Elena Negru, Gheorghe Negru, „*Cursul deosebit*” al României ..., p. 580.

¹⁵ *Ibidem*, p. 582.

¹⁶ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 17/1975, f. 28.

¹⁷ *Ibidem*, f. 29.

semnala, de asemenea, o serie de speculații apărute în presa occidentală privind existența în România a unor elemente și grupări prosovietice, a unor „acte de imixtiune” ale sovieticilor în treburile interne ale României și măsurile întreprinse de România împotriva „încercărilor sovieticilor de a crea o frondă internă”¹⁸, precum și divergențele apărute în legătură cu poziția diferită a României în cadrul Tratatului de la Varșovia și C.A.E.R.

Deosebit de virulent se manifesta conducerea de la Chișinău în *Memoriul despre faptele de falsificare în R.S.R. a evenimentelor istorice și despre măsurile de prevenire a efectelor negative în Moldova*, înaintat la 27 iunie 1975 C.C. al P.C.U.S. de către C.C. al P.C. al Moldovei. Printre altele, se semnalează faptul că în unele lucrări apărute în România la începutul anilor '70 – *Istoria României* (1970); *Istoria poporului român* (1970); *Marea conflagrație a sec. XX: Al doilea Război mondial* (1971); *Atlas istoric* (1971); *Formarea națiunii române și a statului român unitar* (1974) și altele – se reflectau „clar și fără echivoc concepțiile istoricilor din România burghezo-moșierească despre proveniența etnografică a popoarelor dunărene și continuitatea dezvoltării națiunii române din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre și, în baza acestei teorii pseudoștiințifice, se neagă faptul formării în epoca feudalismului a unui șir de popoare est-romanice, inclusiv cel moldovenesc”. „Deși faptele care demonstrează rolul progresist în Balcani, pe care nu le-au negat nici chiar guvernul fascist al lui Antonescu, erau recunoscute în trecut, – se menționează în continuare în *Memoriu* – în condițiile tendinței antisovietice a militanților români, ele sunt prezentate într-un mod ostil Uniunii Sovietice”. În acest sens, se precizează că în ultimii doi-trei ani publicațiile românești prezentau participarea Rusiei la războaiele balcanice „exclusiv cu scopul de a cotorpi teritorii pe contul «provinciilor românești»”¹⁹.

În privința reflectării celui de-al doilea război mondial, în document se face precizarea că, pentru a explica evenimentele legate de prima perioadă a războiului, oamenii de știință români „au recurs la teoria burgheză reacționară despre «cei doi agresori», fără a recunoaște rolul Armatei Sovietice în eliberarea României”. Autorii *Memoriului* nu se sfiesc să sublinieze că Nicolae Ceaușescu, în discursul rostit la 28 martie 1975 la adunarea consacrată aniversării înființării Academiei de partid „Ștefan Gheorghiu”, a dat un nou imbold „spre falsificarea continuă a științei istorice în R.S.R. și tensionarea situației politice în jurul așa-numitului curs independent în politica conducătorilor români”²⁰. „După acest discurs – precizează în continuare autorii – în paginile presei române, la radio și televiziune a demarat o nouă campanie de denaturare a istoriei apariției națiunii române, statului român și popoarelor învecinate cu el, de falsificare a evenimentelor adevărate ale celui de-al doilea război mondial și, mai ales, a evenimentelor legate de intrarea Basarabiei în componența U.R.S.S. Pe deasupra, în toate publicațiile se conturează un singur scop, cel de a demonstra ilegalitatea existenței națiunii și statalității moldovenești”.

¹⁸ *Ibidem*, f. 21.

¹⁹ Elena Negru, Gheorghe Negru, „*Cursul deosebit*” al României..., p. 593.

²⁰ *Ibidem*, p. 595.

„Asemenea atitudini ostile față de țara noastră – subliniază semnatarii Memoriului – care se regăsesc în tratatele științifice și discursurile politice, îi creează popoului român o opinie greșită asupra politicii P.C.U.S. și statului sovietic, o atitudine nesănătoasă față de R.S.S. Moldovenească”²¹.

Deosebit de gravă este constatarea din Memoriu potrivit căreia tendințele „antiruse și antisovietice în activitatea istoricilor, filosofilor și altor savanți români, precum și a lucrătorilor din presă, organizații obștești” era coordonată de la centru și desfășurată „asupra propriului popor, cu ajutorul unor importante mijloace de influență asupra opiniei publice mondiale, ... cu scopul de a impune ideea de violare a granițelor, de dezmembrare a popoarelor și de a crea artificial chestiunea basarabeană”²². Mai mult, se remarcă faptul că în ultimii ani se întetșise trimiterea în R.S.S. Moldovenească a unor publicații românești în care erau exprimate „pretenții teritoriale față de Uniunea Sovietică”²³.

Asemenea afirmații ne fac să tragem concluzia că explicația pentru acuzațiile tot mai frecvente exprimate de conducerea de partid sovietică în anii 1975-1976 în legătură cu emiterea de către România a unor pretenții teritoriale se găsește în informațiile alarmiste transmise de liderii de la Chișinău și presiunea exercitată de către aceștia pentru formularea unei poziții mai ferme a Moscovei față de conducerea de la București.

Un incident diplomatic s-a petrecut în anul 1975, la apariția volumului *Delirul* al scriitorului Marin Preda. Fostul secretar al C.C. al P.C.R., Cornel Burtică, își amintește că Ambasada sovietică din București, „pe baza instrucțiunilor primite de la Moscova, a prezentat un protest în legătură cu apariția romanului, motivând că în *Delirul* ar fi fost reabilitat mareșalul Ion Antonescu și că nu se prezintă aspecte din mișcarea muncitorească din România acelor ani”²⁴. Fostul demnitar român notează că l-a informat pe Ceaușescu despre acest incident și că acesta i-a cerut să vorbească cu Marin Preda despre protestul sovietic și motivația sa. Peste câteva zile, Marin Preda i-a comunicat liderului român că a găsit soluția „corectării” romanului, prezentată în ediția a doua volumului. Cornel Burtică neagă însă categoric că scriitorului i s-ar fi sugerat cum să modifice romanul, întrucât Marin Preda „nu era omul care să admită să-i dicteze alții ce să scrie și cum să scrie”²⁵.

În pofida înțelegerilor la nivel înalt de a se pune surdina disputelor pe problemele de istorie, ca și în alte domenii, relațiile româno-sovietice continuau să rămână tensionate.

În acest sens, sunt ilustrative cele 107 documente identificate de istoricii Elena Negru și Gheorghe Negru în Arhiva Organizațiilor Social-Politice, Arhiva

²¹ *Ibidem*, p. 596.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 597.

²⁴ Rodica Chelaru, *Culpe care nu se uită. Convorbiri cu Cornel Burtică*, Curtea Veche, București, 2001, p. 82.

²⁵ *Ibidem*.

Ministerului Afacerilor Interne și Arhiva Serviciului de Informații și Securitate din Republica Moldova²⁶.

În baza unei Hotărâri a C.C. al P.C.U.S. din 15 octombrie 1975 intitulată semnificativ *Cu privire la măsurile suplimentare în domeniul ideologic în legătură cu intensificarea propagandei naționaliste române care lezează interesele U.R.S.S.*, autoritățile de la Chișinău au adoptat un amplu plan eşalonat pe anii 1976-1980, propunând măsuri pe linia Secțiilor Propagandă, Știință, Instituții de Învățământ, Cultură, Informații și Relații cu Străinătatea ale C.C. al P.C.M., precum și Academiei de Științe, Ministerului Culturii și pe linia mass-media menite să ducă la îndeplinire sarcinile primite de la Moscova. Printre altele, se indica instituțiilor mass-media să difuzeze materiale având drept scop demascarea tentativelor organelor de informații occidentale și române „de a denatura trecutul și prezentul poporului moldovenesc, esența relațiilor ruso-române și sovieto-române...”²⁷ Academia de Științe și alte instituții centrale trebuiau să publice monografii, culegeri, articole și documente referitoare la istoria României, relațiile ruso-române, sovieto-române, moldo-române, să revadă conținutul programei de învățământ, să reediteze manualele de istorie și geografie, literatură în care „să fie tratate în mod pregnant și convingător chestiunile legate de formarea și dezvoltarea națiunii moldovenești, de statalitate, rolul popoarelor rus și ucrainean în destinele poporului moldovenesc, să critice concepțiile burghezo-naționaliste în aceste probleme”²⁸.

În cursurile de științe sociale din învățământ urmau să fie criticate „denaturările, falsificările” de către oamenii politici și istoricii români a problemelor privind relațiile ruso-române și sovieto-române, hotărârile Cominternului. Altor instituții centrale li se indica să ia măsuri ca în operele de artă să fie prezentată lupta poporului moldovenesc „pentru eliberarea de sub jugul ocupației române”, „neutralizarea” tentativelor părții române de a folosi legăturile turistice în scopul „propagandei naționaliste”, limitarea difuzării în R.S.S.M. a literaturii române și a publicațiilor conținând idei „naționaliste revizioniste”²⁹.

Conducerea de la Chișinău avea în vedere, de asemenea, o serie de măsuri vizând coordonarea activității organelor centrale și ale R.S.S.M. în vederea „neutralizării propagandei naționaliste a românilor”, asigurarea receptării în condiții bune a programelor televiziunii centrale pe teritoriul R.S.S.M., îmbunătățirea „educației patriotice și internaționaliste” a populației.

În scrisoarea C.C. al P.C.M. adresată la 26 mai 1976 C.C. al P.C.U.S. se informa despre noi fapte de „denaturare grosolană” în România a evenimentelor istorice legate de „problemele formării și dezvoltării poporului moldovenesc, de

²⁶ „Destin românesc”, serie nouă, an V (XVI)/2010, nr. 5-6 (69-70), Institutul Cultural Român, Chișinău.

²⁷ *Ibidem*, p. 71.

²⁸ *Ibidem*, p. 71-72.

²⁹ *Ibidem*, p. 72-73.

statalitatea sa, de relațiile ruso-române și sovieto-române”³⁰. Se atrăgea, totodată, atenția asupra creșterii numărului publicațiilor având „caracter șovin și naționalist”, îndeosebi în perspectiva aniversării centenarului proclamării independenței de stat a României³¹.

„Literatura română contemporană istorică, social-politică și artistică – se menționa în continuare – tratând evenimentele legate de al doilea război mondial, nu numai că trec sub tăcere sălbăticiile armatei române pe teritoriile sovietice ocupate, ci demonstrează că aceasta a săvârșit o faptă istorică în scopul înapoierii teritoriilor pierdute și păstrării unității naționale. Ea vede greșeala cercurilor conducătoare nu în participarea la războiul împotriva U.R.S.S., ci în faptul că armata română a mers mai departe de Nistru”³².

După prezentarea unor lucrări de istorie apărute în România, în scrisoare se menționa că în ciuda cunoscutelor declarații ale lui N. Ceaușescu din 2 iunie 1976 despre lipsa vreunor pretenții teritoriale față de U.R.S.S. și celelate țări vecine, în România se defășura „activ și insistent o activitate sistematică, concentrată privind propaganda concepțiilor istorice, antiștiințifice, antimarxiste, educarea la poporul român a unor concepții naționaliste, antisovietice, antimoldovenești, răspândirea lor în Occident și infiltrarea lor în R.S.S. Moldovenească”³³.

Pe acest fond nu sunt surprinzătoare măsurile luate de autoritățile sovietice în cazul interzicerii difuzării, în aprilie 1977, a filmului documentar *Independența – năzuința de veacuri a poporului român* în cadrul manifestărilor consacrate centenarului proclamării independenței României. Părții române i se solicitase să scoată din expoziția consacrată acestui eveniment un panou înfățișând predarea comandantului trupelor turcești, Osman pașa, trupelor române.

Au fost cazuri, nu puține la număr, când atât partea română, cât și cea sovietică au respins includerea în buletinele Ambasadelor celor două țări: „Orizonturi românești” și, respectiv, „Aurora”, a unor materiale de propagandă. De exemplu, partea sovietică a obiectat împotriva publicării unui articol pe marginea expunerii lui Nicolae Ceaușescu la ședința activului central de partid și de stat din 3 august 1978, motivând că articolul era „cu totul nereușit”. La sugestia diplomatului ambasadei ca expunerea secretarului general să fie difuzată ca supliment la buletinul Ambasadei, interlocutorul sovietic „a reacționat negativ”³⁴.

Autoritățile române au fost puse și ele în câteva rânduri în situația de a dispune interzicerea difuzării în România de către Ambasada U.R.S.S. la București a unor materiale de propagandă, care prin conținutul lor contraveneau normelor stabilite în România. Acest lucru s-a întâmplat în cazul interzicerii prezentării cărții *Moldova sovietică*, semnată de I. Bodiul, apărută în anul 1978, în care erau reluate o serie de teze ale istoriografiei sovietice privind istoria Basarabiei. La fel,

³⁰ *Ibidem*, p. 91.

³¹ *Ibidem*, p. 93.

³² *Ibidem*, p. 92-93.

³³ *Ibidem*, p. 104.

³⁴ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar nr. 189/1978, f. 128.

în iunie 1978, autoritățile române au interzis chiar difuzarea unei cuvântări a lui Leonid Brejnev în care erau formulate critici la adresa politicii externe a R.P. Chineze.

La 20 iulie 1978, C.C. al P.C.M. a infomat C.C. al P.C.U.S. că în România „s-a activat și s-a extins considerabil campania de falsificare a principalelor evenimente istorice și concepții obiective despre Moldova, despre relațiile ruso-române și sovieto-române, s-a conturat tot mai clar orientarea ei antimoldovenească, antirusă și antisovietică”³⁵. Peste câteva luni, într-o altă scrisoare adresată C.C. al P.C.U.S., la 1 noiembrie 1978, autoritățile de partid de la Chișinău atrăgeau atenția asupra aceluiași fenomen, inclusiv în contactele pe linia organelor locale de partid din zona de frontieră³⁶. Se scotea în evidență faptul că la întâlnirile cu delegațiile din R.S.S.M. românii încercau „să impună, într-o atmosferă neoficială, discuții provocatoare privind probleme teritoriale, istoria Moldovei, comunitatea limbilor moldovenească și română, a literaturii, tradițiilor naționale” etc.³⁷

Îngrijorarea conducerii de la Chișinău era exprimată și într-o scrisoare semnată de Ivan Bodiul adresată lui Iuri Andropov, președintele KGB, în care solicita majorarea efectivelor Comitetului de Stat al Securității al R.S.S.M. pentru a face față „eforturilor ostile” ale serviciilor speciale și centrelor ideologice ale statelor imperialiste împotriva U.R.S.S. și a R.S.S.M. „Adversarul – se menționa în scrisoare – acordă o atenție deosebită desfășurării unei diversiuni ideologice, inclusiv în planul folosirii așa numitei «chestiuni basarabene»”. Se preciza, totodată, că aceste acțiuni provocatoare erau împărțite de conducerea R.S.R. ale cărei organe oficiale „s-au angajat pe calea negării existenței națiunii și statalității moldovenești, sublinierii nedreptății istorice a reunirii Basarabiei cu U.R.S.S.”³⁸

În publicațiile apărute, îndeosebi în R.S.S. Moldovenească, dar și în R.S.S. Ucraineană, continuau să fie vehiculate teze care contraveneau înțelegerilor la nivel înalt. Așa cum se menționa într-o notă elaborată de Secția Propagandă a C.C. al P.C.R. înaintea întâlnirii la nivel înalt din 31 iulie 1981, în Crimeea, în anul 1980 și primul semestru al anului 1981 în U.R.S.S. au continuat să apară „deși într-o măsură mai mică decât în anii anteriori”, materiale în care aspecte de istorie a poporului român, ale relațiilor româno-ruse și româno-sovietice erau tratate „neștiințific, contrar înțelegerilor convenite între conducerile de partid și de stat ale României și Uniunii Sovietice”³⁹.

Se atrăgea, de asemenea, atenția asupra faptului că principalele orientări ce se degajau din materialele respective erau „încercarea insistență de a demonstra că anexarea Basarabiei de către Rusia țaristă, în anul 1812, a fost – chipurile – un act just, progresist, de eliberare, consecință logică a războiului de secole pe

³⁵ „Destin românesc”, serie nouă, an V (XVI)/2010, nr. 5-6 (69-70), p. 69-70.

³⁶ *Ibidem*, p. 117-118.

³⁷ *Ibidem*, p. 118.

³⁸ *Ibidem*, p. 119.

³⁹ A.N.I.C., Fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar nr. 176/1981, f. 105.

care moldovenii l-au purtat alături de ruși și ucraineni împotriva otomanilor”⁴⁰. Erau citate în acest sens, lucrarea *Rădăcinile istorice ale legăturilor de prietenie dintre popoarele ucrainean și moldovean*, apărută la Kiev în anul 1980, la editura Naukova, precum și cotidienele „Moldova Socialistă” și „Sovetskaia Moldavia”. Se remarcă, de asemenea, că, în opoziție cu caracterul „progresist” al anexării Basarabiei de către Rusia, unirea Basarabiei cu România în anul 1918 era prezentată de revista „Comunistul Moldovei” nr. 5/1981 drept o acțiune a României regale de cîmpire și de colonizare a acestui teritoriu⁴¹.

Se preciza, totodată, că era acreditată teza conform căreia moldovenii formau un popor distinct, o națiune de sine stătătoare și că procesul de constituire a „națiunii moldovenești” s-ar fi desfășurat separat de cel de formare a națiunii române. Nu erau omise „politica culturală de românizare a poporului moldovean”, de „înăbușire a culturii naționale moldovenești” în perioada interbelică. În tratarea perioadei 1941-1944, cotidianul „Sovetskaia Moldavia” din 21 iunie 1981 scotea în evidență „jugul cîmpitorilor germano-români”, „ocupația fascistă germano-română”, „atrocitățile și fărâdelegile cîmpitorilor nemți și români” pe teritoriul moldovenesc. Se semnală, de asemenea, că după cel de-al XV-lea Congres internațional de istorie desfășurat la București în august 1980, membri ai delegației sovietice au criticat în diferite publicații, referate și intervenții ale istoricilor români⁴².

În pofida deschiderilor la nivel înalt în relațiile româno-sovietice, conducerea din R.S.S. Moldovenească persevera în menținerea unei stări de spirit anti-românești. Așa cum rezultă din documentele puse în circulație de către istoricul Gheorghe Negru, conducerea P.C. din Moldova era îngrijorată de amploarea manifestărilor considerate naționaliste în rândul populației acestei republici. Istoricul moldovean semnalează că momentul de vârf al campaniei declanșate împotriva stărilor de spirit naționaliste în R.S.S.M. a fost înregistrat la 5 mai 1982, când Grigori Volkov, președintele KGB din această republică, a adresat C.C. al P.C.M. o scrisoare intitulată *Cu privire la unele tendințe de intensificare a manifestărilor naționalismului moldovenesc în republică*. În scrisoare, România era învinuită de faptul că trimitea „prin diferite canale, tot mai multă literatură naționalistă”⁴³. Volkov semnală, totodată, că în scopul îndoctrinării naționaliste a unor cetățeni sovietici „românii apelează mai mult ca în anii precedenți la canalele turismului și vizitelor private”⁴⁴.

Îngrijorarea conducerii din R.R.S.M. față de creșterea fenomenului naționalismului rezultă cu mai mare pregnanță din cuvîntarea rostită de Grigorie Eremei, membru al Biroului C.C. al P.C.M. la ședința din 3 august 1982 a acestui

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, f. 106.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Gheorghe Negru, *Intensificarea „manifestărilor naționaliste” în R.S.S.M. la începutul anilor, '80 în Destin românesc*, serie nouă, an VI (XVII)/2011, nr. 3(73), p. 100.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 111-112.

organism. Demnitarul moldovean sublinia faptul că „în raioanele de frontieră toate antenele erau orientate spre România”, și evidenția necesitatea de a se duce „o luptă aprigă în acest sens”⁴⁵.

După o anumită pauză, în relațiile româno-sovietice au continuat să apară accente de încordare determinate de viziunile diferite asupra unor probleme de istorie. Așa s-a întâmplat după apariția la București, în anii 1980-1981-1982, a trilogiei *Pumnul și Palma* sub semnătura scriitorului Dumitru Popescu, care deținea și funcția de membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., rector al Academiei de partid „Ștefan Gheorghiu”. Săptămânalul sovietic „Literaturnaiia Gazeta” a publicat la 4 mai 1983 articolul *Cu pumnii împotriva istoriei*, în care autorul, Pimen Buianov (este de presupus că era vorba despre un pseudonim – n.n.), atrăgea atenția asupra faptului că în literatura română se făcea simțită o „tendință îngrijorătoare spre revizuirea a ceea ce s-a realizat și statornicit demult”⁴⁶. „Unii scriitori și publiciști – scria Buianov – încep să trateze istoria, parcă din punct de vedere personal, fără să țină seama nici de evenimentele reale, nici chiar de aprecierile făcute în documentele oficiale românești. Ei creează parcă o istorie proprie, pe care o interpretează într-o manieră personală, intrând deseori în contradicție flagrantă cu faptele”⁴⁷. Autorului i se reproșa că în descrierea Moscovei, a Lenin-gradului, a întâlnirilor cu oamenii sovietici, „nu prea rămâne în urma scriitorilor și a ziariștilor burghezi care și-au format mâna în proferarea antisovietismului”. „Uneori – continua Buianov – ai impresia că autorul a intrat parcă în competiție cu ei și încearcă din răspuțeri să-i întrecă”⁴⁸. Scriitorul român era învinuit, de asemenea, de faptul că „deformează profilul moral al soldatului eliberator, profilul Armatei Sovietice, caracterul războiului trecut”⁴⁹.

În replică, cu aprobarea conducerii de partid, revista „România Literară” a publicat un răspuns prompt, tăios, în numărul său din 12 mai 1983, *Cu foarfecele împotriva adevărului*, sub semnătura cunoscutului critic literar Pompiliu Marcea. Printre altele, criticul român își exprima „simpatia” în legătură cu opiniile exprimate în publicația sovietică asupra unui roman netradus în limba rusă, deci necunoscut, „eludând cu desăvârșire conținutul de idei și semnificațiile romanului”, construind „după bunul său plac o imagine falsă, denaturată despre carte”. Pe baza unor exemple concrete, criticul român demonta argumentele autorului sovietic, pentru a încheia cu regretul că „asemenea atacuri lipsite de responsabilitate și onestitate elementare, de natură să impieteze asupra relațiilor, atât de cordiale, principale și tovărășești dintre scriitorii celor două țări, au putut vedea lumina tiparului”⁵⁰. Un alt articol, intitulat *O abordare de clasă sau teoria*

⁴⁵ *Ibidem*, p. 140.

⁴⁶ Dumitru Popescu, *Angoasa putrefacției, Cronos autodevorându-se... Memorii IV*, Curtea Veche, București, 2006, p. 332.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 334.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 335-336.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 348.

eclectică a factorilor, publicat în revista sovietică „Novoe Vremea” („Timpuri noi”) sub semnătura lui Eduard Bagramov, conținea, de asemenea, critici la adresa romanului scriitorului român.

Așa cum notează istoricii Elena Negru și Gheorghe Negru, la începutul anilor '80 „discursul agresiv al instituțiilor oficiale din R.S.S.M. referitor la «propaganda românească și occidentală» a mai scăzut din intensitate, iar avalanșa «informațiilor» de acest gen expediate de C.C. al P.C.M. către C.C. al P.C.U.S. s-a diminuat”. Autorii precizează că sporise, în schimb, numărul documentelor privind situația internă din România, inclusiv preocupările în plan istoriografic, precum și politica externă a acesteia, elaborate de Ambasada U.R.S.S. la București, M.A.E. al R.S.S.M., precum și de instituțiile de specialitate ale Academiei de Științe a R.S.S.M. și Academiei de Științe a U.R.S.S.⁵¹

Pe acest fond, centenarul nașterii lui Nicolae Titulescu a fost marcat în Uniunea Sovietică printr-o adunare organizată de Institutul de Slavistică și Balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S., în cadrul căreia istoricul Margarita Ereșcenko a evocat personalitatea ilustruului diplomat român, rolul activ al acestuia în reluarea relațiilor diplomatice dintre România și U.R.S.S. Cu totul alta a fost opinia istoricului A.A. Șeviaikov exprimată într-un articol publicat în numărul 5/1982 al revistei „Voprosi Istorii”. Autorul a formulat o serie de observații critice la adresa politicii externe a României în perioada interbelică, a politicii promovate de Titulescu, căruia i se reproșa sprijinirea politicii Angliei și Franței îndreptată spre „destabilizarea situației la granița Uniunii Sovietice”. În opinia istoricului sovietic, Titulescu, făcând parte din „elita de dreapta a țării sale, ca și toți ceilalți conducători ai României, a purtat răspunderea politică pentru ocuparea Basarabiei și pentru lipsa de dorință, într-o perioadă îndelungată, de a rezolva, pe cale pașnică, problemele litigioase cu Uniunea Sovietică”⁵².

Summary

In the 60s-70s of the 20th century, with the accentuation of the process of Romania's distancing from Moscow, the Soviet-Romanian historiographical disputes also intensified. It was about important moments in the history of Romanian-Russian and Soviet-Romanian relations: incorporation of Bessarabia in 1812 to tsarist empire; the union of Bessarabia and Bukovina with Romania in 1918; Romanian-Soviet relations during the interwar period; the ultimatum of June 1940 of the Soviet government to Romania, followed by the incorporation to the Soviet Union of Bessarabia, Bukovina and Herta land; Romania's participation alongside Nazi Germany in the war against the Soviet Union and the formation of “Moldavian people”, the “Moldavian language”, “Moldavian statehood” etc. In this study are presented a number of disputes of the historians from Romania with Soviet historians, mostly from Moldavian SSR, and also with the communist government in Chisinau.

⁵¹ „Destin românesc”, serie nouă, an V (XVI)/2010, nr. 5-6 (69-70), p. 11.

⁵² George G. Potra, *Titulescu. După 50 de ani din nou acasă*, Fundația Europeană Titulescu, Sebeș, 2013, p. 323.

Elena Negru*

CAMPANIA „FRĂȚEASCĂ” A PCM ÎMPOTRIVA AUDIOVIZUALULUI DIN RSR (ANII 70 - 80 AI SEC. XX)

În a doua jumătate a anilor 60, odată cu inițierea cursului de distanțare a României de URSS, PCM declanșează, în contrapondere, o campanie propagandistică împotriva României, inclusiv împotriva posturilor de radio și televiziune din RSR. În rândurile de mai jos, ne propunem să elucidăm eforturile autorităților din RSSM de neutralizare a audiovizualului din RSR și de izolare culturală a celor două maluri ale Prutului. În lipsa accesului la documentele de arhivă, subiectul respectiv nu a fost încă în centrul preocupărilor istoriografice. Prezentul studiu constituie o primă încercare de a contura, pe baza unor documente inedite, recent declassificate, evoluția politicii autorităților comuniste din RSSM față de acest domeniu.

La 10 iulie 1965, I. Bodiul, prim-secretar al CC al PCM, și N. Șciolokov, președintele adjunct al Consiliului de Miniștri al RSSM, semnalau la Moscova despre tendința unei „părți considerabile a populației” din RSSM „de a privi și asculta programe ale tele - și radioemisiunilor străine, mai cu seamă din România”.

În momentul fondării (anul 1958), Radiotelecentrul din RSSM era înzestrat cu aparatură veche și anacronică cerințelor zilei. Clădirea și utilajul utilizat puteau asigura transmiterea programelor locale de radio timp de 2,5 ore și teleemisiunilor de 1,5 ore pe zi. Totuși, în pofda condițiilor tehnice precare radioul era nevoit să transmită 16 ore pe zi, iar televiziunea - 8 ore pe zi.

„Necesitatea extremă” de a contracara influența televiziunii României, care dispunea de instalații mult mai performante, determină pe I. Bodiul și N. Șciolokov să solicite organelor centrale „construirea unei case radio și a unui puternic ansamblu de aparataj pentru studiouri, care să nu fie inferior capacității instalațiilor dispuse de-a lungul frontierei cu țările vecine”. Subliniind nedisimulat motivațiile, în primul rând, de ordin propagandistic și ideologic, cei doi demnitari conchideau: „Aceasta va permite a ameliora considerabil deservirea populației, a utiliza eficient radioul și televiziunea pentru educația comunistă a oamenilor muncii, a spori influența asupra maselor. Este un lucru extrem de necesar... CC al PCM își dă seama că rezolvarea problemelor susmenționate va cere alocații mari, însă *interesele cauzei dictează acest lucru*”¹.

* **Elena Negru**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Elena Negru, Gheorghe Negru, *PCM și naționalismul (1965-1989). Documente adunate în cadrul programului de cercetări efectuate de către Comisia pentru studierea și aprecierea regimului totalitar comunist din Republica Moldova*, în *Destin românesc. Revistă de istorie și cultură*, Ediție specială, nr. 5-6 (69-70), 2010, p. 174.

Într-o altă corespondență secretă către CC al PCUS, din 10 decembrie 1966, I. Bodiul solicita dotarea radioului și televiziunii cu aparataj modern și extinderea ariei de cuprindere a teritoriului RSSM cu emisiuni ale televiziunii unionale în scopul contrabalansării influenței televiziunii române.

„Zona de frontieră a republicii, de-a lungul râului Prut, unde locuiesc peste 600 mii de oameni, nota I. Bodiul, se află în afara zonei de acțiune a emițătoarelor republicii și, din această cauză, populația de aici beneficiază de transmisiunile din România. Din păcate, comitetul de Stat de Planificare al URSS a susținut doar o parte a lucrărilor de extindere a Centrului de Radioteleviziune al Moldovei. Pentru acoperirea întregului teritoriu de către canalul I TV sunt necesare alocări suplimentate pentru construcția a două retransmițătoare de 5 kW și cinci de putere mică, la prețul de 1 mil. de ruble”².

Campania împotriva României se întinde în primăvara anului 1968 în contextul crizei sovieto-cehoslovace. Într-o scrisoare secretă, din 29 martie 1968, adresată lui A. Kosîghin, președinte al Consiliului de Miniștri al URSS, I. Bodiul își exprima neliniștea în legătură cu faptul că „populația Moldovei este supusă unei influențe ideologic deosebit de intense provenite din exterior”, în primul rând, prin intermediul radioului și a televiziunii. Menționând rolul centrelor puternice ale radiodifuziunii țărilor occidentale care permiteau „recepționarea liberă a emisiunilor lor, dintre care multe erau destinate „prelucrării” populației RSS Moldovenești”, I. Bodiul atrăgea atenția conducerii de la Moscova despre „influența nefastă” a radioului și televiziunii RSR asupra locuitorilor RSSM.

„Situția se complică și prin faptul că de-a lungul frontierei noastre români au instalat un șir de retransmițătoare puternice, ceea ce face ca emisiunile lor, care conțin multe opinii de natură naționalistă, numeroase informații din China, din alte state imperialiste să fie accesibile în întregime în Moldova, sud – vestul Ucrainei și Bucovina. Locuitorii raioanelor de frontieră, neavând posibilitatea să recepționeze Chișinăul, privesc și ascultă aceste emisiuni”³.

Pornind de la aceste argumente, I. Bodiul solicita guvernului de la Moscova consolidarea bazei tehnico-materiale a radioului și televiziunii, să repartizeze investiții capitale suplimentare pentru construirea a unor transmițătoare puternice, mai ales la nordul și sudul republicii (la Edineț și Cahul), a radioreleului Chișinău – Orhei - Edineț pentru a contrabalansa influența televiziunii și a radioului din RSR.

La 6 mai 1968, cu două zile înainte de întâlnirea de la Moscova a conducătorilor celor cinci țări membre ale Pactului de la Varșovia, fără participarea României, unde s-a luat decizia de invadare a Cehoslovaciei, CC al PCUS adoptă hotărârea „Cu privire la măsurile de ajutorare a RSS Moldovenești în ameliora-

² *Ibidem*, p.187.

³ Elena Negru, Gheorghi Negru, *Cursul deosebit al României” și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice ale PCM împotriva României (1965-1989). Studii și documente*, vol.1, 1965-1975, Centrul Editorial Poligrafic USM, Chișinău, 2013, p.252.

rea muncii ideologice”. Hotărârea din 3 iunie 1968 a Biroului CC al PCM „Despre măsurile privind îndeplinirea hotărârii CC al PCUS „*Cu privire la măsurile de ajutorare a RSS Moldovenești în ameliorarea muncii ideologice*” prevedea, printre alte acțiuni, „sporirea eficacității radioemisiunilor pentru România”, „lărgirea tematicii” și „ameliorarea calității emisiunilor” radioului unional și a ale celui chișinăuian. În acest scop, posturile de radio erau obligate să „informeze” radioascultătorii români despre „marea prietenie dintre popoarele moldovenească, rusă și ucraineană și alte popoare ale URSS”, „cele mai importante evenimente istorico-revoluționare care s-au produs în republică”, „realizările în dezvoltarea economiei și culturii RSS Moldovenești”, „creșterea bunăstării poporului în anii puterii sovietice”, „consolidarea mișcării comuniste mondiale”, „îmbinarea obiectivelor naționale și internaționale în construcția socialistă”, „politica în Orientul Apropiat în legătură cu agresiunea israeliană”, „pericolul spiritului revanșard și militarismului vest-german” etc. Totodată, Comitetul pentru Televiziune și Radiodifuziune al URSS era obligat să „sporească volumul radiodifuziunii locale în RSS Moldovenească” și să „extindă emisiunile pe teme politice în limba moldovenească, să asigure recepționarea sigură a radioemisiunilor pe teritoriul Moldovei, având în vedere că aceste emisiuni erau recepționate și pe teritoriul României”.

Drept urmare a hotărârii CC al PCUS din 6 mai 1968 „Cu privire la măsurile de ajutorare a RSS Moldovenești în ameliorarea muncii ideologice”, Consiliul de Miniștri al URSS, prin dispoziția nr. 981-r din 17 mai 1968, ordona Comitetului de Stat al Planificării al URSS „să prevadă pentru RSS Moldovenească, în anii 1969-1970 investiții capitale suplimentare în sumă de 17 milioane de ruble pentru construirea unei linii de radioreleu Bălți – Edineț și a unui retransmițător la Edineț”⁴.

La începutul anilor 70, relațiile sovieto-române erau tensionate datorită poziției distincte a RSR în cadrul Tratatului de la Varșovia, dar și a politicii de deschidere față de lumea occidentală. În timpul întrevederii de la Kremlin, din 18-19 mai 1970, între N. Ceaușescu și L. Brejnev, liderul sovietic a acuzat România de „cochetare cu imperialismul”, referindu-se la vizita din 2-4 august 1969 a președintelui american Nixon la București, iar N. Ceaușescu nu a întârziat să riposteze, punând în discuție „legitimitatea Moscovei asupra controlului politicii externe” a României⁵. Faptul că N. Ceaușescu a avut curajul să înfrunte afirmațiile liderului de la Kremlin despre tendințele istoriografiei române de „rescriere a istoriei” și „subapreciere a rolul Rusiei în Balcani”, dar și să abordeze deschis problema recrutării de către URSS a rețelilor de agenți în RSR, i-au dat prilej lui Brejnev să se convingă că Ceaușescu „depășea mult limita”⁶.

⁴ *Ibidem*, p. 300.

⁵ Larry L. Watts, *Ferește-mă, doamne, de prieteni. Războiul clandestin al blocului sovietic cu România*, Editura RAO, București, 2011, p. 493.

⁶ *Ibidem*, p. 480, 493, 518.

Acțiunile sovietice pe multiple planuri îndreptate împotriva României capătă vehemență după această întâlnire a lui Ceaușescu cu Brejnev de la Moscova. La 20 octombrie 1970, la Chișinău, are loc consfătuirea prim secretarilor comitetelor orașenești și raionale de partid, șefilor de secții ale CC al PCM, șefilor de ministere și departamente, la care I. Bodiul a prezentat raportul „Despre măsurile privind intensificarea activității ideologice în rândurile oamenilor muncii din republică”.

România a fost învinuită că „seamănă discordie în comunitatea țărilor socialiste, că se îndepărtează tot mai mult și mai mult de acțiunile coordonate în politica internațională, uită principiile de clasă în relațiile de reciprocitate cu țările capitaliste”.

I. Bodiul a criticat nu doar pe americani, ci în general „propaganda burgheză”, pentru că susținea „orientarea oportunistă, fătîș naționalistă, a politicii române, slăbiciunile conducătorilor ei în scopurile sale infame antisovietice, anticomuniste și contrarevoluționare”; elogia „îndrăzneala și fermitatea” conducerii din RSR; promova „o politică independentă față de Moscova”.

În opinia lui I. Bodiul, țările occidentale se făceau vinovate și de „susținerea tendințelor șovine ale românilor referitoare la RSS Moldovenească și Bucovina”. Mai mult, acestea erau acuzate că susțin „stările de spirit existente în România” și exagerau „chestiunea basarabeană”, cu scopul de a „îndepărta definitiv Basarabia de URSS”⁷.

În discursul său, primul secretar al PCM a criticat politica „imperialismului american care a trecut de la promovarea unei propagande antisovietice generale la o acțiune concretă asupra unor țări socialiste”. Invocând ideea că SUA acordă „unor țări socialiste diverse pomeni”, cu scopul „slăbirii interconexiunilor economice între țările socialiste”, I. Bodiul făcea, bineînțeles, aluzii la relațiile diplomatice dintre România și SUA.

Liderul de partid din RSSM îi îndemna pe cei prezenți la consfătuire să „nu fie indiferenți față de comportamentul unor cetățeni, care, în goană după muzică ușoară sau după senzații, își reglează aparatele de radio pentru a recepționa posturi de radio occidentale, își orientează antenele ca să capteze televiziunea bucureșteană” și nu „manifestă interes pentru a asculta postul nostru de radio”. El a cerut intervenția organelor de partid în preferințele personale ale oamenilor, pentru a-i determina să se ocupe „de lucruri mai folositoare”. Astfel, „comuniștii, comsomoliștii, alți activiști trebuiau să condamne interesul pentru informația română, să ironizeze servilismul rușinos în fața românilor”. Pentru ca asemenea acțiuni să capete o consistență și mai puternică, sovietelor sâtești, Ministerului Deservirii Sociale li s-a cerut să „preîntâmpine instalarea antenelor de televiziune pentru recepționarea emisiunilor românești”⁸.

⁷ AOSPRM, fond 51, inv.33, dosar 201, fila 59.

⁸ *Ibidem*, fila 76.

Totodată, CC al PCM era preocupat de extinderea influenței radioului de la Chișinău și asupra românilor din RSR, care potrivit oficialităților comuniste sovietice, nu erau informați corect „despre politica PCUS și a statului sovietic”. Având în vedere că „posturile de radio străine desfășurau o propagandă dușmănoasă împotriva RSR și a RSSM, ceea ce ducea la dezorientarea unei părți a radioascultătorilor, Comitetul de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune din RSSM, în nota informativă secretă către CC al PCM din 30 decembrie 1971, considera necesar alocarea mai multor „secvențe de timp pentru emisiunile în limba moldovenească, destinate ascultătorilor din străinătate”⁹.

Deoarece, începând cu luna iulie 1970, emisiunile radioului de la Chișinău erau transmise prin stația de radio „Ștorm” („Furtuna” – n.n.), care avea o capacitate mai mare, permițând cuprinderea sub aria sa de influență a unui teritoriu mult mai vast peste hotarele republicii, Comitetul de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune din RSSM stabilește un orar al emisiunilor în „limba moldovenească” destinate ascultătorilor din RSR. Astfel, în cadrul redacțiilor „propagandă”, „pentru copii și tineret”, „programe de schimb” au fost stabilite mai multe intervale de timp săptămânale, iar în cadrul redacției principale „informații” – intervale zilnice pentru difuzarea emisiunilor destinate ascultătorilor RSR¹⁰.

Cu toate măsurile întreprinse în anii următori de către PCM, influența radioului și a televiziunii din RSR nu au fost neutralizate. Mai mult, RSSM continua să fie devansată de RSR în ceea ce privește capacitatea de transmisie a stațiilor - releu de radio și televiziune. În 1975, pe întreg teritoriul RSSM au fost instalate patru retransmițătoare cu o putere totală de 36 kW. În aceeași perioadă, RSR dispunea, de-a lungul frontierei cu RSSM, de cinci releu cu o putere totală de 90 kW, depășind de 2,5 ori puterea retransmițătoarelor din RSSM. Acest fapt permitea recepționarea integrală a radioului și parțial a televiziunii din RSR pe întreg teritoriul republicii.

În memoriul către CC al PCUS din 27 iunie 1975 „Despre faptele de falsificare în Republica Socialistă România a evenimentelor istorice și măsurile privind preîntâmpinarea consecințelor lor negative în Moldova”, I. Bodiul semnală starea precară a televiziunii și radioului din RSSM, care „nu puteau face față influenței românești”, și despre faptul că la frontieră nu exista niciun retransmițător. „Pe teritoriul puternic accidentat al republicii, sublinia I. Bodiul, sunt instalate doar patru retransmițătoare cu gama de un metru, cu o putere totală de 36 kW. Din cauza puterii mici a emițătoarelor, radiodifuziunea moscovită acoperă până la 90 la sută, iar cea moldovenească, doar 40 la sută din populația republicii. În același timp, România a instalat, de-a lungul frontierei noastre, cinci retransmițătoare cu gama de un metru și cu o putere totală de 90 kW. Ca rezultat, toată populația RSS Moldovenești poate recepționa liber emisiunile radioului român, iar o mare parte a teritoriului republicii și cele ale televiziunii”. În acest context, liderul PCM

⁹ Elena Negru, Gheorghe Negru, *op. cit.*, p.198-199.

¹⁰ *Ibidem*, p. 199.

solicita „reconstruirea complexului de aparate și studiouri al radiotelecentrului de la Chișinău și intensificarea la maximum a mijloacelor de emisie Radio și TV care să asigure „recepționarea lor pe întreg teritoriul republicii și pe o parte semnificativă a României”¹¹.

Ca urmare a hotărârii CC al PCUS din 5 noiembrie 1970 „Cu privire la măsurile de intensificare în continuarea muncii ideologice în rândul populației RSS Moldovenești și a regiunii Cernăuți a RSS Ucrainene”, Ministerul Telecomunicațiilor al URSS a fost obligat să asigure pe teritoriul RSSM recepționarea calitativă a două posturi TV și să mărească puterea releelor de televiziune în raioanele de frontieră. În corespondența din 2 iulie 1975 către N. D. Psurtev, ministrul telecomunicațiilor al URSS, I. Bodiul sublinia, „că în ultimii cinci ani, nu s-a făcut aproape nimic pentru îndeplinirea acestei hotărâri. Moldova este unica republică din țară unde, până în prezent, funcționează un centru de teleradio mixt, dotat cu aparataj de proastă calitate, de modelul anului 1958. Dacă primul post, care transmite emisiunile moscovite, se recepționează în întregime, atunci al doilea, care transmite emisiunile moldovenești, se recepționează de un număr nesemnificativ de locuitori. Ca urmare a cuprinderii incomplete a teritoriului republicii cu emisiuni Radio și TV, populația de la frontieră utilizează televiziunea românească”. De aceea, cerea imperativ „să se soluționeze imediat problema ce ține de amplificarea asigurării Radio și TV a RSSM”¹².

Prin dispoziția Consiliului de Miniștri ai URSS din 7 aprilie 1976, în RSSM au fost trasate acțiuni concrete pentru dezvoltarea bazei tehnico-materiale a televiziunii și radiodifuziunii până în anul 1980. Eforturile pentru consolidarea radioului și televiziunii din RSSM erau dictate de necesitățile „intensificării muncii ideologice” în rândul populației, în scopul contracarării „influenței” românești care „leza interesele URSS”. Pentru perioada 1976-1980, se preconiza construirea și darea în folosință a stațiilor de televiziune la Edineț și Rezina, instalarea unui emițător pentru radiodifuziunea în două programe pe unde ultrascurte la stația de televiziune din Ungheni, construirea casei republicane a radiodifuziunii și sonografiei, reconstruirea, în anii 1978-1980, a complexului de studiouri și echipamente ale televiziunii din Chișinău. De asemenea, era prevăzut un plan de reconstruire, în anii 1978-1980, a stațiilor de televiziune în orașele Cahul și Bălți și instalarea, în anii 1978-1979, a două emițătoare (în Ungheni și în orașelul Cimișlia), acțiuni ce urmau să asigure transmiterea emisiunilor televizate în două programe. Realizarea acestor măsuri asigurau recepționarea programului 1 de televiziune unional pe întreg teritoriul republicii (în 1978, circa 98 la sută din populația RSSM recepționa acest program de televiziune) și a programului 2 - în proporție de la 65 la 90 la sută din teritoriul republicii.

La 2 martie 1978, V. Russu, ministrul telecomunicațiilor din RSSM, informa CC al PCM că emisiunile canalelor de televiziune se difuzează prin interme-

¹¹ Elena Negru, Gheorghe Negru, *PCM și naționalismul (1965-1989)*..., p. 63.

¹² *Ibidem*, p. 200.

diul a șase stații de televiziune de mare putere și a 34 de stații de mică putere, ceea ce permite ca 98 % din totalul populației să recepționeze un singur canal; 65 % - două canale, iar locuitorii din Chișinău și cei din localitățile situate la distanța de până 20 km de acesta - trei canale”¹³.

Totuși, în pofida acestor rezultate, televiziunea de la Chișinău nu era recepționată pe întreg teritoriul republicii. Potrivit informației lui V. Russu, din cauza „unor particularități de relief”, mai multe localități din 25 de raioane ale RSSM aveau dificultăți în vizionarea programelor televiziunii sovietice. Printre cele mai dezavantajate din acest punct de vedere erau localitățile din raioanele de sud ale RSSM situate în apropierea frontierei cu RSR (Ceadâr - Lunga, Vulcănești, Cahul, Leova), urmate de cele din centru (Hâncești, Nisporeni, Ungheni, Telenești)¹⁴.

Anihilarea influenței radioului și televiziunii RSR capătă amploare în anul 1978, pe fundalul intensificării politicii PCUS de combatere a „antirusismului și antisovietismului tovarășilor români”¹⁵, ca reacție a individualizării poziției României în cadrul Tratatului de la Varșovia, dar și a apropierii de China.

În raportul „Cu privire la intensificarea propagandei române orientate către RSS Moldovenească” prezentat la ședința Biroului CC al PCM din 14 martie 1978, I. Bodiul a semnalat despre creșterea „considerabilă a numărului de ore de transmisie a posturilor românești de radio și televiziune destinate republicii noastre”. Hotărârea adoptată la aceeași ședință obliga vicepreședintele Consiliului de Miniștri al RSSM „să pregătească și să înainteze propuneri privind transpunerea în fapt a hotărârii CC al PCUS privind consolidarea bazei tehnico - materiale a Comitetului de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune al Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești”¹⁶.

În nota din 7 aprilie 1978 către CC al PCM, Gr. Ereimei, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RSSM, arăta că în multe sate la granița cu România programele 1 și 2 ale televiziunii republicane nu puteau fi vizionate. „În cel mai bun caz, sublinia demnitarul, aceste emisiuni pot fi recepționate cu condiția instalării unor antene înalte, iar pentru programul 2 este necesar un adaptor, care costă 45 de ruble. Cât despre emisiunile televiziunii române, ele sunt recepționate în toate satele din zona de graniță doar cu antena de cameră, iar imaginea este clară și stabilă”.

În scopul contracarării televiziunii române și sporirii „eficienței și calității televiziunii și radioului” din RSSM, intensificării „influenței lor ideologice asupra maselor” se propunea prelungirea orelor de emisie cât și extinderea volumului emisiunilor Radio și TV, mărirea fondului teleradio cu filme, spectacole, programe concertistice video, înregistrări cu emisiuni ale teleradiodifuziunii centrale etc.

¹³ AOSPRM, fond 51, inv.47, dosar 7, fila 108.

¹⁴ *Ibidem*, filele 110-111.

¹⁵ Elena Negru, Gheorghe Negru, *PCM și naționalismul (1965-1989)*..., p. 217.

¹⁶ *Ibidem*, p. 101.

În perspectivă, se preconiza construirea unei noi stații de televiziune în zona orașelului Strășeni, pe o cotă mai înaltă decât cea existentă, pe un pilon înalt de 360 de metri, ceea ce depășea cu 240 de metri înălțimea turnului de televiziune din Chișinău. Acest lucru era „cu atât mai important, cu cât turnurile de televiziune din România se aflau pe cote considerabile mai înalte decât cele din Moldova”¹⁷.

Criza din relațiile sovieto-române de la sfârșitul anilor 70 și amplificarea campaniei împotriva „cursului deosebit” al conducerii RSR au impulsionat eforturile PCM pentru dezvoltarea televiziunii și radioului, dotării tehnice a stațiilor de televiziune de televiziune cu aparatură puternică care să diminueze efectul retransmițătoarelor ale RSR situate la frontiera cu RSSM, mai ales, a celor de la Iași și Galați.

În 1977, în RSSM, începe reconstrucția complexului de studiouri și echipament al televiziunii și construcția studiourilor de echipament pentru televiziunea și producția cinematografică color. Totodată, încep lucrările de construcție a Casei republicane de radiodifuziune. În scopul dirijării și controlului acestor lucrări este creată Comisia republicană pentru examinarea problemelor privind consolidarea bazei tehnico-materiale a stațiilor de radio și televiziune.

În hotărârea Comisiei republicane pentru examinarea problemelor privind consolidarea bazei tehnico-materiale a stațiilor de radio și televiziune din 25 decembrie 1978, expediată la CC al PCM, se arăta că extinderea rețelei de retransmițătoare permitea recepționarea primului canal de televiziune pe întreg teritoriul, iar a celui de-al doilea canal – de 80 la sută din teritoriul RSSM¹⁸.

Totuși, potrivit aceluiași document „mai mult de jumătate din numărul telespectatorilor utilizau antene ale căror construcție și orientări nu corespundeau cerințelor de receptare calitativă a programelor moldovenești și unionale de televiziune”. Receptarea necalitativă a programelor de televiziune de către locuitorii RSSM se datora și faptului că stațiile de televiziune din republică lucrau pe diapazoane de unde decimetrice și metrice, iar aparatele de televiziune din rețeaua de comerț aveau capacitatea de recepționare doar a emisiunilor pe diapazon de unde metrice.

Pentru redresarea situației comisia propunea ca „Ministerul Comerțului din RSSM să asigure aprovizionarea republicii cu aparate de televiziune (cu convertoare încorporate) pentru toate diapazoanele și să mărească numărul dispozitivelor și antenelor cu diapazon decimetric propuse spre vânzare”. De asemenea, comisia considera necesar ca Ministerul Gospodăriei Comunale din RSSM să intensifice lucrul privind interzicerea instalării antenelor individuale pe blocurile locative cu mai multe apartamente”¹⁹.

Potrivit notei informative din 26 septembrie 1979 a Comitetului de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune al RSSM, adresată PCM, volumul de eter

¹⁷ *Ibidem*, p. 201.

¹⁸ AOSPRM, fond 51, inv.50, dosar 3, fila 105.

¹⁹ *Ibidem*, fila 108.

pe zi a celor două canale ale televiziunii republicane era de 31,4 ore, iar cel al emisiunilor celor două canale ale radioului republican era de 30,6 ore²⁰. În plus, în același an, 1979, televiziunea și radioul din RSSM retransmiteau patru canale ale televiziunii și trei canale ale radioului unional.

În pofida acestor progrese, la sfârșitul anului 1979, problema privind recepționarea calitativă pe întreg teritoriul RSSM a programelor 1 și 2 ale televiziunii republicane rămânea nerezolvată. Chiar dacă, formal, canalul 1 republican de televiziune putea fi recepționat de către 95-96 la sută, iar canalul 2 - de către 70 la sută din populație, în realitate, din cauza calității proaste de recepționare, programele televizate din RSSM putea fi vizionată doar de 75 și, respectiv, de 45 la sută din populație. „Programele se recepționează rău sau în general nu puteau fi recepționate în unele raioane de frontieră din zona râului Prut, se arăta în nota informativă din 26 septembrie 1979 a Comitetului de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune al RSSM. Realizarea acestui proiect a fost amânată pentru sfârșitul celui de-al X-lea cincinal, dar tot nu deplin, dacă e să ținem cont de decizia de dezvoltare a televiziunii color”²¹.

În nota informativă din 23 septembrie 1980, către CC al PCUS, „Cu privire la dezvoltarea televiziunii în RSS Moldovenească și activitatea de contracarare a propagandei străine ce lezează interesele URSS”, P. Petric, secretar responsabil cu lucrul ideologic al CC al PCM, sublinia, că pe parcursul anilor 1975-1978, CC al PCM a examinat și a adoptat o serie de hotărâri care, direct sau indirect, aveau tangență cu ansamblul de acțiuni ale campaniei de contracarare a „propagande naționaliste române care leza interesele URSS: „Cu privire la măsurile de intensificare a influenței televiziunii și radioului asupra formării concepției comuniste a oamenilor muncii din republică” - 1975; „Cu privire la măsurile suplimentare în domeniul activității ideologice în legătură cu intensificarea propagandei naționaliste românești care lezează interesele URSS” - 1976; „Cu privire la măsurile de intensificare a educației patriotice și internaționaliste a oamenilor muncii din republică în lumina hotărârilor Congresului XXV al PCUS” - 1976, „Cu privire la cazurile de compromitere a cadrelor în Comitetul de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune al Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești” - 1978; „Hotărârea CC al PCUS „Cu privire la educația internaționalistă a oamenilor muncii prin intermediul televiziunii și radiodifuziunii”²². Cu toate acestea, consemna P. Petric, „astăzi aproape 40 de procente din teritoriul republicii sunt supuse influenței televiziunii române, multe dintre emisiunile căreia au o tentă naționalistă foarte pronunțată și sunt prevăzute nu numai pentru masele de ascultători din România, ci și pentru telespectatorii din Moldova Sovietică. Ea propagă pe larg și metodic cursul deosebit al conducerii românești; un mare loc este rezervat chestiunilor istorice care deseori sunt tratate în mod denaturat. În emisiunile te-

²⁰ AOSPRM, fond 51, inv.50, dosar 3, fila 102.

²¹ *Ibidem*

²² Elena Negru, Gheorghe Negru, *PCM și naționalismul (1965-1989)*..., p. 209.

leviziunii române se subliniază ideea existenței unei oarecare „națiuni românești unitare”, care include și populația moldovenească a republicii noastre. Ideea lor principală este lupta românilor pentru unirea pământurilor lor și pentru independență. Asemănarea limbilor, prezența unor elemente comune în cultura popoarelor moldovenesc și român fac ca aceste emisiuni să sensibilizeze o anumită parte a populației RSS Moldovenești”.

În scopul „contracării televiziunii României”, televiziunea de la Chișinău a inaugurat, din 1978, o serie de programe în limba română „cu genericul *Moldova Sovietică*, cu o durată de o oră, săptămânal, la radio și de două ori pe lună - la televiziune, precum și alte cicluri de emisiuni, în care pe bază de documente erau prezentate istoria poporului moldovenesc, etapele statalității lui, înflorirea economiei și a culturii republicii în anii puterii sovietice”.

„Dezvoltarea continuă” a televiziunii presupunea extinderea transmisiunii cu mai multe programe. Către anul 1985 erau planificate trei programe echivalente, iar către anul 1990 - patru, dintre care trei, erau programe ale televiziunii de la Moscova cu durata de 9-16 ore, și unul republican - cu durata de 11 ore pe zi. Pentru îmbunătățirea calității recepționării programelor televiziunii se preconiza „definitivarea în anul 1984 a construcției și dării în exploatare a unei stații de televiziune de mare capacitate (până la 120 kW) în Strășeni (în loc de Chișinău), construirea unor stații de televiziune noi și reconstrucția unui șir de stații și linii cu radioreleu învechite...”.

Potrivit opiniei secretarului CC al PCM, „rezolvarea în complex a problemelor ce țin de consolidarea în continuare a bazei tehnico-materiale a televiziunii RSS Moldovenești va permite ridicarea nivelului de contracarare a propagandei străine, va intensifica rolul televiziunii în educația comunistă a oamenilor muncii”²³.

La ședința Biroului CC al PCM din 3 august 1982, unde au participat o serie de miniștri și conducători de instituții conexe lucrului ideologic, s-a discutat chestiunea „Cu privire la faptele de manifestare a naționalismului în republică și sarcinile privind educația ideologico-politică și internaționalistă a oamenilor muncii”. În timpul dezbaterilor a fost abordat și subiectul referitor la „influența negativă” a radioului și televiziunii române asupra locuitorilor RSSM. Gr. Ereimei, membru al Prezidiului CC al PCM, semnala că deși „în zece ani, am discutat de două ori despre activitatea Comitetului de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune și s-a spus ce trebuie de făcut”, totuși, locuitorii raioanelor de la frontieră cu România continuau să manifeste interes față de posturile românești de televiziune. Constatând ineficiența hotărârilor adoptate și inactivitatea unor factori de decizie, care timp de zece ani făcuse prea puțin pentru suprimarea influenței televiziunii române, demnitarul de partid îndemna la „luptă hotărâtă” cu „antenele îndreptate spre România”²⁴.

²³ *Ibidem*, p. 211.

²⁴ Gheorghe Negru, *Intensificarea „manifestărilor naționaliste” în RSSM la începutul anilor 80 ai sec. XX*, în *Destin Românesc*, Revistă de istorie și cultură, 2011, nr. 3, p. 109.

Războiul PCM împotriva antenelor orientate spre România a continuat până la sfârșitul anilor anilor 80. În pofida deciziilor adoptate și opreliștilor impuse, emisiunile televiziunii române continuau să aibă audiență în rândurile populației din RSSM, mai ales în localitățile de la frontieră unde posturile televiziunii române puteau fi vizionate cu antenă de cameră. Eforturile de neutralizare totală a televiziunii românești se dovedeau, deocamdată, lipsite de efectul dorit. Deși autoritățile sovietice puteau rezolva și această problemă, totuși, ele nu au recurs la imixtiunea brutală în „pasiunile oamenilor” de a viziona emisiunile televiziunii românești. Instituirea unor metode polițiste de control față de nevoile culturale ale oamenilor, de supraveghere a preferințelor pentru o emisiune sau alta ar fi fost un semn prea evident de ruptură între cele două partide comuniste „frățești”, contravenind intereselor URSS de menținere a României în sfera ei de influență.

Summary

The article is dedicated to CPM's efforts, during the seventies and eighties, to counteract the "Romanian influence over the MSSR", via RSR TV and radio, in the context of the USSR's propaganda campaigns against Bucharest's course of moving away from Moscow.

Documents show that, in the period we studied, CPM tried desperately to develop its transmission means, its efforts ranging from constructing relay stations to endowing studios with technology, in order to stand up to the superiority of Romanian TV relays, placed in counties bordering with the MSSR. Despite the consolidation of the radio and TV infrastructures, despite the war against "aerials oriented towards Romania" which took place in that period, the SRR TV wasn't totally neutralized: it continued to be watched by the population in border settlements, which used internal aerials.

Mariana Țîbulac*

DEZVOLTAREA COEZIUNII MANAGEMENTULUI CULTURAL ÎN REPUBLICA MOLDOVA DUPĂ 1991

Istoria relevă că încă de la începuturile sale, cultura a reprezentat și reprezintă unul dintre domeniile în care civilizația umană se manifestă în toată varietatea și complexitatea sa, fiind concomitent o sursă și un rezultat al dezvoltării omenirii.

De-a lungul secolului al XX-lea, s-au înregistrat numeroase contribuții privind sistematizarea și structurarea teoretică a relațiilor din domeniul cultural atât în Republica Moldova, cât și peste hotarele ei. Activitățile cultural-artistice au un rol predominant în alcătuirea fundalului existențial al oricărei societăți. Generând neconținut valori ce se acumulează și ierarhizează într-un veritabil patrimoniu material și spiritual, cultura are calitatea unică de a determina, pentru toți membrii unei comunități, o anumită specificitate pentru modul de a gândi, de a trăi și de a acționa. Esențialmente, ea este o problemă comunitară, iar managementul cultural are un rol determinant în ceea ce privește coeziunea și specificul oricărei societăți. Cultura reușește să materializeze relația tridimensională a omului cu natura, cu societatea și cu ideea de valoare și, în același timp, să confere neconținut sensuri, repere, alternative și orizont de primenire spirituală pentru ființa umană. Capacitatea modelatoare a culturii asupra convingerilor estetice și spirituale individuale, asupra mentalităților și conștiinței sociale determină destinul omului, relațiile acestuia cu semenii și cu mediul în care trăiește.

Interesul științei managementului pentru studierea culturii s-a declanșat prin anii '70, ca urmare a constatării faptului că organizații economice cu același obiectiv de activitate, identic dotate din punct de vedere al resurselor, obțineau performanțe diferite numai pentru faptul că își desfășurau activitățile specifice în spații aparținând unor culturi diferite¹. Managementul instituțiilor culturale din Republica Moldova constă în direcționarea organizației de profil cultural către o finalitate, adică producerea de valori în sens estetic, artistic, moral, spiritual, difuzarea și promovarea acestor valori, protejarea și punerea în circulație a patrimoniului cultural etc.

Deși cultura a fost una dintre cele mai vechi responsabilități ale statului în multe sisteme politice europene, ea rămâne totuși o apariție relativ recentă în ierarhia profesională (politică sau administrativă) a societății noastre². Poate părea surprinzător cât de mult este gata să investească un stat în promovarea faimei sale prin intermediul culturii, lucru observat după proclamarea indepen-

* **Mariana Țîbulac**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Zecheru Vasile, *Management în cultură*, Editura Litera Internațional, București, 2002, p.28.

² Mundy Simon, *Politica Culturală, Ghid Succint*, Consiliul pentru Cooperare Culturală. Ediție a Consiliului Europei, Strasbourg, 2000, p. 21.

denței Republicii Moldova. Astăzi însă, în fața întregii Europe se conturează un sir de obiective de ordin mult mai general. Unul din scopurile politicii culturale a oricărui stat european, este de a consolida societatea în fața stresurilor cu care aceasta se confruntă. Orice țară dispune de instrumente specifice pentru promovarea culturii proprii pe scena internațională. Însăși colaborarea sau participarea Republicii Moldova la programele internaționale înseamnă promovarea culturii autohtone în lume.

Cultura a jucat întotdeauna un rol fundamental în susținerea dezvoltării și a politicilor privitoare la forța de muncă, ca și pentru creșterea economică și dezvoltarea durabilă și mai are, de asemenea, un rol foarte important și în privința diminuării excluziunii și marginalizării sociale. Diversitatea culturală a reprezentat mereu un factor important pentru asigurarea pluralismului, democrației, coeziunii sociale și a identității societăților și indivizilor, precum și a dialogului social. Această idee va fi inclusă ca bază în viitoarea Convenție pentru Diversitate Culturală Europeană. Viitoarea Convenție constituie un instrument esențial pentru asigurarea dezvoltării diferitelor culturi, asigurând echilibrul între libera mișcare a bunurilor și serviciilor culturale și protecția necesară pentru cultura minorităților³.

Managementul cultural reprezintă o realitate din ce în ce mai pregnantă, atât pentru Republica Moldova cât și pentru alte țări prin faptul că are ca obiectiv perspectivele dezvoltării cultural-educative în viitor prin prisma anumitor factori de producție culturală. Între factorii participanți la procesul de creație și / sau circulație a valorilor culturale vom remarca, în primul rând, omul de cultură, personalitatea creatoare – componenta esențială, fără de care nu poate fi imaginat un act cultural⁴.

Opinia divizată asupra identității culturale și naționale este deosebit de importantă mai ales în societățile multiculturale, pentru marea lor necesitate de a cultiva sentimentul comun al apartenenței între diversele ei comunități. Tânăra democrație multietnică și multilingvistică, apărută după 1991, în cadrul Republicii Moldova, precum și suveranitatea și independența ei, au pus capăt controverselor asupra identității culturale și naționale. Deci, orice cultură este creată prin prismă istorică, mai ales că istoria recentă a limbii române în Republica Moldova este de o importanță esențială pentru înțelegerea incertitudinilor privind identitatea națională și culturală a societății la începutul secolului XXI. În acest sens, în ciuda tuturor dificultăților interne, Republica Moldova încearcă astăzi să se apropie tot mai mult de Europa, iar cultura a început deja să joace partida sa importantă pentru transformarea Moldovei într-un stat ce caută să obțină integrarea în larga comunitate europeană⁵.

³ Punctul de vedere al MCC, referitor la *Declarația Președenției Reuniunii Mondiale a Miniștrilor Culturii, pentru susținerea dialogului și diversității culturale*, //www.mae.ro/index.php.doc

⁴ Zecheru Vasile, *op. cit.*, p.142.

⁵ *Politica Culturală în Republica Moldova*, Ministerul Culturii, Chișinău, 2002, p.86.

Managementul cultural este o temă puțin cercetată, însă foarte actuală pentru Republica Moldova. Studiarea acestei probleme va permite găsirea soluțiilor adecvate ce vor favoriza tranziția spre o societate democratică. Cu atât mai mult că problema fundamentală a Republicii Moldova privește modernizarea de ansamblu a societății, reducerea decalajelor social-culturale în raport cu celelalte state din Europa și ridicarea standardului de viață a populației.

Astfel spus, studiarea managementului cultural ne permite a observa că după 1991, cultura și arta în Republica Moldova se confruntă cu o problemă care pare veșnică și omniprezentă și anume, insuficiența fondurilor disponibile pentru realizarea proiectelor din acest domeniu. În mod natural, Moldova începe să aibă relații culturale strânse cu alte state, precum România (prin programul ei anual de cooperare care include restaurarea patrimoniului, sprijinul pentru artele scenice, inclusiv echipament pentru teatre, donații de cărți pentru bibliotecile publice și instrumente muzicale) și există speranța că aceste relații se vor lărgi și mai mult pe viitor. Știința managerială arată necesitatea acestor relații de colaborare, deoarece cultura este un sector de activitate cu capacitate redusă de autofinanțare. Ea nu poate să se susțină, prin efort propriu, sub aspect financiar, de aceea proiectele comune cu alte țări mai dezvoltate sprijină creația națională. Recent Republica Moldova a devenit un participant activ al proiectului MOSAIC al Consiliului Europei. În cadrul acestuia, factori culturali de decizie și administrație au luat parte la seminarele multilaterale privind finanțarea și sponsorizarea culturii, condițiile de lucru pentru artiști și diversitatea culturală. Aceste întâlniri le-a oferit posibilitatea să stabilească noi relații, să schimbe informații, să-și împărtășească experiența cu colegi din alte țări participante la acest proiect.

Ca și Consiliul Europei, Fundația Culturală Europeană promovează activitățile culturale și educaționale, precum și cercetarea „naturii multinaționale a caracterului european”⁶. De rând cu acestea, Teatrul Național de Operă și Balet a devenit un bun ambasador al Moldovei în Europa Occidentală, traseu ce poate fi urmat și de Filarmonica Națională, Sala cu Orgă etc.

În general, este important faptul că, cât timp statele nou independente din Europa de Est și Centrală sunt în căutarea unor politici alternative, ele nu trebuie să se orienteze exclusiv după Europa de Vest, dar să continue să-și împărtășească experiența și ideile între ele. Lucru evidențiat și de misiunea Programului Politici Culturale, precum și de Institutul pentru o Societate Deschisă, Artă și Cultură etc. Organizate sub egida Fundației Soros - Moldova, acestea au menirea de a contribui la implementarea și dezvoltarea pe baze democratice a unei politici culturale eficiente și flexibile, care va profita de avantajele economiei de piață pentru a sprijini, a promova și a proteja valorile culturale.

Scopul tuturor acestor programe este de a sprijini dezvoltarea strategiei culturale a Republicii Moldova sub aspectul finanțării culturii, descentralizării

⁶ *Ibidem*, p.113.

culturale, structurării eficiente a managementului cultural și dezvoltării infrastructurii culturale propriu – zise,

Privind în viitor, sperăm ca managementul cultural din Republica Moldova să se dezvolte, ca și în alte țări ale Europei de Est, devenind un factor mult mai activ și mai implicat în producerea valorilor spirituale, estetice și artistice. Atenția oamenilor de cultură, a creatorilor de patrimoniu, trebuie să fie focusată pe diverse activități, mizând în ultimă instanță pe abilitatea lor de a crea și pe susținerea propriilor oportunități de realizare. Însă criza de informație în Republica Moldova s-a simțit în toate timpurile, iar nevoia de informare și de cultură este din ce în ce mai mare. Rolul de comunicație culturală al mass-mediei, audiovizualului și presei este decisiv și necesită a fi dezvoltat în coordonare cu instituțiile culturale, ONG-urile și artiștii⁷.

Cultura devine o parte din ce în ce mai importantă a dialogului internațional datorită elementelor sale constitutive, precum ar fi mutualitatea și calitatea ei de mesager mondial. Autoritățile din Republica Moldova au o abordare coordonată față de dezvoltarea programelor internaționale de schimb cultural atât la nivel instituțional, cât și la cel individual. Ca urmare a participării active a Moldovei în programul MOSAIC, se acordă importanță desemnării unui Observator Cultural Independent în Republica Moldova⁸. Deci, obiectivul sincronizării cu valorile europene și cel al integrării valorilor culturale naționale în cultura mondială a condus, în ultimul timp, la extinderea relațiilor culturale cu alte țări.

Astfel, managementul cultural constituie unul din aspectele relațiilor de parteneriate, de cooperare, administrare și gestiune în domeniul culturii, care permite crearea unor condiții favorabile pentru activitatea unei instituții de stat sau al unui ONG în domeniul cultural.

Obiectivele propuse în acest domeniu nu pot fi rezolvate prin metode tradiționale – pe calea adoptării unor hotărâri, a elaborării unor norme, reguli sau legi impuse cetățenilor. Ele pot fi soluționate doar prin intermediul managementului cultural.

Eficacitatea managementului culturii, drept urmare a activității artistice și nu numai, depinde în mare parte de măsura în care subiectul conducerii cunoaște procedurile, mijloacele tehnologiile de soluționare a problemelor existente în acest domeniu. Astfel, actualmente, se impune utilizarea unui nou tip de management cultural: unul bazat pe principiile științifice moderne, realizat de specialiști competenți. Doar astfel Republica Moldova va avansa pe calea progresului și a edificării unei culturi naționale competitive, a unui stat social și a unei adevărate democrații.

⁷ Ciobanu Vitalie, *Românii de peste Prut, Evenimente culturale bilaterale* // www.cultura.ro/documents.aspx.

⁸ *Politica culturală a Republicii Moldova*, Din raportul grupului de experți ai Consiliului European, în *Revista Sud - Est*, Nr.4., 2001, p.140.

În concluzie, subliniem că managementul cultural contribuie la cunoașterea și respectarea valorilor comune ale culturii și civilizației naționale, cât și europene, punând accentul pe democrație, pluralism și interculturalitate, importanța culturii poate fi apreciată ca o disciplină de învățământ, cu rol remarcabil în formarea competențelor de tip european, necesară noilor generații.

Summary

The present study focuses upon the issue of the importance of cultural management in Moldova. It have underlined the role of culture in contemporary society, showing through this the priority of cultural identity as opposed to national identity. The existence of a series of scientific work and periodicals, cultural foundations, legal acts that describe cultural collaboration with other states, etc., have made this article possible.

A study is proposed to promote cultural dialogue, without taking account of geopolitical interests, economics, etc., in this way showing the contribution of culture to the process of Euro-integration. The actual role of artists, writers, painters, musicians, artistic people, is to rediscover their identity in Europe through what they do. The reason they are considered the "message bearers" of Euro-integration through culture, culture becoming one of the most important parts of a free collaboration between all the countries in Europe.

DOCUMENTAR

Gheorghe Cojocaru*

90 DE ANI DE LA CONFERINȚA SOVIETO-ROMÂNĂ DE LA VIENA

Problema conferinței diplomatice sovieto-române de la Viena, din 27 martie-2 aprilie 1924, este larg abordată și în baza unor surse diverse atât în istoriografia românească contemporană¹, deși o lucrare aparte, *in extenso*, consacrată acestei reuniuni de hotărâre în istoria relațiilor dintre România și URSS deocamdată nu există, cât și în istoriografia sovietică și rusă de astăzi². După breșa produsă în 1922 în sfera relațiilor sovieto-germane la Rapallo, anul 1924 era „momentul pătrunderii Uniunii Sovietice în spațiul diplomatic european”, fapt care impunea României „obligăția de a căuta o cale pentru asigurarea frontierei sale răsăritene”³. În acest context, reluarea contactelor diplomatice directe putea fi calea pentru clarificarea punctelor de vedere ale celor două țări vecine asupra problemelor în litigiu. Chestiunea Basarabiei, revenirea căreia în familia românească prin votul Sfatului Țării din 27 martie 1918 era contestată de Guvernul bolșevic, rămânea, alături de chestiunea tezaurului românesc evacuat

* **Gheorghe Cojocaru**, doctor în istorie, director al Institutului de Istorie al AȘM.

¹ Alexandre Boldour, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*, Paris, Librairie Universitaire, 1927; Dumitru Th. Pârvu, *Problema Basarabiei în lumina principiilor actelor juridice internaționale* (Contribuții la cunoașterea raporturilor diplomatice româno-ruse), Editura Bibliotecii Mitropolitane București, București, 2013, p. 283-296; *Aspects des relations russo-roumaines. Retrospectives et orientations*, Minard, Paris, 1967, p. 112-115; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după marea Unire*, vol. II, partea I, 1918-1933, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 1035-1056; Valeriu F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, Iași, 1991, p. 95-96; Ion M. Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. I (1900-1924), Editura Albatros, București, 1998, p. 290-321; *Relațiile sovieto-române. Documente, vol. I 1917-1934*, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 216-258; Lidia Pădureac, *Relațiile româno-sovietice (1917-1934)*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2003, p. 107-109; Octavian Țăcu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică 1919-1939*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2004, p. 88-101.

² I. Ochotnicov, N. Batchinsky, *La Bessarabie et la paix europeene*, Paris-Prague, 1927; A. M. Лазарев, *Молдавская советская государственность и Бессарабский вопрос*, Картя Молдовеняскэ, Кишинев, 1974, с. 197-216; I. M. Kopanski, *Diplomația sovietică în lupta pentru soluționarea echitabilă a problemei Basarabiei (1918-1940)*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1985, p. 79-83; Михаил Мельтюхов, *Освободительный поход Сталина. Бессарабский вопрос в советско-румынских отношениях*, Яуза, Эксмо, Москва, 2006, с. 167-178.

³ Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 290.

în 1916 și 1917 la Moscova în condițiile ocupării teritoriului României de către trupele Puterilor Centrale, principalul subiect al disputei cu Sovietele.

Așa cum rezultă și din documentul prezentat aici, ideea unei întâlniri bilaterale sovieto-române a apărut în cadrul negocierilor de la Tiraspol dintre reprezentanții celor două părți, demarate la 5 august 1923 în scopul reglementării situației de-a lungul râului Nistru⁴. Propunerea Sovietelor de reluare a raporturilor economice și de deschidere a unei misiuni comerciale sovietice în România a fost condiționată de reprezentanții statului român de stabilirea relațiilor diplomatice „pe bazele arătate la Genova și Lausanne”. Or, la Conferința economică europeană de la Genova (10 aprilie-19 mai 1922), primul ministru Ion I. C. Brătianu oferise Rusiei sovietice angajamentul de neagresiune permanentă, în schimbul recunoașterii status quo-ului⁵. La Conferința de la Lausanne (20 noiembrie 1922 - 24 iulie 1923), în urma contactelor diplomatice sovieto-române, s-a profilat posibilitatea decuplării problemei Basarabiei de cea a tezaurului și, astfel, s-a realizat o oarecare deschidere în vederea inițierii unor negocieri asupra problemelor pendinte între cele două părți⁶.

În consecință, dată fiind disponibilitatea Sovietelor de a discuta ansamblul problemelor din sfera relațiilor bilaterale, partea română a propus drept loc de întâlnire orașul Salzburg, din Austria, iar ca dată - mijlocul lunii ianuarie 1924. După ce Bucureștiul nu a acceptat Odessa ca loc de întâlnire, iar Moscova a respins propunerea ca reprezentanții celor două țări să se reunească la Varșovia, la sfârșitul lunii ianuarie 1924 Guvernul român își dădea acordul ca întâlnirea să aibă loc la Viena, în intervalul de o lună de la receptarea acestei înștiințări de către Soviete.

Delegația română, condusă de C. Langa-Rășcanu, ministru plenipotențiar la Sofia, din care făceau parte ca experți și basarabenii Gherman Pântea, dr. Petre Cazacu și Anton Crihan, urma să se confrunte cu delegația sovietică în frunte cu N. N. Krestinski, ambasadorul URSS în Germania.

Conform instrucțiunilor primului ministru Ion I. C. Brătianu, „principiul conducător” al delegației române la negocieri era delimitarea chestiunii Basarabiei de cea a tezaurului evacuat în Rusia, „pe temeiul convorbirilor de la Lausanne”. Prioritară era dobândirea recunoașterii frontierei răsăritene a României și, implicit, a drepturilor românești asupra Basarabiei, Guvernul fiind dispus, în cazul unei înțelegeri ferme în acest sens cu Sovietele, să accepte, ca un compromis, o notă de plată - renunțarea la „tezaurul metalic” (stocul în monede, lingouri de aur). Restabilirea relațiilor diplomatice cu Moscova nu se putea admite decât în condițiile recunoașterii frontierei pe Nistru. În ipoteza cererii unui plebiscit în teritoriul dintre Prut și Nistru, delegația română urma să invoce în apărarea drepturilor României „toate argumentele cunoscute”, precum și Tratatul de la Paris, din 28 octombrie 1920, ce consacră jurisprudența statului român asupra

⁴ Lidia Pădureac. *op. cit.*, p. 46.

⁵ *Ibidem*, p. 44.

⁶ Octavian Țăcu, *op. cit.*, p. 80-81.

Basarabiei, care, potrivit lui Ion I. C. Brătianu, „nu este nici Donețul, nici Ucraina, unde rușii să poată spune că au un interes economic și vital”.

Pe de altă parte, la 3 martie, în ședința Biroului Politic al CC al PC (b) din toată Rusia s-a decis să se dea următoarele directive delegației la negocierile de la Viena cu România: (1) Basarabia să nu fie cedată în nici un caz României; (2) negocierile să fie purtate astfel încât Europa să se convingă de demersul pașnic al URSS în chestiunea în litigiu a Basarabiei pe calea unui plebiscit; (3) momentul înaintării acestei cerințe trebuia ales astfel încât să nu fie interpretat de reprezentanții României drept un pretext de ruptură; (4) nu se vor purta negocieri despre o eventuală împărțire a Basarabiei; (5) masa negocierilor va trebui folosită ca o tribună pentru demascarea politicii României din anii 1917-1918 față de Basarabia; (6) nu trebuiau invocate „drepturile istorice” ale Rusiei asupra teritoriului dintre Prut și Nistru; (7) totodată, trebuia să se pledeze și în favoarea dreptului populației Bucovinei la autodeterminare națională⁷.

Astfel, se poate constata că Guvernul român a intuit esența demersului sovietic la negocierile de la Viena, elaborând din timp linia de conduită a delegației sale în raport cu cerința speculativă a unui plebiscit în Basarabia din partea Sovietelor, care, în principiu, în condițiile anului 1924 nu admiteau renunțarea la acest teritoriu. Problema care se pune, evident, retrospectiv, este, dacă, în fond, această conferință a meritat efortul diplomației de la București, cu precizarea că prezența delegației române la Viena a urmărit, poate că excesiv de încrezător, dar în strictă conformitate cu interesul național, o normalizare sinceră a relațiilor cu marele vecin din Răsărit.

Ședința de deschidere a conferinței din 27 martie, ziua în care 6 ani în urmă Basarabia se reunea cu Patria-mamă, a fost inaugurată de ministrul de externe al Austriei Grunberger, după care șefii delegațiilor au rostit câte un scurt cuvânt de salut. Prima confruntare adevărată s-a dat a doua zi, la 28 martie, atunci când drept răspuns la poziția principială a delegației române privind necesitatea recunoașterii frontierei pe Nistru, N. N. Krestinski, într-un lung memoriu, a combătut drepturile românești asupra Basarabiei și, nesustinând „în nici un fel teza drepturilor istorice” ale Rusiei asupra acestui teritoriu, „nici menținerea Basarabiei în sânul Uniunii”, a cerut desfășurarea unui plebiscit între Prut și Nistru. În ședința următoare, din 31 martie, partea română a demontat „toată argumentarea rusească” și a respins categoric pretenția desfășurării unui plebiscit în teritoriul Basarabiei. În cea din urmă ședință, din 2 aprilie, delegația rusă a afirmat, în contradicție cu declarația sa din 28 martie, că „consideră Basarabia o porțiune din teritoriul rus”, insistând asupra ideii plebiscitului. În această situație, delegația română, „refuzând polemica” și regretând modul în care reprezentanții Sovietelor interpretau evenimentele din Basarabia, care au condus la unirea acesteia cu România, a arătat asupra „neaplicabilității plebiscitului la Basarabia, parte vie a organismului românesc”. În consecință, constatând de-

⁷ Gheorghe E. Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*. Studii și documente, Civitas, Chișinău, 2009, p. 98.

vierea Guvernului sovietic de la „bazele fixate la Lausanne”, partea română și-a declinat responsabilitatea pentru soarta conferinței, solicitând amânarea ei până la revenirea la „bazele indicate”. N. N. Krestinski, în calitate de președinte al ședinței, a declarat închise lucrările conferinței.

Insuccesul Conferinței de la Viena, unde reprezentanții României au apărut în mod strălucit drepturile legitime românești asupra teritoriului dintre Prut și Nistru, a determinat diplomația română să intensifice eforturile în vederea consolidării legăturilor de amicitie cu partenerii europeni, în fața amenințărilor sovietice, iar pretențiile Sovietelor față de statul român au reliefat poziția acestora în chestiunile în litigiu, într-un context care părea să le fie mai favorabil ca nicicând⁸. Pe de altă parte, eșecul conferinței oferea Sovietelor un „prilej de agitație politică” în chestiunea Basarabiei pe scena internațională. După negocierile eșuate de la Viena, Cr. Racovschi îi va declara direct lui N. Titulescu că problema Basarabiei era ca o *hârtie de turnesol* pentru testarea „sentimentelor altor popoare față de noi”⁹. Iar, M. M. Litvinov, comisarul adjunct al poporului pentru afacerile străine, avertiza, în același registru amenințător, că „acum toți vor ține minte că orice sprijin material sau moral acordat României în problema Basarabiei va fi apreciat de noi ca un act ostil direct la adresa Republicilor Sovietice și o participare indirectă la ocuparea unui teritoriu sovietic”¹⁰. Această retorica exacerbată a Sovietelor nu era una de temut, dovadă fiind ratificarea Tratatului Basarabiei de către Italia lui Benito Mussolini în 1927, dar ea va determina anumite reacții de prudență și de mai multă rețineră în raport cu România. Din acest punct de vedere, al impactului conferinței de la Viena asupra relațiilor statului român cu lumea externă, aceasta a servit, se pare, mai puțin României, nevoită să se confrunte în continuare cu problema insecurității frontierei sale răsăritene.

CONFERINȚA ROMÂNĂ-BOLȘEVICĂ DE LA VIENA

Cu prilejul tratatelor comerciale cu Rușii la Tiraspol am refuzat propunerea lor de a relua într-un mod aproape general raporturile comerciale și de a institui în consecință o misiune comercială Sovietică în România, mai înainte de a se stabili reluarea raporturilor dintre cele două țări pe bazele arătate la Genova și Lausanna (ședința din 26.XI.1923).

La aceasta Sovietele ne-au respins, arătându-se dispuse a discuta în întregimea lor raporturile dintre România și U.R.S.S. și cerându-ne a fixa locul și data întrunirii delegațiunilor (ședința din 5.XII.1923).

În consecință, D-l Duca a încunoștiințat pe Cicerin, prin reprezentantul Sovietelor la Varșovia (telegrama No. 70932 din 20.XII.1923) că, luând act de comu-

⁸ Dumitru Th. Părvu, *op. cit.*, p. 296.

⁹ *Relațiile sovieto-române...*, p. 259.

¹⁰ *Ibidem*, p. 257-258.

nicarea ce ne-a făcut-o la Tiraspol, îi propune ca loc de întrunire a delegațiilor Salzburg în Austria și ca dată a doua jumătate a lunii Ianuar 1924.

Drept răspuns Legațiunea noastră din Varșovia ne informa (telegrama No. 90/7 Ianuar 1924 Înregistrată la No. 868/8 Ianuar 1924) că Guvernul Sovietic declinand propunerea noastră, pe motivul depărtării orașului Salzburg de Moscova și București și al greutăților de comunicații, ne propune Odessa ca loc al negocierilor.

Luând cunoștință de cele de mai sus, D-l Duca telegrafia Legațiunei noastre în Polonia (No. 1931/15 Ianuar 1924) propunerea noastră ca Conferința să aibe loc în orașul Varșovia, care înlătura toate neajunsurile invocate de ruși.

Guvernul sovietic, luând la rândul lui cunoștință „cu regret” de refuzul nostru nemotivat de a accepta Odessa, răspunde prin Legațiunea noastră din Polonia că se vede obligat a refuza Varșovia și propune, în schimb, Viena, „un loc mai comod și cu totul neutru pentru ambele părți” (telegrama No. 457/29 Ianuar 1924 Înregistr. La No. 51-7/30 Ianuar 1924).

Cu No. 5107 din 30 Ianuar 1924 răspundeam numitei noastre Legațiuni că consimțim ca Conferința să se întrunească la Viena o lună după primirea de către Soviete a acestei încunoștiințări.

La 27 Februar 1924 D-l Duca telegrafia sub No. 10655 lui Cicerin rugându-l să-i comunice data la care delegații ruși vor fi în măsură să înceapă negocierile.

Drept răspuns, Cicerin ne informa că delegațiunea rusă compusă din Krestinski, Ambasadorul Sovietelor la Berlin; Lorenz, Reprezentantul Sovietelor la Kovno; Lewitzki, Reprezentantul Sovietelor la Viena și Serebriakoff, fost Comisar-adjunct la căi și comunicațiuni, vor sosi la 24 Martie 1924 (telegrama No. 80 înregistr. la No. 12199/6 111924).

Sub No. 12199 din 6 Martie 1924, D-l Duca telegrafia lui Cicerin că delegații noștri D-nii C. Langa-Rascanou, Ministru Plenipotențiar la Sofia; D-l Drăghicescu, Senator și Mircea Djuvara, deputat, vor fi la Viena la 24 Martie 1924 pentru a începe lucrările Conferinței.

Completată cu Domnii Dr. Cazacu, Pântea, Ciotori și Crihan ca experți, delegațiunea noastră a fost împuternicită să trateze cu delegații U.R.S.S. toate chestiunile pendinte între România și U.R.S.S. și de a semna acordurile ce vor interveni.

Totodată, înainte de plecare, delegații noștri au primit următoarele instrucțiuni verbale de la D-l Prim Ministru Brătianu.

Principiul Dv. conducător va fi: despărțirea chestiunei Basarabiei de cea a tezaurului, pe temeiul convorbirilor noastre de la Lausanne.

Pentru stabilirea rapoartelor de bună vecinătate între cele două țări, veți arăta, de la început, că asemenea rapoarte nu pot exista fără fixarea graniței; or, fixarea graniței însemnează recunoașterea unirei Basarabiei, care este și trebuie să fie a noastră, astfel că asupra acestei chestiuni nu mai poate începe nici-o discuțiune.

Partea pozitivă pentru noi este să obținem recunoașterea Basarabiei și întoarcerea tezaurului, cel puțin al părții lui ne-metalice, înțelegând prin aceasta depozite particulare și arhive. Cu acest prilej nu trebuie pierdut din vedere că Sovietele au restituit polonezilor numeroase obiecte de artă, de o valoare însemnată.

Celelalte chestiuni pendinte sunt de mică importanță pentru noi și rezolvarea unora dintre ele ne-ar cauza chiar greutate; așa ar fi chestiunea instalațiunei unei Legațiuni bolșevice la noi, al cărei scop de propagandă în țară ar face ca o înțelegere a noastră cu ei asupra unei asemenea chestiuni, să fie chiar primejdioasă.

La observațiunea unor delegați în chestiunea de a ști dacă consimțim să cedăm tezaurul în schimbul recunoașterei Basarabiei, Domnul Prim Ministru a răspuns că dacă chestiunea Basarabiei este intangibilă și de o importanță vitală pentru noi, aceea a tezaurului metalic este tangibilă, în sensul că s'ar putea renunța la el, după ce se va vedea în ce chip s'ar lichida prealabil toate socotelile noastre reciproce, pentru ca nu cumva, după ce am fi renunțat la tezaurul metalic, să ne pomenim cu o evalațiune exagerată a pretențiunilor rusești.

În ceea ce privește felul de a proceda, domnul Prim Ministru a dat următoarele instrucțiuni: „la prima întâlnire oficială veți propune o întâlnire particulară, în dorința de a evita de la început o ciocnire.

„În acea întâlnire particulară le veți spune c' ați venit cu intențiunile cele mai sincere pentru a restabili între cele două țări relațiuni normale și chiar de amicitie.

„V-eți insista de la început asupra faptului că nu ne-am amestecat și nu ne amestecăm în afacerile interne ale Rusiei și c' am refuzat întotdeauna să intervenim în ajutorul vrăjmașilor ei.

„Dându-le asigurări depline despre intențiunile noastre pacifice, le veți declara că sunteți gata să reluăm relațiuni normale și amicale cu dâșii, dar că pentru aceasta se impune recunoașterea graniței, căci fără de graniță se pot obține armistiții, iar nu relațiuni normale între două țări. Or, în ceea-ce privește granița noastră, le veți spune că o cunosc, pentru că le-am repetat-o nu odată și, cum au venit cunoscând-o, chestiunea Basarabiei nu mai poate fi contestată.

„Privitor la recunoașterea lor de jure, de o vor cere, le veți arăta iarăși necesitatea recunoașterei aceleiași granițe.

„În chipul acesta două ipoteze sunt posibile din partea lor:

1. să răspundă negativ la recunoașterea graniței actuale, sau
2. să pună condițiuni, cerând ceea ce este probabil, plebiscitul.

„În acest ultim caz le veți opune toate argumentele cunoscute și tratatul de la Paris: trebuie remarcat însă, de la început, că toate argumentele de formă legale și istorice sunt numai accesorii și că de fapt nu sunt fundamentale decât două:

1. terenul național, și
2. interesele economice.

Or, Basarabia nu este nici Donețul, nici Ucraina, unde rușii să poată spune că au un interes economic și vital.

„Totodată mai este de semnalat delegaților ruși că Basarabia reprezintă un anacronism în Istoria Rusiei: luată în vederea Constantinopolului, a cărui stăpânire reprezintă pentru Rusia deținerea cheilor Mărei Negre, Basarabia a fost prima etapă spre a merge mai departe în realizarea acelui plan. Când însă tzarizmul a constatat imposibilitatea realizării visului său de cucerire, nu-i mai rămânea decât să renunțe și la Basarabia. Repararea acestei greșeli a regimului trecut se impune cu atât mai

mult azi, când independent de Rusia, Basarabia ne-a revenit grație evenimentelor, când nici-un interes economic nu justifică vre-o legătură între dânsa și Rusia și când continuând a se gândi la Basarabia, Rusia își atrage dușmănia unui popor care nu dorește decât să trăiască în pace cu marea lui vecină.

„În fine, le mai puteți spune că dacă cred într-o politică internațională, ei fac totuși o politică națională în străinătate, pe care dacă o fac, și este natural s'o facă, atunci s'o facă cel puțin bine.

„În cazul când, cu toate argumentele ce le-ați opune în conversațiunea preliminară, delegații ruși ar persista să refuze a ne da satisfacțiune, le veți spune că ați venit cu instrucțiuni formale, întrucât nu credem că ultimele lor manifeste erau făcute cu știrea Guvernului Sovietic și în consecință că sunteți nevoiți să întrerupeți negocierile spre a conveni pe urmă când ar putea fi reluate.

„Dacă ei ar ergota numai asupra formei, invocând interese de ordin intern, le puteți acorda formule cât de dulci, fără a compromite bineînțeles fondul chestiunii. Veți putea dar să fiți largi în formula recunoașterii Basarabiei declarându-vă gata a le da chiar concursul pentru a găsi pe acea care le-ar fi mai favorabilă.

„Nu trebuie însă, în nici un caz, să acceptați discuțiunea celorlalte chestiuni înainte de a tranșa pe acea a Basarabiei.

„Dacă ei ar refuza convorbirile preliminare și ar cere să tratați în Conferință, veți răspunde verbal că propunerea noastră nu era făcută decât pentru a evita o ciocnire și a facilita o înțelegere, și veți accepta discuțiunea oficială, făcându-i responsabili de consecințele refuzului lor.

„În ceea-ce privește propaganda, nu o veți face decât după ce ei ar începe-o și în raport cu a lor, întrebuițând identic aceiași formă ca și dânșii.

„Referitor la eventualitatea propunerii unui plebiscit îl veți refuza nu pentru că nu am fi convinși de rezultatul lui, dar pentru că urmărind pacificarea Basarabiei, plebiscitul ar redeschide rana și întărește spiritele între majoritate și minoritățile politice și naționale.

„Veți spune dar că nu putem primi plebiscitul:

1. pentru că urmărim, după cum am mai zis, pacificarea Basarabiei și dezvoltarea unei vieți de frăție între basarabeni;
2. pentru că acceptând plebiscitul, ne-am contrazice față de aliații noștri, repunând astfel noi înșine în chestiune Basarabia, după ce ne-au recunoscut alipirea ei pe baza asigurărilor ce le-am dat asupra temeiniciei drepturilor noastre;
3. pentru că plebiscitul nu este un act amical din partea Rusiei, deoarece printr'ânsul Rusia vine să întărească la noi; cu acest prilej puteți întreba delegațiunea rusă dacă, de pildă, ar admite la dânșii un plebiscit în chestiunea regimului, și să-i atrageți totodată atențiunea asupra consecințelor ce ar avea să sufere, în folosul nimănui, minoritățile care s'ar fi exprimat, cu ocazia unui plebiscit, contra voinței majorității triumfătoare.
4. În fine, pentru-că Rusia, care a admis, contrar propriilor sale interese economice (de a nu se izola de Germania și de a nu-și îngusta litoralul) formarea unui întreg cordon de State de-a lungul fruntăriei sale, - nu admite respectarea princi-

piului autodeterminațiunei popoarelor numai față de basarabeni, făcând astfel o singură excepție pentru Basarabia, unde este evident că nu are nici-un interes economic și vital.

„Încheind, le puteți dar spune: „noi nu examinăm la Dv., nici Dv. nu trebuie să examinați la noi; și de aceasta cu atât mai mult cu cât Statul nostru, care a fost ispitit nu odată de aliați să lucreze contra Dv., s'a abținut întotdeauna de a face; tot ce ați crezut că se pune la cale la noi contra bandelor și fugarilor ce veneau peste Nistru de la Dv.” În această privință le veți mai adăoga că „ne-am mirat chiar; cum, de obște așa de bine informați, au avut întotdeauna știri atât de greșite asupra României și că nu ne-am putut explica aceasta decât atribuind, ca izvor al acestor informațiuni eronate, pasiunile personale ale unora ca Racovski împotriva noastră”.

Domnul Prim Ministru a mai precizat următoarele puncte:

„Nu trebuie să discutați chestiunile în complexul lor, ci să le subordonați una alteia, neintrând în discuțiunea lor decât după ce unirea Basarabiei va fi recunoscută.

„Nu renunțăm la tezaur decât când rușii ar renunța la toate socotelile; atunci nu mai putem renunța și noi la tot, mai puțin însă depozitele particulare, arhivele și bijuteriile M. S. Reginei, ceea-ce revine a spune că renunțăm, în acel caz, la tot ce nu mai există.

„Acceptăm pactul de ne-agresiune, pe un termen de debătut, dar ori-cât de lung, cu excepția cazului când ei ar pronunța un atac contra unui Stat aliat României, cum ar fi Polonia.

„Chestiunea Dunărei fiind de statut internațional și în funcțiune de recunoașterea Rusiei de celelalte State, noi nu putem modifica acel statut prin voința noastră unilaterală; tot ce am putea face este de a făgădui că noi nu ne vom opune.

„În ceea-ce privește granițele contra propagandei, vă veți referi la condițiunile puse Rusiei de celelalte State ce o vor recunoaște.

„În orice caz, veți da sfârșitului negocierilor impresiunea amânării iar nu a unei ruperi”.

Primul Contact.

Cu prilejul vizitei făcute de Krestinski D-lui Grünberger, Ministrul Afacerilor Străine Austriac, în dimineața zilei de 24 Martie 1924, acesta din urmă i-a sugerat a lua contact cu D-l Langa Rășcanu la Ministerul Afacerilor Străine și a fixa prima ședință. Krestinski exprimând însă dorința de a avea o întrevedere particulară cu D-l Langa Rășcanu înainte de deschiderea Conferinței, conform cererii sale Secretarii ambelor delegațiuni (D-nii Arion și Ustinoff) s'au întâlnit în după amiaza aceleiași zi la Ministerul Afacerilor Străine fixând întrevederea particulară dintre D-nii Langa Rășcanu și Krestinskii pentru a doua zi 25 Martie, dimineața, în Palatul Landtagului.

Krestinski necunoscând limba franceză a fost întovărășit de un secretar, iar D-l Langa Rășcanu de D-rul Cazacu.

Delegatul rus a pretins că a cerut acea întrevedere prealabilă, după sugestiunea austriacă, pentru fixarea datei deschiderii Conferinței și a vizitei de făcut în comun D-l Grünberger, în acest scop.

D-l Krestinski insistând asupra intențiunei sale de a consacra această primă întrevedere numai procedurii, D-l Langa Rășcanu a susținut utilitatea unei conversați-

uni particulare principală pentru înălturarea asperităților ce s'ar putea ivi în ședințele plene ale Conferinței.

Delegatul rus a socotit imposibil să o accepte înainte de deschiderea Conferinței, apunând că n'ar vrea să impiezeze astfel asupra lucrărilor ei. Recunoscând însă că ar fi totuși de dorit ca o asemenea convorbire particulară să aibă loc, Krestinski a adăogat că se va gândi asupra oportunității ei după prima sau a doua ședință și după-ce într'una din aceste ședințe se vor face declarațiuni principale și fixa ordinea de zi.

La observațiunea D-lui Langa Rășcanu că după declarațiuni principale, publice și formale, o conversațiune particulară între șefii ambelor delegațiuni ar deveni poate inutilă, Krestinski a răspuns că are să consulte delegațiunea (recte Guvernul din Moscova) și că convorbirea fiind în orice caz de dorit, are să informeze pe D-l Langa Rășcanu, la sfârșitul ședinței de deschidere dacă, când și unde ar putea să aibă loc o întrevvedere particulară în acest scop.

D-l Langa Rășcanu și-a exprimat atunci mirarea că primul delegat rus, spre a avea o convorbire cu primul delegat român, are nevoie de autorizarea colegilor săi.

Deschiderea Conferinței.

În întrevvedere pe care a avut-o D-l Langa Rășcanu la 26 Martie 1924, cu D-l Grünberger și cu Krestinski s'a hotărât ca a doua zi 27 Martie să aibă loc ședința de deschidere.

Conferința a fost deschisă la data fixată de Ministrul Afacerilor Străine Austriac, printr'o scurtă alocuțiune la care au răspuns cei doi primi delegați.

După ridicarea ședinței, D-l Langa Rășcanu a avut o întrevvedere cu Krestinski care i-a declarat că în urma înțelegerii avute cu colegii săi, convorbirea particulară nu ar fi necesară decât după a treia sau a patra ședință.

Ședința din 28 Martie 1924.

Ședința fiind consacrată chestiunilor de procedură s'a hotărât mai întâiu ca prezidenția să fie exercitată pe rând de cei doi primi delegați; discuțiunea să aibă loc în limbile franceză, rusă și română, iar protocoalele să fie redactate în limba franceză.

Krestinski a propus apoi ca chestiunile ce se vor discuta să fie împărțite în trei serii: teritoriale, financiare și economice.

Delegațiunea română a admis această împărțire, dar precizând spiritul și întinderea în care înțelegem să negociem asupra primului punct, a profitat de acest prilej pentru a face declarațiunile privitoare la frontiera Nistrului în conformitate cu instrucțiunile primite (vezi pag. 3, 4 și 5 din broșura anexată).

Ca răspuns Krestinski a dat imediat citire unui lung memoriu arătându-se dispus a discuta amicalmente toate chestiunile în litigiu, inclusiv cea teritorială fără nici o restricțiune. În chestiunea Basarabiei, proclamând principiul autodeterminării a declarat, cu argumentele cunoscute, că deciziunile Sfatului Țării au fost violentate, că ocupațiunea română fusese declarată chiar de noi ca provizorie, că Guvernul Ave-

rescu a convenit la evacuare, că tratatul nostru cu Aliații nu-i leagă și că de altfel Guvernul Sovietic nu susține în nici un fel teza drepturilor sale istorice, nici menținerea Basarabiei în sânul Uniunii, dar crede că majoritatea populației suferă cu dificultate o incorporare factice. Insistând în consecință asupra plebiscitului, memoriul termină cu declarațiunea că Guvernul Sovietic nu a dat și nu dă consimțământul său la incorporarea Basarabiei și protestează categoric contra anexiunii.

Ședința din 31 Martie 1924.

În ședința din 31 Martie delegațiunea română a dat citire unui lung memoriu întocmit de D-nii Djuvara, Doctor Cazacu și Arion, prin care se dăruie toată argumentarea rusească și se respinge plebiscitul (vezi pag. 6 până la 23 din broșura anexată).

Ședința de închidere a Conferenței.

În ședința din 2 Aprilie 1924, delegațiunea sovietică consideră Basarabia ca o porțiune din teritoriul rus, menține aprecierile deja făcute asupra incapacității Sfatului Țării de a hotări în chestiunea alipirii, vorbește de omorurile deputaților Rudieff, Ciumacenco etc., nu admite analogia cu Statele Balte, amintește intervențiile române în ajutorul Antantei și Imperialiștilor și încheie cerând discutarea organizării plebiscitului.

După o suspendare a ședinței, delegațiunea română a răspuns imediat amintitnd prima ei declarațiune, refuzând polemica, regretând că delegații noi sunt rău informați asupra evenimentelor, suplinind înfine anarhia ce s'a dezlănțuit în Basarabia în Ianuarie 1918 cu victime din ambele părți și liniștea ce a urmat în Martie mulțumită intervențiunei noastre. Ca concluziune delegațiunea noastră repetă neaplicabilitatea plebiscitului la Basarabia, parte vie din organismul românesc, constată îndepărtarea Guvernului Sovietic de la bazele fixate la Lausanna, îi lăsa în consecință toată răspunderea asupra soartei Conferenței și în speranța că va reveni la bazele indicate, amână negocierile (vezi pag. 24, 25 și 26 din broșura anexată).

Krestinski, prezidând ședința, a răspuns că declarațiunile noastre însemnau încetarea lucrărilor și a declarat Conferința închisă.

De comun acord s'a comunicat presei că tezele ne putându-se împăca, lucrările Conferenței au fost închise.

22.VII.1925

Consilier de legațiune

M. Arion

AMAER, F. 71/URSS, d. 76, f. 296-305.

RECENZII

O ISTORIE PERSONALIZATĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ: *ACADEMICIANUL ANDREI EȘANU, BIOBIBLIOGRAFIE*

Prezenta ediție biobibliografică¹ se înscrie în tradiția Bibliotecii Științifice „Andrei Lupan” a Academiei de Științe a Moldovei de a onora aportul științific al unor personalități notorii care, prin opera lor de excepție, au contribuit substanțial la progresul științei contemporane, academicianul Andrei Eșanu fiind un nume de referință în istoriografia românească și europeană.

În sociologie, după ce am depășit etapa cantitativistă cu cifrele și statisticile ei, ne întoarcem adesea la modelul cazului unic, la picătura ce cuprinde înăuntrul său toate datele universului și cred că, pentru noi, cei de azi și nu numai, Domnul academician Andrei Eșanu este picătura ce cuprinde caracteristicile unui univers mai bun, mai drept, mai adevărat și, nu în ultimă instanță, mai serios, un univers în care superficialitatea rămâne undeva pe dinafară. Merită toate felicitările cei care au realizat volumul, cei care au permis apariția lui, pentru că acest volum spune foarte multe. El poate fi oricând analizat - și poate că cei care vor veni după noi o vor face - arătând cum erau și ce preocupări aveau adevărații intelectuali ai acestor vremi de trecere. Cartea este o autentică istorie a cercetării istorice din Republica Moldova bazată pe experiența savantului Andrei Eșanu, deci o istorie personalizată ce poate ajuta la limpezirea imaginii de ansamblu.

Lucrarea a fost elaborată cu ocazia aniversării a 65 de ani de la nașterea academicianului Andrei Eșanu, membru titular al Academiei de Științe a Moldovei și membru de onoare al Academiei Române. Este alcătuită din două părți. În prima parte, volumul include CV-ul precum și o serie de materiale privind activitatea sa științifică și de pregătire a cadrelor. Partea a doua cuprinde bibliografia integrală a publicațiilor științifice: monografii, manuale, studii și articole științifice, ediții de cronici, documente istorice, recenzii (peste 380 de titluri !), activitatea de coordonator, consultant, redactor științific, traducător, participări la congrese, simpozioane, conferințe ș.a.

¹ Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Studii Enciclopedice, Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan”, *Academicianul Andrei Eșanu, Biobibliografie*. Alcătuitori Valentina Eșanu, Maria Poștarencu. Coord. Constantin Manolache, responsabil de ediție Aurelia Hanganu, Chișinău, 2013, 168 p.

Să urmărim datele bio-biografice. În viața și opera sa pot fi identificate trei serii de câte 20 de ani, fiecare cu caracteristici distincte: 1. descoperirea drumului spre miraculoasa și fascinantă lume a Evului mediu, 2. debutul și afirmarea cercetătorului științific (mai întâi documentarea riguroasă pentru fiecare temă cu publicarea unor studii analitice pe secvențe tematice și apoi sintezele) și, 3. după 1994, noua serie de cercetări ce înseamnă în bună măsură asumarea problemelor, transformarea contradicțiilor în sinteze interrogative, un joc complex de reglări în interacțiune. Funcția sistematizatoare, implicată în realizarea unor ordonări specifice de date, clasificări, tipologii, categorii servește ca bază a unor cercetări ulterioare cu funcție referențial-informațională, de creare a unui cadru conceptual și de raportare la repere teoretic valide.

Drumul spre miraculoasa și fascinantă lume a Evului mediu

Andrei Eșanu s-a născut în satul Sculeni de pe malul Prutului (azi raionul Ungheni) la 16 iulie 1948 și numele său trimite, ca o predestinare, spre dulcele târg al Ieșilor devenit și o „Mecca culturală pentru intelectualii basarabeni” (Demir Dragnev, p. 11). În interviul acordat lui Gheorghe Cojocaru, în 2003 redactor al revistei *Caiete de istorie*, Andrei Eșanu afirma: „este destul de greu să-mi reconstruiesc în memorie de unde vine interesul meu pentru trecut, pentru istorie și cultură. Oricum dacă încerc să-mi dau bine seama totul a început în fragedă copilărie. Acolo în satul meu de baștină, din casa părintească unde m-au interesat poveștile părinților despre viața lor din trecut, despre buneii și străbuneii noștri, pe care eu nu i-am prins în viață. În apropierea casei noastre se afla Biserica, cimitirul satului cu pietre vechi de mormânt care într-un fel sau altul mi-au trezit curiozitatea mea de copil. Nu țin minte cum am învățat a citi, dar deja pe când eram în clasa I, prin lunile noiembrie-decembrie eram înscris la Biblioteca satului de unde împrumutam cărți. Bineînțeles am început cu poveștile noastre populare care pe atunci îmi păreau istorii adevărate, iar un Verde sau Roșu împărat, un Făt-Frumos din Lacrimă îmi păreau personaje reale, care au trăit pe meleagurile noastre cu mult timp în urmă. Istoria ca obiect de studiu în școală mi-a plăcut foarte mult devenind treptat, alături de disciplinele matematică, literatură și limba maternă adevărate pasiuni. Trebuie să remarc că mi-a plăcut foarte mult să citesc literatură artistică, cărți care, consider eu mi-au împodobit sufletul, mi-au îmbogățit vocabularul și puterea de expresie precum și orizontul de cunoaștere dacă vreți”. Învățătorii de istorie din școală și unii din profesorii de la Facultatea de Istorie a Universității de Stat de la Chișinău au avut un rol mare în „altoirea interesului pentru istorie”. Din păcate, în acel timp, „nu ni se preda istoria românilor, ba chiar nici a Moldovei cu excepția unor cursuri foarte ideologizate de tipul «problema basarabească», «triumful adevărului istoric» ș.a”. Bineînțeles aceasta a frânat formarea ca istoric dar „golurile căutam să le umplu prin lecturile suplimentare ceea ce îmi era accesibil citind mult din clasicii literaturii noastre Alexandru Hajdeu, B.P. Hașdeu, Constantin Negruzzi, Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, romanele istorice ale lui Mihail Sadoveanu

și mulți alții care într-un fel sau în altul m-au introdus în atmosfera istorică medievală” (p.22-23).

Debutul și afirmarea cercetătorului științific

Proaspătul absolvent al Universității de Stat din Moldova din promoția 1972, Andrei Eșanu a fost angajat pe cea mai mică funcție din cercetare – laborant superior al Institutului de Istorie. Aici a avut „multe de învățat de la regretații Pavel Dumitriu, Ion Hâncu, Pavel Sovietov, ș.a.”, a citit masiv din clasicii istoriografiei naționale și universale valorificând condițiile deosebit de favorabile pentru lecturile de specialitate oferite de bogatele fonduri de literatură, reviste și periodice de specialitate pentru că, „în ciuda restricțiilor și a existenței fondurilor speciale de literatură (din care puteai obține o carte doar cu permisiuni aprobate de șefii de partid), Biblioteca Academiei primea cu regularitate literatura științifică din mai multe țări ale lumii, mai ales din Europa, inclusiv din România și acestea, în marea lor majoritate erau accesibile. Dar pretutindeni la biblioteci, librării din Chișinău sau chiar la Moscova, Lvov și Leningrad unde a avut posibilitatea să plece în scop de cercetare simțea în preajmă „ochi vigilenți care priveau peste umăr” (p.23). Deși s-a adresat în repetate rânduri cu rugăminți de a obține stagii de cercetare în străinătate, inclusiv în România, au fost toate respinse.

Astfel au trecut anii, s-a profilat cercul său de interese științifice care treptat a dus la importante acumulări de cunoștințe, de experiențe, precum și la elaborarea unui număr de monografii și studii, la susținerea tezelor de doctor și doctor habilitat în științe istorice: „Grație pregătirii excelente de specialitate, spiritului de cercetător înăscut, dorinței aprinse de a cunoaște cât mai mult despre istoria neamului, în scurt timp a devenit doctorand având ca subiect de cercetare o temă mai puțin studiată pe la noi, *Școala și educația în Moldova sec. XV – începutul sec. XVIII*. Sărguința și erudiția tânărului cercetător a fost apreciată cu cea mai înaltă notă conferindu-i-se titlul de doctor în istorie (1982). În anul următor, cu completările de rigoare a fost editată ca monografie” (Gheorghe Duca, p.4). Atmosfera era contradictorie „de rând cu năzuința unor specialiști formați în anii dezghețului bolșevic de a studia istoria reieșind din conținutul surselor documentare depistate în arhive se impunea o concepție oficială a istoriografiei sovietice marcată de ideea imperială rusă, dar mascată sub lozinca prieteniei popoarelor. Andrei Eșanu și-a ales o proprie agendă a cercetărilor care se baza pe studierea profundă și exhaustivă a izvoarelor accesibile ce îi permitea să expună obiectiv toate aspectele problemei cercetate. „Puternica vocație a cercetării îmbracă forma pasiunii subordonate unor mari valori incontestabile ale neamului românesc” (Demir Dragnev, p.21).

În perioada 1983-1991 publică un șir de studii dedicate cărții vechi tipărite din Moldova inclusiv cărți didactice. În 1992, această tematică a fost lărgită și aprofundată în teza de doctor habilitat în istorie *Cultura Țării Moldovei în sec XV-XIX. Probleme de istorie a învățământului, de cultură a cărții și gândirii social-politice*” și ales ca membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei.

În planul activității profesionale, la Institutul de Istorie al Academiei, parcurge pe rând toate treptele: cercetător științific inferior (1976-1984), cercetător științific superior (1984 – 1991), director adjunct (1991 – 1993) și director interimar (1993-1994). „Deși salariul era mizerabil și duceam o viață de semiflămând, aceasta nu era condiția cea mai greu de suportat căci venea permanent presiunea ideologică cu hotărârile de partid și cenzura drastică care limita posibilitățile istoricului de a cerceta și de a scrie liber cum îi dictează conștiința de om de știință” (p.24). În acea vreme când alți cercetători s-au mulțumit să se realizeze mai puțin sau deloc, invocând că nu se pot exprima liber din cauza opresiunilor ideologice, Andrei Eșanu a realizat o operă creatoare de mare întindere, diversitate și originalitate, contribuind semnificativ la întemeierea unei adevărate școli de o longevitate deosebită și cu mare ecou național și internațional.

Cu toate că condițiile materiale au rămas în continuare destul de modeste, în perioada independenței și libertăților democratice, sunt condiții și posibilități incomparabil mai bune de activitate. „Istoricii de la noi s-au bucurat, deși nu permanent de libertatea aproape deplină de gândire și creație, de a citi și studia în biblioteci și arhive fără a cere îngăduința nomenclurii de stat și de partid... În știința noastră istorică s-au produs schimbări radicale, au fost editate sute de cărți de istorie, culegeri de documente istorice, studii, articole prin care istoricii au arătat trecutul nostru zbuciumat mult mai obiectiv, realist, mai aproape de adevăr. Această stare de lucruri în istoriografia noastră am definit-o drept *o adevărată revoluție, o schimbare la față a științei istorice din Basarabia*” (p.23-24).

Saltul calitativ: Noua serie de cercetări

După ce în anul 1994 este lovit de o boală grea în urma căreia și-a pierdut complet vederea, distinsul cercetător nu numai că nu-și întrerupe activitatea științifică dar se înscrie ca prezență emblematică în adevărata explozie informațională din domeniul științei istorice: numeroase monografii, articole și studii publicate, comunicări susținute la diferite manifestări științifice au scos la lumină realități istorice necunoscute sau puțin cunoscute, utilizând un impresionant aparat critic. Istoricul Andrei Eșanu publică în ultimii 20 de ani peste 300 de lucrări științifice inclusiv 23 de volume (monografii, culegeri de studii tematice, documente istorice, cronici medievale, bibliografii științifice editate în Republica Moldova, România, Rusia și Franța. Și toate acestea pentru că lângă el, ca într-o poveste despre care spui „nu se poate, este o telenovelă”, există soția sa, doamna Valentina Eșanu: „Am revenit la interesele mele de altădată cu ajutorul soției Valentina care îmi este sprijin și ajutor devotat până în prezent; drept dovadă sunt cărțile și studiile semnate de noi împreună” (p.24).

Activitatea multilaterală, inclusiv cea extracurriculară, continuă cu aceeași intensitate ca și la intersecția anilor 80-90 devenind tot mai diversificată și mai consistentă: 70 articole de popularizare, 19 recenzii, 5 proiecte internaționale și 17 proiecte naționale. În centrul atenției sale se află permanent și pregătirea cadrelor științifice. Experiența acumulată este transmisă studenților și masteranzilor

de la catedră, dar și în calitatea sa de conducător de teze ale doctoranzilor și aspiranților la titlul de doctor habilitat și de membru al Colegiului de redacție a unui șir de reviste și ediții științifice.

În aceeași lume în care multiplele caracteristici, multiplele haruri se pare că au rămas la Renaștere și noi ceilalți ne specializăm pe câte o segvență, găsești și cercetătorul Andrei Eșanu care prezentându-și *Repere ale activității științifice* (1992- 2013) se vedește preocupat de un larg spectru de subiecte legate de probleme actuale ale științei istorice naționale: a) probleme legate de istorie politică și relații internaționale; b) istorie militară a Țării Moldovei (sec XIV-XIX); c) probleme de istorie și civilizație urbană medievală și modernă; d) probleme de istorie și cultură ecleziastică și spiritualitate; e) probleme de raporturi influente și confluențe culturale din Evul Mediu timpuriu până în epoca contemporană; f) istoria culturii scrise, carte și tipar în Țările Române; g) studii genealogie medievală, mari personalități ale culturii române (p.35-38).

De ce această insistență asupra unor astfel de teme? Răspunsul îl dă chiar patriotul român, Andrei Eșanu, în interviul acordat în 2003: „Vreau să accentuez că identitatea noastră națională, o limbă, un popor nu se nasc, nu se formează peste noapte ci pe parcurs de milenii. Chiar dacă unele popoare, printre care și al nostru, pe parcursul secolelor au fost croite în bucați după bunul plac al marilor imperii, din asta nu puteau să apară popoare precum a apărut miercuri seara spre joi «pridnestrovskii narod». Conștiința de neam a unei națiuni a fost și este exprimată de marile personalități ale culturii noastre în scrierile lor, de către intelectualii neamului. Or, în viziunea mea, astăzi în marea lor majoritate, intelectualitatea din Republica Moldova este conștientă că aparținem unuia și aceluiași neam – poporul român, uneia și aceleiași culturi – cultura românească”. Când lucrurile stau altfel, „se pare că este vorba de o nedorință elementară de a înțelege lucrurile, de a le spune pe nume. Această stare de lucruri, se prea poate este generată de insuficiente cunoștințe, de o cumplită sărăcie spiritual și cărțurărească... După cum ne dăm bine seama așa numita politică națională a regimului totalitar communist din URSS trebuie să recunoaștem a dat roade, roade ce se disting prin monstruoșitatea lor fără precedent” (p.30). Cât privește multiculturalismul „este o problemă nici pe departe simplă” dar „aceste transformări nu trebuie să ducă la uniformizare, la ștergerea tabloului atât de pestriț și atât de interesant prin diversitatea lor a civilizațiilor și culturilor popoarelor lumii. Dacă este să vorbim de Republica Moldova, probabil ea trebuie să vină cu valorile ei în vasta panorama de relații a popoarelor lumii” (p.32).

Repere bibliografice

Pentru fiecare dintre teme, cadrul teoretico-metodologic este stabilit și urmat cu rigurozitate, iar rezultatele se impun cu forța evidenței.

- **Constituirea culturii și civilizației medievale românești:** „am tins să schimb radical optica prin care era văzut și cercetat trecutul nostru cultural și spiritual, în special aspectele ce țin de cristalizarea culturii și civilizației

medievale, formele ei de viață și manifestare până în epoca de tranziție de la medieval la modern, care constituie temelia culturii și civilizației poporului nostru în epoca modernă și contemporană (*Cultură și civilizație medieval românească (Din evul mediu timpuriu până în secolul al XVII-lea)*).

- **Istorie și cultură ecleziastică și spiritualitate.** Monografiile mănăstirilor Căpriană și Voroneț dar și lucrarea colectivă fundamentală *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova* sunt adevărate istorii-model a mănăstirilor ca centre de cultură și spiritualitate națională cuprinzând activitatea din diferite domenii a centrului monastic („un set cât se poate de reprezentativ de documente istorice, o descriere a fondului de carte veche manuscrisă și tipărită conform modelelor cerute de știința contemporană, a altor valori cărturărești, iconografice, pictura murală, obiecte de uz ecleziastic cu valoare de unicat, descifrarea și publicarea integral a inscripțiilor, inclusiv a celor graffiti, a pomelnicelor cu note, referințe și comentarii, un set reprezentativ de memorii și note de călătorie a unor martori oculari privind istoria mănăstirii, o amplă bibliografie precum și material ilustrativ”).
- **Istoria culturii scrise și a spiritualității medievale.** Cercetarea și valorificarea moștenirii culturale a Țării Moldovei a vizat publicarea unor importante monumente de cultură scrisă și repunerea acestora în circuitul actual de valori, includerea lor în tezaurul cultural și spiritual al poporului nostru: a) ediții de cronici medievale din secolul al XV-XVIII pentru prima dată în știința istorică de la Chișinău, înzestrate cu studii introductive, traduceri, note și comentarii (*Cronica anonimă a Țării Moldovei din domnia lui Ștefan cel Mare, Cronica anonimă universală de la mijlocul sec. al XVI-lea, Cronica lui Axinte Uricariul* și cea a lui Ioan Canta – sec. al XVIII); b) depistarea și publicarea unor documente istorice, texte inedite puse pentru prima oară în circuitul științific privind istoria unor importante centre monastice: documente de la mănăstirea Căpriană, dar și *Pomelnicul mănăstirii Voroneț*; c) documente privitoare la istoria orașului Chișinău.

Un loc aparte în preocupările savantului este ocupat de valorificarea și includerea în circuitul actual de valori a moștenirii științifice a lui Dimitrie Cantemir. Volumul *Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir în cultura europeană. Studiu monografic și anexă facsimilă a manuscrisului în limba latină*, depistarea și publicarea unui *Panegiric* necunoscut dedicat Marelui Mucenic Dimitrie alcătuit de Dimitrie Cantemir la 1719, cercetări și studii dedicate întregii dinastii a Cantemireștilor întocmindu-se și o amplă bibliografie, *Neamul cantemireștilor*. O încununare a acestui efort a fost elaborarea unui repertoriului de opere ale lui Dimitrie Cantemir incluzând scrierile sale după manuscrise originale, copii și traduceri ulterioare, ediții princeps de operă cantemireană în limbile latină, greacă, engleză, franceză, rusă, română, turcă și arabă.

- **Valorificarea moștenirii politice militare, culturale și ecleziastice a unor mari personalități ale istoriei noastre:** Bogdan al II-lea și Maria Oltea, Ștefan cel Mare și alte personalități marcante precum Manoil Grecu, Vlaicu pârcălab, Luca Arbore, Ignatie Iuga, mitropoliții Varlaam și Petru Movilă,

episcopul Mitrofan, Nicolae Milescu Spătaru ș.a. „In aceste ediții încercăm să venim cu completări, reinterpretări, reevaluări, cu puncte de vedere noi, cu largiri de orizont în cunoașterea moștenirii culturale ale acestor mari figuri ale trecutului nostru care, în totalitatea lor schimbă optica percepției și viziunilor noastre asupra trecutului și importanței lor pentru prezentul și viitorul nostru ca popor și civilizație în contextual mării familii de popoare europene.

- **Istoria unor monumente, structuri administrative, militare, eclesiastice:** istoria cetăților și ținuturilor Hotin, Soroca, Orhei, Lăpușna, Cîmburciu, Chișinău, mănăstirile Căpriană, Condrița, Sf. Arhanghel Mihail și Gavril din Chișinău, „scoțând în vileag pagini și personalități care au lăsat urme adânci în istoria meleagului nostru ca administratori, comandanți militari, diplomați, ctitori de biserici și mănăstiri.
- **Cercetări genealogice:** ascendența dinspre tată și dinspre mamă a lui Ștefan cel Mare, diverse neamuri boierești din Țara Moldovei (Vlaicu Pârcălab, Manoil Grecul, Luca Arbore, Abaza, Cantacuzino) precum și ale unor spițe de pârcălabi hotineni, soroceni, orheieni, lăpușneni, chișinăueni din sec. XIV-XVIII.
- **Pregătirea de bibliografii istorice tematice** ce oferă instrumente de lucru pentru cercetare.

Ipoteze lansate de academicianul Andrei Eșanu în lucrările sale au fost confirmate prin cercetări ulterioare aparținând unor cercetători de prestigiu în domeniu conducând la identificarea și restructurarea activității unor personalități marcante din epoca lui Ștefan cel Mare (pan Galeș, pârcălab de Orhei între anii 1476-1478, datarea celei mai vechi biserici de piatră de la Căpriană conform căreia o considerăm ctitoria lui Ștefan cel Mare -1491/1496, data nașterii lui Ștefan cel Mare -1441/1442 precum și descendența lui Luca Arbore din Ioachim, fratele lui Ștefan cel Mare).

Sub aspect metodologic, este de remarcat apelul la un șir de metode științifice care se încadrează în întreg arsenalul metodologic al istoriografiei naționale și europene fiind vorba de metode istorico-comparative, de analiza de conținut a unor documente și monumente de cultură scrisă, de metode de statistică istorică și reprezentativitate documentară, de retrospecție și reconstrucție a izvoarelor istorice.

În semn de profundă recunoștință și de înaltă apreciere pentru studierea sistematică și multilaterală a problemelor de istorie, savantul Andrei Eșanu, a primit numeroase distincții academice și guvernamentale (p.8). Este numit fără pic de exagerare *personalitate dăruită cu har* (Dumitru Matcovschi), *om de știință de mare probitate* (acad. Ștefan Ștefănescu), *un deschizător de noi orizonturi științifice* (acad. Dan Berindei), *un istoric reputat* (Șerban Papacostea), *un nume emblematic în istoriografia medievală românească și cea europeană* (acad. Gheorghe Duca), *unul din cei mai străluciți cercetători ai Evului Mediu românesc* (Gheorghe Cojocaru). La fiecare nouă apariție, lucrările sale captează atenția specialiștilor, fac obiectul unor recenzii, prezentări de carte și își află loc

în referințele din lucrările de specialitate. „Destul de frecvent, diverși specialiști și-au fondat ideile, dovezile și ipotezele făcând trimiteri și referințe la lucrările noastre” (p.39).

Prezentul volum se adresează oamenilor de știință, profesorilor, doctoranzilor, masteranzilor, studenților, tuturor celor care se interesează de istoria și cultura românească.

Informațiile din lucrare reușesc să selecteze ce-i esențial din biobiografia marelui istoric și să ne-o înfățișeze într-un tablou tulburător, bogat în detalii remarcabile. Pentru spiritele mai pragmatice se cuvine să reamintim că lucrările cuprinse în secțiunea *Bibliografie* (p.62-122) oferă surse bibliografice cu o largă posibilitate de aplicare prin folosirea lor de oamenii de știință în elaborarea unor lucrări de sinteză și de popularizare a științei, a unor manuale pentru studiile universitare și preuniversitare și în aprofundarea cercetărilor ulterioare în domeniul istoriei culturii, studiilor interdisciplinare ca material pentru studenți, masteranzi și doctoranzi în vederea scrierii tezelor respective precum și în activitatea politică și diplomatică.

Dar dincolo de „utilitatea” pentru propriile noastre nevoi concrete, utilitate care de altfel stă la baza lucrărilor din această categorie, cartea pe care am prezentat-o ne oferă în primul rând, un profil exemplar caracterizat prin vocația de excepție, firea cutezătoare și tenace pe care greutățile vieții nu o pot îngenunchia, prin morala muncii, cultul onestității și al valorilor, simțul civic, patriotismul decent, afirmat nu prin declarații demagogice ci prin contribuții științifice durabile. În al doilea rând, relevarea ideii că performanțe de talia celor ale academicianului Andrei Eșanu pot fi numai rezultatul unei instrucții și a unei educații alese. O ipoteză care se verifică atât prin comportamentul din anii de studiu cât și prin neobișnuita lui deschidere față de o sumedenie de alte subiecte și faptul că este un pasionat cititor la fel de fel de publicații de specialitate, literare, politice socotind că învățătura nu se oprește niciodată. I-am citit de mai multe ori. Ascultă atent, solicită celui care-i citește să adnoteze textul în sensul unor aplicații și exemplificări imediate, fără complexe, nici de inferioritate, nici de superioritate, cu nuanțări asociative. Face cele mai interesante și adesea surprinzătoare relații stabilind echivalențe tocmai pentru că stăpânește un câmp larg și necompatimentat de cuprindere informațională în care se mișcă liber, e un om dornic să învețe continuu. În al treilea rând, ni-l prezintă pe istoricul Andrei Eșanu ca om, ca specialist al mizelor mari. Așa se explică de ce a scris atât de mult și de divers, temeinic, cu responsabilitate față de adevărul istoric al documentelor. În al cincilea rând, demonstrează virtuțile cercetării științifice atunci când profesionalismul se conjugă fericit cu moralitatea cercetătorului. Prin lucrarea *Academicianul Andrei Eșanu. Biobibliografie* ne este dăruită o operă în primul rând cu valențe educaționale. O carte care merită să fie citită.

Carmen Cornelia Balan*

* Carmen Cornelia Balan, doctor în istorie, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

HNAT POROHIVSKI: ASUL UCRAINEAN AL SERVICIULUI SPECIAL DE INFORMAȚII.

SERIA „AFACERI ORIENTALE”. ED. „ARGONAUT”,
CLUJ NAPOCA, 2013, AUTOR VADIM GUZUN

În ultima perioadă de timp, istoricul și diplomatul Vadim Guzun ne-a surprins cu un număr impresionant de lucrări, cuprinse în seria „Afaceri Orientale”, inițiată de autor/editor sub egida Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca.

Din capul locului subliniem că toate volumele acestei serii au o bază documentară solidă și sunt elaborate cu profesionalism. Munca de arhivă – o activitate absolut necesară cercetării istorice serioase – este ceea ce îl caracterizează cel mai bine pe Vadim Guzun.

Fiind preocupat de istoria serviciilor de informații românești, atenția mi-a atras-o lucrarea intitulată *Hnat Porohivski: asul ucrainean al Serviciului Special de Informații*, publicată în anul 2013, la editura „Argonaut” din Cluj-Napoca, fiind al optulea volum din seria „Afaceri Orientale”.

Studiul este dedicat colonelului Hnat Porohivski – liderul incontestabil al emigrației militare ucrainene din România interbelică, care, în toamna anului 1920, în urma luptelor armate cu trupele bolșevice, s-a retras, împreună cu camarazii săi, în România.

Abordând în premieră această temă, Vadim Guzun a reușit cu multă abilitate să reconstituie tabloul istoric referitor la Hnat Porohivski și lupta lui pentru realizarea dezideratelor poporului ucrainean. Prin abordarea personalității lui Hnat Porohivski, autorul/editorul a contribuit esențial și la cunoașterea situației emigrației ucrainene din România, această problemă fiind în mare parte necunoscută.

În premieră pentru istoriografia românească, autorul a scos la lumină, documente și mărturii referitoare la acțiunile lui Hnat Porohivski în interesul Statului Român, care a arătat astfel loialitate față de țara care l-a adăpostit cu căldură, urmărind să contribuie, totodată, și la făurirea unei Ucraine independente. Este vorba despre activitatea lui Hnat Porohivski în interesul Serviciului Secret de Informații al Armatei Române (S.S.I.A.R.), începând cu anul 1930, dar și în cadrul Serviciului Special de Informații (S.S.I.).

În primele luni ale celui de-al Doilea Război Mondial, așa după cum informau organele de informații sovietice, colonelul Hnat Porohivski, prin agentura sa trimisă în U.R.S.S., a oferit informații politico-militare și organelor de informații britanice (în primul rând, date despre dispozitivul trupelor sovietice în sectoarele de la granița cu Polonia și România). Porohivski în această perioadă a fost de câteva ori în Bucovina, pentru a organiza lansarea agenților săi în raioanele Horodenki și Zaleșciki, în vederea desfășurării acțiunilor de culegere a informațiilor și a transportului de materiale propagandistice antisovietice.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial Hnat Porohivski a făcut parte din „Eșalonul Mobil” al S.S.I., care a coordonat întreaga activitate informativă și contrainformativă a structurilor S.S.I. pe Frontul de Est, în campania militară antisovietică. Fiind asimilat gradului de colonel al Armatei române, a condus (sub numele conspirativ de *Dobrescu*) Biroul de Studii, Documentare și Centralizare al Agenturii Frontului de Est. Aici subliniem că deosebit de prețioase sunt informațiile referitoare la activitatea „Eșalonului Mobil” din jurnalul lui Hnat Porohivski, publicate pentru prima oară în acest volum.

Interesante sunt și articolele publicate de Hnat Porohivski în anii 1929-1931 despre emigrația militară ucraineană din România, republicate în această lucrare, din care aflăm despre condițiile în care militarii ucraineni au ajuns în România, despre viața lor în Patria adoptivă, dificultățile de adaptare, problemele cu care s-au confruntat etc.

Detalii biografice inedite despre Hnat Porohivski aflăm și din relatările Olgăi Andrici (Porohivski), fiica colonelului, întitulate *Tatăl meu, colonelul*, de asemenea, publicate în acest volum.

Mărturiile sunt completate de un solid corpus de documente – din Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității și din Arhivele Naționale ale României – referitoare la emigrația militară ucraineană din România, viața și activitatea lui Hnat Porohivski etc.

Un alt aspect important, legat de aportul lui Vadim Guzun, este faptul că prin publicarea acestui volum s-a mai făcut un pas important spre „reconstituirea” arhivei S.S.I. La finele celui de-al Doilea Război Mondial, o mare parte a arhivei S.S.I., în special cea a Frontului de Est (inclusiv, orice documente care interesau cât de puțin conducerea U.R.S.S.), a fost capturată de organele specializate sovietice (drept material de trofeu). După trierea ei, cele mai importante documente au ajuns la Moscova, iar altele la Chișinău – în Arhiva Națională a Republicii Moldova și în Arhiva Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova. „Reconstituirea” arhivei S.S.I., prin identificarea locului de depozitare a documentelor provenite de la această structură, este de o importanță majoră, căci valoarea lor pentru cercetarea istorică este inestimabilă.

Ca o completare la contribuția documentară a lui Vadim Guzun, menționăm că Hnat Potohivski a fost arestat de organele N.K.G.B. la 19 noiembrie 1944. După câțiva ani de interogatorii, la 31 decembrie 1947, a fost judecat de Tribunalul Militar al trupelor M.A.I. al Districtului Ucrainean și condamnat, în baza art. 54-2 din Codul Penal al R.S.S. Ucrainene (răscoală armată sau intervenție în teritoriul sovietic a bandelor armate, cu scopuri contrarevoluționare; preluarea puterii în vederea separării de U.R.S.S. a unui teritoriu ori a unei republici unionale), la 25 de ani de privațiune de libertate. A încetat din viață, în detenție, la 14 iunie 1952.

*Pavel Moraru**

* **Pavel Moraru**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ „PRIMUL RĂZBOI MONDIAL – PERSPECTIVĂ ISTORICĂ ȘI ISTORIOGRAFICĂ”

În perioada 3-6 iunie 2014 la Cluj-Napoca s-au desfășurat Zilele Academiei Române, ediția 2014. În acest cadru au avut loc mai multe manifestări și simpozioane științifice, organizate de diferite institute de cercetare din Cluj-Napoca, filiale ale Academiei Române. Astfel, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” a organizat, la 4 iunie, simpozionul „Lingvistică și filologia românească în contemporaneitate”, iar în ziua următoare și-a ținut lucrările un alt simpozion, cu genericul „Istorie și teorie literară, repere metodologice”. Pe 5 iunie, la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca s-a desfășurat simpozionul științific internațional „Anul 1914. Semnificații. Consecințe”, iar la 6 iunie, la același institut au fost prezentate mai multe comunicări despre istorie și istoriografie și a avut loc o masă rotundă, intitulată „Centenar acad. Ștefan Pascu (1914-2014)”.

În zilele de 3-5 iunie 2014 s-a organizat și conferința internațională „Primul Război Mondial – perspectivă istorică și istoriografică”. Organizatorii acestei conferințe științifice au fost Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române din Cluj-Napoca și Institutul de Istorie a Academiei de Științe a Republicii Moldova. Din comitetul organizatoric al acestei conferințe științifice au făcut parte academicianul Ioan-Aurel Pop, profesorii universitari Liviu Maior, Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan și Rudolf Gräf, conferențiarilor universitari Gheorghe Cojocaru și Ovidiu Ghitta.

Această conferință științifică internațională a fost consacrată marcării a 100 de ani de la izbucnirea Primului Război Mondial. Pe parcursul a trei zile, la conferință au participat și au prezentat comunicări istorici și savanți de la diferite centre universitare și instituții de cercetare din România, din orașele Cluj-Napoca, București, Iași, Timișoara, Oradea, Târgu-Mureș, Sibiu. La conferința de la Cluj-Napoca au participat și istorici din afara hotarelor României (din Austria, Italia, Letonia, Lituania, Republica Moldova).

Deschiderea oficială a conferinței a avut loc în Aula Magna a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Discursuri și cuvinte de salut au fost rostite din partea autorităților locale, Academiei Române, Universității din Cluj-Napoca. În

fața participanților la conferință au luat cuvântul rectorul Universității din Cluj-Napoca, academicianul Ioan-Aurel Pop, Liviu Maior (fost ministru al educației), directorul Institutului de Istorie din Chișinău, Gheorghe Cojocaru.

Ședința oficială de deschidere a conferinței a fost moderată de prof. univ. dr. Ioan Bolovan, prorectorul Universității Babeș-Bolyai, din Cluj-Napoca. În această ședință au prezentat comunicări profesorii Nicolae Bocșan, Gheorghe Iacob, Gheorghe Cliveti, Gheorghe Cojocaru, Adrian-Silvan Ionescu. În seara zilei de 3 iunie, participanții de la conferință au vizitat un vernisaj de expoziție, dedicat Primului Război Mondial, care s-a desfășurat la Muzeul de Istorie al Universității Babeș-Bolyai.

În ziua următoare, lucrările au continuat pe secțiuni, la Facultatea de Istorie și Filosofie, în Aula Ferdinand, respectiv, în Sala Francisc Pall. Participanții la conferință au prezentat un șir de comunicări interesante, bine concepute și argumentate, despre evenimentele tragice din istoria Europei de acum 100 de ani, cele mai multe abordând situația din spațiul locuit de români, în special, din Transilvania, Banat și Vechiul Regat. O serie de comunicări interesante la această temă au prezentat istoricii: Rudolf Gräf – „Banatul Montan și Primul Război Mondial: implicații politice și economice”; Ioan Lumperdean – „Economia Transilvaniei în ajunul primului război mondial”; Robert Nagy – „Urmările economice ale izbucnirii Primului Război Mondial din Transilvania”; Daniela Deteșan – „Activități caritabile din Mărginimea Sibiului în timpul Primului Război Mondial”; Ioana Elena Ignat – „Atitudinea populației din Transilvania în momentul izbucnirii Primului Război Mondial”.

Au fost prezentate și câteva comunicări cu referire la situația din timpul războiului în alte provincii românești, precum Bucovina, Oltenia sau Dobrogea. Prof. univ. dr. Mihai Ștefan Ceașu a relatat în comunicarea sa despre disputele militare și diplomatice cu privire la Bucovina în anii 1914-1918, iar Anca Filipovici s-a referit la perspectivele Bucovinei la finalul Marelui Război. Maria Aurelia Diaconu a prezentat o comunicare despre ocupația germană a Olteniei în anii 1916-1918, iar Constantin Stan s-a referit la prăbușirea militară a Puterilor Centrale în Balcani la sfârșitul anului 1918.

În seara zilei de 4 iunie, în Clubul Casei Universitarilor din Cluj-Napoca a avut loc vernisajul expoziției documentare „Francezii și românii în Marele Război”. Această expoziție cu imagini documentare din timpul războiului a fost organizată de Ambasada Franței în România, în parteneriat cu Arhivele Naționale ale României.

La conferința științifică respectivă a participat și o delegație de la Institutul de Istorie a Academiei de Științe din Moldova, au făcut parte istoricii Gheorghe Negru, Dinu Poștarencu, Constantin Ungureanu, Maria Danilov și Tudor Ciobanu. Istoricii din Chișinău au prezentat comunicări consacrate, în principal, situației din Basarabia în timpul Primului Război Mondial. Directorul Institutului, Gheorghe Cojocaru, a prezentat comunicarea „Constantin Stere și problema

Basarabiei în contextul discuțiilor privind orientarea externă a României înainte de intrarea sa în război”. Dinu Poștarencu s-a referit, în comunicarea sa, la criza din Basarabia provocată de acțiunile banditești ale militarilor ruși în debandadă, în a doua jumătate a anului 1917 – începutul anului 1918. Gheorghe Negru a vorbit despre Primul Război Mondial și mișcarea națională din Basarabia. Subsemnatul, Constantin Ungureanu, am prezentat comunicarea „Proiecte și propuneri de împărțire a Bucovinei, în timpul Primului Război Mondial”. De asemenea, Maria Danilov a prezentat o comunicare despre problema Basarabiei în corespondența diplomatică din 1914-1916, iar Tudor Ciobanu s-a referit la politica Imperiului Rus față de minoritățile etnice dintre Prut și Nistru în anii Primului Război Mondial.

Manifestarea științifică de la Cluj-Napoca s-a bucurat de un mare succes, prelegerile și comunicările științifice au fost ascultate de profesori, savanți, studenți și persoane interesate de evenimentele tragice care au avut loc cu un secol în urmă în Europa. Rapoartele și comunicările participanților la conferință, de o înaltă ținută și valoare științifică, au provocat discuții aprinse în timpul debaterilor. Deși majoritatea comunicărilor s-au referit cu precădere la situația din timpul războiului din Transilvania, Banat sau Vechiul Regat, acestea prezintă un mare interes și pentru publicul din Republica Moldova, care se interesează de trecutul istoric al diferitor provincii românești, în special, a Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei în epoca modernă. Comunicările de la această conferință vor fi publicate într-un volum special, pentru ca publicul larg din România și din afara hotarelor să cunoască mai bine evenimentele tragice din timpul Primului Război Mondial, care au avut loc în spațiul locuit de români. În anii următori se preconizează să fie organizate și alte manifestări științifice internaționale, privind evenimentelor tragice din timpul Primului Război Mondial.

*Constantin Ungureanu**

* **Constantin Ungureanu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

- **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: director@history.asm.md, Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:

Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41
www.history.asm.md

ISSN 1857-2022